

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R35:1981

Bogemenskap

**En seminariserie om
kollektivt boende**

Lars Ågren

K/LA

INSTITUTET FÖR
BYGGDOKUMENTATION

Accnr 81-0620

Plac

See

Byggeforskningsrådet

See

R35:1981

BOGEMENSKAP

En seminariserie om kollektivt boende

Lars Ågren

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
780560-8 från Statens råd för byggnadsforskning
till Avd. för arkitektur/byggnadsplanering, CTH,
Göteborg.

I Byggeforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R35:1981

ISBN 91-540-3480-9
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1981 152181

INNEHÅLL

Förord	sid	5
SEMINARIUM 1: ROLLER I OMVANDLING		8
o RITA LILJESTRÖM OM FAMILJEN OCH FÖRNYELSEN		
SEMINARIUM 2: VÅRDSAMHÄLLET		21
o ERLAND HOFSTEN OM BEFOLKNINGSSTATISTIK OCH BOSTADSPLANERING		
o BRITA JUNGEN OM VÅRDSAMHÄLLET OCH LOKAL- SAMHÄLLET		29
o MÅRTEN LAGERMAN OM FRAMTIDSSTUDIEN OMSORGEN I SAMHÄLLET		36
o UR DISKUSSIONEN		37
SEMINARIUM 3: SERVICE OCH GEMENSKAP I BOEN- DET		42
o CLAES CALDENBY OM KOLLEKTIVHUS I SOVJET		
o ÅSA WALLDEN OM KOLLEKTIVHUS I SVERIGE		46
o BRITA ÅKERMAN OM SERVICE OCH GEMENSKAP		51
SEMINARIUM 4: KOLLEKTIVHUSETS PROGRAM , DRIFTS- OCH GENOMFÖRANDE-FRÅGOR		61
o INGVAR TÖRNBLOM OM HÄSSELBY FAMILJEHOTELL		
o TAGE WIKLUND OM HÄSSELBY FAMILJEHOTELL		72
o LARS TORELL OM BOSTADSSTYRELSENS PRO- GRAMSKRIFT GOD BOSTAD 5: KOLLEKTIVHUS		73
o JOHN BOLIN OM KOLLEKTIVHUSET STOLP- LYCKAN I LINKÖPING		76
o SONJA WAHLSTEIN OM KOLLEKTIVHUSET STOLP- LYCKAN		81
SEMINARIUM 5: BOGEMENSKAPENS ORGANISATION OCH EKONOMI		84
o EMIN TENGSTRÖM OM FRAMTIDSBILDER OCH SAMSKAP		

		4
○ JOHAN LÖNNROTH OCH EMIN TENGSTRÖM I REPLIKSKIFTE		95
○ UR DISKUSSIONEN		99
SEMINARIUM 6: ATT BYGGA FÖR GEMENSKAP		103
○ NILS SMEDMARK	OM KOLLEKTIVHUSET STOLP- LYCKAN	
○ SONJA WAHLSTEIN	OM AKTIONSGRUPPEN FÖR KOL- LEKTIVHUS I LINKÖPING	109
○	OM KOLLEKTIVHUSGRUPPEN I ESKILSTUNA	111
○ MÅRTEN LARSSON	OM PROJEKTET STEGVIS KOL- LEKTIVISERING	113
○ GUNILLA LUNDAHL OCH INGA-LISA SANGREGORIO	OM PROJEKTET DET LILLA KOLLEKTIVHUSET	116
○ TAGE WIKLUND	OM PROGRAM FÖR BOSTADSHO- TELL I STOCKHOLM	120
○ INGEGERD ÅGREN	OM FREDRIKA BREMERFÖRBUN- DETS ARBETE MED BOENDE- FRÅGOR	124
BILDFÖRTECKNING		127
LITTERATURFÖRTECKNING		129

Förord

"För att komma i åtnjutande av denna livets rikedom: sol, utrymme och grönt, måste vi föra samman 2 000 människor. Så har de möjligheter att snabbt komma till sina hem, där de kommer att ha total tystnad och total ensamhet, trots att de är 2 000 tillsammans. De kommer aldrig att se sina grannar och inte heller att höra dem.

Detta är möjligheten som ger den moderna människan individuell frihet och tillgång till gemensamma resurser."

Le Corbusier 1959

I stor utsträckning har vi i de senaste decenniernas bostadsbyggande lyckats förverkliga Le Corbusiers sociala vision. Men inte helt. Fortfarande hör vi våra grannar när de drar på stereon, klampar omkring i träschor eller monterar den nyinköpta IKEA-hyllan. Vi blir också mer och mer uppmärksammade på att den moderna människan inte är någon typiserad standardvarelse, utan en rikt varierad individ, som disponerar väldigt olika resurser. Personlighetsresurser, ekonomiska resurser, sociala resurser, politiska resurser. Olikheterna delar individerna i grupper. Indelningsgrunden kan variera men rika och fattiga är en stabil relation genom tiderna.

De rika har alltid haft förmåga att utnyttja frihet. De har tolkat frihetsbegreppet som en rätt att välja egna lösningar. Även om det sker på bekostnad av den svages rätt att få sina intressen tillgodosedda. "Individuell frihet och tillgång till gemensamma resurser" är då ett ideologiskt chiffer som står för den starkares frihet att inte bry sig om den svagare. Detta främjas då av total tystnad och total ensamhet. En anonymitets-situation som snabbt utvecklats i det "moderna" samhället, främjad av vårt sätt att bygga bostäder och organisera det sociala livet.

Konsekvenserna har inte låtit vänta på sig. Vi avläser dem som social oro och mäter dem med en ökande insikt om att systemet inte håller. Ju mer data som samlas och ju fler grupper som inrangeras bland de svaga desto tydligare blir bilden. Ideologin om den individuella friheten håller inte. Den är inte kopplad till ett ansvar för nästan, som på ett rimligt sätt balanserar det privata och det gemensamma.

Det gemensamma är inte heller längre bara resurser. Det är också innehåll i sig, som uppstår när människor tillsammans utnyttjar gemensamma resur-

ser för att förverkliga ett gemensamt mål. Det är då gemenskapen uppstår och med den de sociala relationer som leder till ömsesidigt ansvar.

Gemenskap i boendet har aktualiserats från många håll under senare år. Man provar olika tankegångar och olika lösningar. En viktig händelse inträffade när fastighetsförvaltningen ensidigt lade ner restaurangerna i Kollektivhusen Marieberg och Hässelby och därmed omvandlade dessa till vanliga bostadshus. Motståndet mot nedläggningen riktade uppmärksamheten på det kollektiva boendet och vitaliserade debatten. Samtidigt stimulerades teoriutvecklingen, inte minst mot bakgrund av erfarenheten att det inte bara var fråga om service utan också om gemenskap mellan människor. Och att denna gemenskap stärktes och utvecklades av gemensamt arbete.

Det är en liten grupp av människor som intresserar sig för och försöker utveckla det kollektiva boendet. Det är också en grupp som saknar stöd i de stora organisationerna och som därmed står utan tillgång till de stora resurskällorna. Det är en grupp som behöver upprätthålla kontakter för att utbyta erfarenheter och stödja varandra. Ett inledande seminarium anordnade kvinnogruppen "Bo i Gemenskap" (BIG-gruppen) i Stockholm 1977. Som en följd av detta anordnade vi på Chalmers under 1978 en seminarieriserie om Bogemenskap. Det blev så småningom sju seminarier av vilka de sex första dokumenterades för senare redovisning.

Till seminarierna inbjöds ett femtiotal aktiva intressenter från olika platser i landet och dessutom ett antal politiker i Göteborg samt direktionerna i de allmännyttiga och kooperativa bostadsföretagen i kommunen.

Till seminarierna inbjöd vi också som inledare forskare och praktiker med avancerade kunskaper inom ämnesområdet och vi hade förmånen att lyssna till:

Rita Liljeström, Erland Hofsten, Brita Jungen, Mårten Lagergren, Brita Åkerman, Claes Caldenby, Åsa Wallden, Ingvar Törnblom, John Bolin, Emin Tengström och Johan Lönnroth. Dessutom till ett stort antal seminariedeltagare från hela landet med projektidéer och med erfarenheter av kollektivt boende.

En viktig del i strävanden att utveckla det kollektiva boendet är att bidra med fakta, argument och information. Det är i detta syfte som denna rapport från seminariererien sammanställs. Den har kondenserats från utskrifter från sammanlagt ca 40 timmars föreläsningar och samtal. Urvalet tar naturligt nog i första hand upp inledarnas anföranden och svar. Urval och redigering har självsvåligt gjorts av undertecknad, som haft

värdefull hjälp av Eva Jönsson, Gunilla Lundahl, Åsa Walldén och Sten Gromark.

Rapporten är därför också ett senkommet tack till alla medverkande och till BFR, som genom ett anslag möjliggjort dess tillkomst.

Lars Ågren

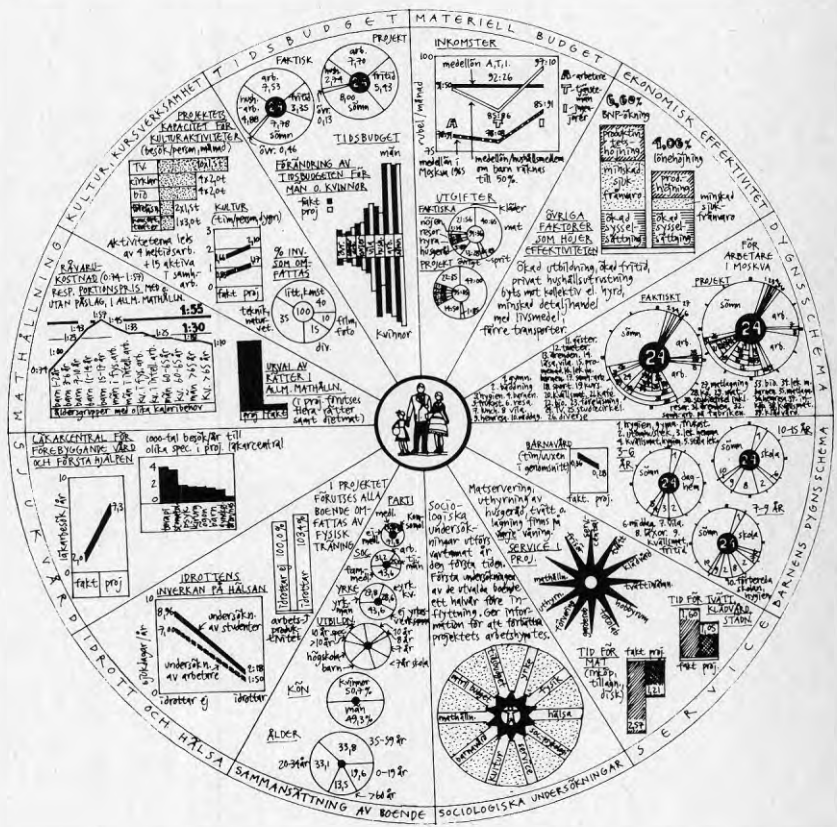

Bild 1. Modell för livet i "Det nya livets" hus. Jämförelser görs med faktiska förhållanden i Moskva. Projektet innebär mindre tid för hushållsarbete, ökad tid för samhälleligt arbete, kurser och fritid. Familjen i centrum, kvinnan yrkesverksam i lika hög grad som mannen (något förkortad översättning efter Arch. SSSR 6/1967).

SEMINARIUM 1: 'ROLLER I OMVANDLING'

RITA LILJESTRÖM OM FAMILJEN OCH FÖRNYELSEN

Jag skall försöka ge en historisk översikt och samtidigt peka på en del problem och krispunkter kring hur familjen har förändrats. Det blir nödvändigtvis lite summariskt. Ett par brittiska sociologer, Wilmott och Young, har beskrivit den västerländska familjeförändringen i fyra faser. Fas_1 är den mångfunktionella, förindustriella familjen, där produktivt arbete och föräldraansvar varvas. Det är en familj, som lever i en miljö, där verksamheter är samordnade med varandra. I fas_2 kallas familjen assymetrisk. Det är då kvinnan blir mor och mannen försörjare. Vi kan alltså tala om en mor-och-försörjare-familj. I fas_3 går kvinnorna åter ut i produktionen. Kvinnan får dubbla roller, som mor och som försörjare. Mannen har fortfarande huvudrollen som försörjare. Fas_4 ser Wilmott och Young som den symmetriska fasen. Familjen har två föräldrar och två försörjare. I detta finns en idé om att det är så det kommer att bli i industriländerna.

Om vi då tittar på de här faserna i Sverige, så fick också vi en mor-och-försörjare-familj. Den växte fram mot bakgrund av den speciella befolkningssituation som rådde från 1870 till 1930, med låg äktenskapsfrekvens, hög äktenskapsålder och ett avsevärt kvinnoöverskott. Det fanns gott om fröknar i samhället och den kvinnornas arbetslivsideologi som växte fram tog för givet att fröknarna skulle lämna arbetsmarknaden så snart de gifte sig. 1800-talets borgerlighet byggde upp en väldig idealbild av hustrun-modern som kvinnans drottningroll i livet. Samtidigt rådde under 1800-talet en försörjningskris för kvinnor. Hemarbetet minskade och trycket ut på arbetsmarknaden gav upphov till debatten om näringsfrihet och försörjningsfrågan för i första hand borgerskapets fröknar. Historikern Gunnar Qvist har väldigt fint skildrat kampen om försörjningsmöjligheter för fröknar. Jag vill understryka att det var fråga om frökenskap.

En fröken är aldrig försörjare. Hon skall inte ha försörjarlön. En fröken är en osäker arbetskraft, man vet aldrig om hon i 30-årsåldern går och gifter sig. Alltså måste hon ha jobb, där hon är lätt att ersätta. På så sätt fick vi en speciell lön för fröknar och speciella jobb för fröknar. När billig arbetskraft behövdes så tog man fröknar. Sjukvårdens systrar, folkskolans kommunernas och postens fröknar är exempel på detta. Vi får en tudelning för kvinnor efter civilstånd; fröken och nucka i arbetskraftsrollen och mor i familjerollen. Moderskapet idealiseras starkt, först från borgerlighetens sida. Längre fram blir

det även ett ideal för arbetarrörelsen. Modern blir en symbol för det bestående, för grannskapets trygghet och för bygden i en värld som industrialiseringen börjar lösa upp.

I början av 30-talet är fruarna bara 10% av de registrerade kvinnorna i arbetskraften. Ändå kommer under krisåret 1934 nio motioner till riksdagen, om att fruar icke får ta brödet ur munnen på familjeförsörjare. Under 30-talet kommer befolkningskrisen, som delvis var en följd av att människor inte gifte sig eller gifte sig sent. Försörjningsförhållandena innebar ju, åtminstone för kvinnor inom vissa yrken, att de förlorade sina jobb vid giftermål. Detta skapade underlag för fritt samboende, så kallade stockholmsäktenskap. Först 1949 blev det förbjudet inom alla yrkesområden att avskeda kvinnor, som gifter sig eller väntar barn. På 1930-talet kom familjepolitiken som syftade till att öka nataliteten och jämna ut inkomsterna mellan barnrika och barnlösa. På 1940-talet kom andra världskriget med efterföljande expansion inom industrin och stort behov av arbetskraft.

Men då, i början på 1950-talet, kunde man konstatera att fröknarna tagit slut. Nu hade vi ett nytt befolkningsmönster. Strängt taget alla gifter sig och gifter sig i unga år. Fruksamheten har gått ner, men den har förlagts till tidiga åldrar, just till de åldrarna fröknarna tidigare tjänstgjorde före sitt äktenskap. Tänkandet kring kvinnornas civilstånd och familj tas under omprövning. På 1950-talet talas om kvinnans två roller. Näringslivet börjar konstatera att det är ganska opraktiskt med en tvådelad arbetsmarknad, dvs den som växte fram med fröknarnas respektive männens-försörjarnas arbetsområden. När det är ont om arbetskraft så börjar man ta in kvinnor även i traditionellt manliga arbetsområden. Ifrågasättandet av rollerna kommer både av arbetskraftsbehovet och av ett emancipatoriskt tryck, som fröknarna höll vid liv.

I familjeförändringen finns alltså två intressanta krafter, som har konsekvenser in i våra dagar: frågan om arbetskraften och frågan om frigörelsen. Ibland kunde där två frågorna liera sig, men det kan också finnas en motsättning mellan dem. På 1960-talet kommer Eva Mobergs ifrågasättande om det faktiskt är så att kvinnor har fler roller än männen eller om det egentligen i grunden är både kvinnans och mannens uppgift att bidra till försörjningen och bådass plikt och glädje att ta hand om barnen. I början på 1960-talet är detta fortfarande väldigt radikalt och på arbetsmarknaden försöker man först med invandrarna. Så småningom märker man att invandrarna är ekonomiskt och socialt dyra och att de medför en serie problem, som vi egentligen inte var beredda på. När

den insikten sprider sig kommer tanken att istället satsa på svenska kvinnor. 1968 kommer en principdeklaration från regeringen till FN:s ekonomiska och sociala råd, som säger att den långsiktiga svenska politiken går ut på att radikalt förändra mäns och kvinnors roller i arbetslivet men också i familjen till ett jämställt föräldransvar. Utifrån detta går familjepolitiken till verket. Vi får en serie politiska beslut, som skall lägga grunden för det som är målet: två-försörjarfamiljen med jämställda föräldrar. I början av 1970-talet kommer efter långa debatter den individuella beskattningen. Nu skall det löna sig med två inkomster. 1972 kommer den socialpolitiska principen. Barnfamiljer skall inte i första hand ha bidrag. Istället skall vi ha en arbetsmarknadspolitik, som ordnar två jobb åt föräldrarna. Sedan ordnas socialförsäkringssystemet för jämställda föräldrar och 1974 kommer föräldraförsäkringen, där papporna får rätt att dela på barnledigheten och att ta sjukdagar hemma från jobbet. Socialpolitik, skattelagstiftning och försäkringssystem börjar anpassa sig efter en ny familj. 1972 får vi en jämställdhetsdelegation vars uppgift är att driva på och samordna rollförändringen mellan kvinnor och män. Man tillsätter omgående hundra nya tjänstemän på arbetsförmedlingarna, med uppgift att hjälpa husmödrar ut i arbetslivet. Man sätter villkor för lokaliseringsbidrag - 40% av anställda i företag skall tillhöra det andra könet. Sedan gavs det dispens, men det var i alla fall en princip.

För att tackla problemet med försörjarnas och fröknarnas arbetsmarknad ordnades en försöksverksamhet i Kristianstads län. Med en samordnad kampanj skulle man hjälpa in kvinnor i manligt industriarbete. Detta i ett län med stor brist på manlig arbetskraft och omfattande kvinnlig arbetslöshet. På så sätt var det naturligtvis ett ideallän. Här samordnades insatser från kommunala myndigheter, länsarbetsförmedling, facket, företagens anpassningsgrupper och delegationens pådrivare från Stockholm. En försöksverksamhet byggdes upp, som under en månads tid följde upp grupper av kvinnor, som lämnade hemmen. De fick teoretisk arbetsmarknadsskolning under en vecka och tre veckors praktik, där de pryade på olika industrijobb och förhoppningsvis efteråt kunde välja ett jobb. När den här verksamheten hade pågått i ett år, fick vi, några sociologer, i uppdrag att studera vad som händer i de här familjerna?

Nu skall jag försöka ge en liten glimt av livet i femtio svenska arbetarfamiljer, där myndigheter försöker ändra rollmönstret genom att öppna nya yrken på arbetsmarknaden för arbetslösa kvinnor. När vi funderade över den här undersökningen kom vi fram till att vi skulle testa ideal mot verk-

lighet. Vad är det för slags familj vi vill ha i framtiden och vad är det vi framkallar när vi idag ingriper i familjens liv? Idealet skulle då vara en familj med jämställda föräldrar, i vilken barnansvaret praktiskt och känslomässigt vilar på båda föräldrarna. Nu kommer jag främst att prata om s k fullständiga familjer, där det finns två föräldrar med barn. Det är inte för att jag vill propagera för den fullständiga familjen utan för att rollomvandlingsproblemen är starkast just i familjer med barn.

Arbetsmarknads- och utbildningspolitiken har lagt upp målet att familjerna skall ha två försörjare. En demokratisk idealbild om hur det borde vara säger oss, att det borde vara två medborgare. Nu skall kvinnan också bli individ och vi får familjer med två individer, med behov av egen tid, egen rekreation och fördjupning. Tanken är, att män och kvinnor skall ha samma livsområden, som går att synkronisera till vardags. Då är naturligtvis familj och arbete de tunga bitarna och man skulle kunna säga, att vi nu fått specialiserade, fragmenterade roller för både män och kvinnor. (Ingemar Bergman säger t ex, att kvinnor är helgjutna i ett enda block, medan männen är splittrade, segmenterade). Nu bygger vi upp en dubbel segmentering på lika villkor. Hur fungerar då detta i praktiken?

I de arbetarfamiljer som vi intensivt studerade, är det kvinnan, som har huvudansvaret i hemmet. Den tredje fasen med dubbel arbetsbörda för hustrun är det dominerande mönstret. Sedan är det naturligtvis så att mannen i allmänhet hjälper till i familjer där hustrun har en 8-timmars industriarbetsdag. Han bäddar sin säng eller kokar sitt morgonkaffe själv. Men hjälpa till behöver inte betyda mer, även om man har fyra barn.

När man lägger upp två jobb i en familj, kan man göra det på olika sätt. Man kan vara borta samtidigt och hemma samtidigt. Det här göra-tillsammans-mönstret, påverkar nästan ingenting i hemmet. För hustrun kan allt hemma, och när man är hemma samtidigt, går det i gamla hjulspår. Men man kan också lägga upp det så, att jag jobbar medan min man är hemma och han går till jobbet när jag kommer hem. I de familjerna får man dramatiska förändringar i arbetsfördelning. Den som är ensam hemma tar ansvaret. Är man och kvinna tillsammans hemma så tar hon ansvaret.

Ser vi sedan på hur det går i arbetslivet, för kvinnor som fått "mansjobb", så ser vi att det går bra. Nu får visserligen inte kvinnorna de tyngsta och svåraste jobben. De får snarare lite tyngre, lite svårare och mer komplexa jobb, än kvinnorna hade tidigare. Varför tar en arbetarhustru ett mansjobb i industrin? Det spontana

svaret skulle man väl tro vara "av ekonomiska skäl". Vi blev lite överrumplade av att kvinnorna så starkt underströk behovet av kontakt och omväxling. Det illustrerar hur isolerad från övriga sociala kontakter och vuxenlivssammanhang som familjen och familjebostaden är idag. Det visar att trycket av isolering också på små orter är så pressande, att kontaktmotivet får en väldig tyngd. Kontakt och omväxling, det får man då i en fabriks-sal, där man till exempel tillverkar sanitetsgods och slipar tvättställ och klosettstolar, lyfter tunga föremål och har två 18-minuterspauser då man kan prata. Det är en ganska låg anspråksnivå på kontakt, men ändå avgörande om man jämför med att vara ensam hemma, när man slutligen nästan inte orkar stiga upp på morgonen, så pressande och tom och monoton känns dagen framför en. De här kvinnorna blir piggare och gladare och känner sig som bättre mammor, när de har fått en 8-timmars arbetsdag ovanpå hemjobbet. Det säger verkligen något om isoleringsmönster och om vad som hänt med hemarbetet, som en gång i tiden var en social aktivitet, men som nu har förlorat sin sociala karaktär.

Vi har även studerat tre skånska orter av vilka två låg i små kommuner. Vi trodde vi skulle finna ett rikt förgrenat socialt liv men upptäckte ett huvudmönster, som visar att vi håller ihop inåt men umgås inte mycket utåt. Tiden räcker inte till med barn, två jobb och eget hus. Det andra mönstret är den segregerade fritiden, männen har fiske, sport eller sprit. För fäder från 26- till 40-årsåldern kan fotbollen ta fyra dagar i veckan, för flera män gör den det. Antingen är man själv aktiv eller så hänger man kring idrottsplanen. Det är möjligt att det är mera ett arbetarklass-än ett medelklassmönster, men den segregerade fritiden är en av nycklarna till husmödrars grava isolering. Någon måste se till huset och vara till hands medan han är ute. Sedan har vi männen med extraknäcket på kvällarna eller pendlingen. Det är också ett arbetsmönster, som bidrar till kvinnornas isolering. När det kommer till de politiska mönstren har vi tittat på facklig tillhörighet, föreningstillhörighet och intressen. Det är svagt för både män och kvinnor. Känslan att besluten fattas uppifrån och att det på förhand är givet hur det går finns bland ganska många. Det finns ett latent intresse, men mycket få aktiva. Bland kvinnorna kan man säga att tre fjärdedelar lever helt utanför samhället. Klyftan mellan ideal och verklighet är djup och utmanande.

Hur klarar man barnen? Ja, man försöker kombinera barntillsyn och arbete. Det går att kombinera, om hon t ex går ut och städar på kvällen, när han kommer hem från fabriken. Det går att kombinera, om hon går till sjukvården och vakar om nätterna medan han jobbar på dagarna. Det går att kombine-

ra om man kan få något beting från industrin att utföras i hemmet. Dagamma, det kan man kanske bli för andras ungar, så får man en hacka. Ibland finns det ingenting för kvinnor att få. Då försöker man några slags desperata säsongslösningar på några veckor. Det har också varit tunga mönster för männen. Att komma hem från fabriken och ta hand om småungarna, lägga dem och vara ensam om kvällarna, medan hon städar. Sådana här privata lösningar är påfallande hårda livsgärningar i situationer där samhället icke går människornas behov till mötes. Daghemssituationen har varit eländig. I en av kommunerna fanns bara ett daghem, som tog emot ensamstående föräldrars barn. Detta ger förstås ett föräldrapar en känsla av att man måste ha problem för att lämna sina barn på daghem. Det minskar trycket på kommunen. Vem vill i det opinionsklimatet gå och tala om att vi behöver daghemsplatser? Det här har ändrats på ett par års tid, på grund av centrala påtryckningar, men vi konstaterar bland våra familjer en avsevärd misstro mot daghemmen, som ofta har sådana här lokala förklaringar.

Hindren för familjer att leva upp till framtida familjemönster kan man alltså se på flera olika nivåer. Dels är det det här psykologiska som gäller identiteten - vem man tycker att man är. Männen har en hederskod av att vara försörjare, att skydda familjen och lösa dess ekonomiska problem. Det är svårt för män med en sådan inställning att se hustrun som ekonomiskt medansvarig och kamrat. Kvinnorna har som ett dominerande drag önskan att kombinera föräldraskap och arbete. Här är det inte ett antingen-eller utan ett både-och, som slår igenom starkt. Men skuldkänslorna för barnen ligger nära till hands. Sen har vi hustrur till pendlare eller långtradarchaufförer med ett decennium av ensamansvar för barnen och halvansvar för försörjningen, fruktansvärt tunga livsgärningar, uppblandade av självanklagelser och skuldkänslor för barnen. Och för barnen som är hänvisade till bara föräldrarna och ibland till en av dem kan det här mönstret få psykiskt destruktiva konsekvenser. Det krisartade i dagens familje- och rollomvandling är att vi har en familjeroll, där uppgiften som föräldrar kommer i konflikt med alla andra aspirationer, som vi menar är viktiga för vuxna människors liv. Detta sker i ett läge, där reserver för föräldrarna i form av andra vuxna, mindre än någonsin är beredda att ställa upp. Anonyma inflyttningsgrannskap, normer att andra ungar inte angår oss, frånvaro av grannsamarbete och gemenskap mellan boende är några av orsakerna till det. Med en daghemsutbyggnad, som inte täcker mer än en tredjedel av de barn vars mödrar redan är ute på arbetsmarknaden har vi ett krisläge för barnen.

Vad hade det för konsekvenser att Sverige moderniserades? De, som planerade våra samhällen och specialiserade stordriften i dem, utgick ifrån en mor-och-försörjarfamilj. Vi fick en specialisering där icke-produktiva åldrar, den framtida arbetskraften och den förbrukade arbetskraften, hänsköts till någon slags andrahandsanpassning i samhällets utkant. Detta är naturligtvis huvudkrisen för barndom, ungdom och ålderdom idag. Den gifta kvinnan skulle bära upp en osynlig, icke erkänd, utomordentligt viktig återskapande, förnyande, integrerande roll i en miljö, som redan hade berövats sitt sociala underlag. Jag försöker säga, att samhället idag är felkonstruerat i förhållande till den familj vår politik bygger upp. Felkonstruerat också för att man såg produktionen, som den enda realiteten och inte att det finns en annan materiell realitet, som är helt ofrånkomlig i ett samhälles planering.

Med den andra materiella realiteten menar jag människans biologiska livscykel från barndom, ungdom, produktiva åldrar, ålderdom och död. Samordningen och lösandet av behoven och problemen över den reproduktiva livscykeln, har ännu inte tagit plats i planeringen av våra samhällen. Den samordning, som fanns i det förindustriella samhället, slogs naturligtvis sönder när det industriella samhället ordnades. Industrialiseringen gav sådana enorma vetenskapliga, medicinska och materiella vinster, att man under några decennier totalt tappade bort det sociala och det jag kallar det reproduktiva perspektivet.

Så vitt jag förstår är vi nu framme vid rekonstruktionen, där den sociala sidan måste inträda i den ekonomiska och produktiva planeringen. Bakom familjemönstret förändring och bakom jämställdhetspolitiken fanns ett emancipatoriskt motiv som bars upp av fröknarna från 1800-talets början. Där fanns också ett arbetskraftsmotiv som skulle ge kvinnor samma möjligheter och samma nackdelar som männen fick. Men det handlar inte bara om kvinnans frigörelse, det vi kalla frigörelseperspektivet. Det handlar också om att lyfta fram hela det förnekade området, som den enorma industriella expansionen trängde i bakgrunden. Det handlar om en omprövning av sättet att leva, som går mycket djupare än tanken på lika lön och ett liv på manliga villkor. Bakom rollförändringarna finns därför frågan: Vilka sociala värderingar fanns bakom omvandlingen av familjen? Förändringar till vad?

Förändrings- eller frigörelseperspektivet är inte så långt. Våra Kristianstadsfamiljer är i det avseendet ganska intressanta. Den vanligaste föräldrabakgrunden är småbruk med så små torp att det har kombinerats med skogsarbete eller stenhuggeri. Eller också var de lantarbetare och

tjänstgjorde på stora gårdar. Han gjorde tunga saker, men hon drog ett enormt tungt lass. Det är då intressant att se, att nästa generation går över i en mor-och-försörjarefamilj, eller får sig den modellen given från samhället.

När vi nu hade närbilder av så många familjer, så frågade vi oss: Hur ser de här människornas livsprojekt ut? Vad är det som håller samman familjerna? Vår tolkning blev då att det var barnen, huset och släkten. Det är också för barnens framtid man jobbar. I ett kort historiskt perspektiv kommer de flesta ur ett mycket fattigt Sverige in i den första medelåldersgeneration, som svingas upp till ett otroligt välstånd. 37 av 50 familjer har ett eget hus med diskmaskin och tvättmaskin och bil och färg-TV och soffgrupp och väggbokhylla med souvenirer och de har varit på semester på Mallorca, Kanarieöarna och Österrike. Tänk en sådan förändring mot deras föräldrars generation! Att denna generation är nöjd och ser som det viktiga att få ha det så bra, som man har det nu är självklart.

Kvinnorna har på en generation halverat sin fruktsamhet. Mormödrarna hade dubbelt så många barn som mödragenerationen. Sedan blir den intressanta frågan: Vart går nästa generation? Då är det utbildningsdrömmen för barnens del, så de slipper stå i industrin. Och från barnens sida ett starkt avståndstagande från föräldrarnas yrke. På detta en utbildningsdröm som inte kommer att leda till det föräldrarna idag tror, dels för att skolans sorteringsmekanismer följer klassbakgrunden så hårt, dels för att utbildningsexpansionen i sig innebär att även en skolframgång icke automatiskt längre leder till intressanta jobb. Vi har alltså nu en medelålders generation, som har sociala ambitioner och förhoppningar för sina barn.

Vi intervjuade en handfull barn, för vi blev nyfikna på hur föräldrars mönster går igen bland de unga. Vi tog barn ur en familj, där föräldrarna är väldigt jämställda, barn ur en familj, där pappan lever med sporten samt barn ur en skilsmässofamilj, där pappan inte finns. Svaren är slående. Tommy från den jämställda familjen säger: "jag tycker att om båda arbetar skall båda hjälpas åt. Jag kan gott tänka mig att min fru jobbar och jag hjälper till hemma. Det är bra, att pappan kan vara pappaledig, så han kan få lära sig hur han skall göra. Jag skulle själv kunna tänka mig att vara pappaledig. Jag tror att många killar kan tänka sig det." En pojke från familjen med den sportande pappan säger: "jag tycker mammor skall vara hemma tills barnen är 11-12 år, sedan kan de börja jobba. Jag kan tänka mig att ha pappa hemma och lata sig ett tag, men sedan blir det nog inget vidare." Skilsmässopojken sä-

ger: "jag vill ha en fru som är hemma - inte tvärtom, det verkar så konstigt. Pappan skall bestämma i en familj, han är bättre. Och männen skall bestämma i Sverige. De gör ju det och man är van vid det." Det är precis som i Gustav Jonssons material på Skå-pojkar - ju mindre pappa, desto mera superman. Ju mindre barndomen innehåller av vuxna män, dess överkligare och farligare mansbild växer fram hos småpojkar. Det är alltså medelåldersmönster som slår benhårt igen hos ungdomarna. De unga är inte en ny generation, som gör annorlunda. Unga är alltid genomkonservativa och de följer medelåldern. Det är medelåldern som är mönsterbrytare och inte de unga.

Jag tror det är Gustav Jonsson som ställt frågan, "vad har vi uppnått om vi ger männen lika dåligt samvete som kvinnorna för barnens skull". Vi har nu kommit i ett läge där vi börjar se de sociala kostnaderna av den ekonomiska utvecklingen. Vi har fått en enorm maktkoncentration och centralisering. I ekonomisk mening så har vi fått en väldig ägandekoncentration. De fackliga organisationerna har koncentrerats för att möta den centrala styrkan i sin ekonomiska motpart. Under 1950- och 1960-talet så finner man arbetarrörelsen och näringslivet i nära samarbete för att genom ekonomisk tillväxt säkra sociala reformer och fördelning av inkomster. Man verkade i samma riktning och bidrog därför också till koncentrationen. Å den andra sidan fick vi samtidigt någonting som kan beskrivas som social atomisering. De sociala kollektiven och gemenskapen blev allt mera privatiserade på grund av den geografiska rörligheten, den snabba framväxten av förorter som inflyttningssmiljöer för blandade befolkningar, samt konsumtionsbild och tidsknappheten. Vad finner vi då på 1970-talet, om inte drömmen om det sammanhållna hemmet och den privata lösningen. Från folkhem till egna hem, kan man uttrycka det hela.

Så börjar vi utreda det här på det svenska sättet. Politiker och experter i Stockholm börjar då fråga sig vad vi skall göra av det hela. Den första instans som började att integrera närmiljöerna var barnstugeutredningen som förskräcktes av tanken på stordrift med barn i specialiserade barnmiljöer med barnspecialister. Mycket snabbt började vi inse nödvändigheten av att integrera barnen i en helhetsmiljö och så byggde man upp förslag om föräldrautbildning och primärvårdsorganisation. Hela tiden med tanken om det här måste fungera i en kollektivt levande miljö där människor i grannskap samverkar med varandra.

Sedan hade vi fosterbarnsutredningen som inte ville ha några institutioner i Sverige. I stället så vill vi behålla barnen i de utsatta familjerna och med grannarnas och omgivningens hjälp stödja dem. Det har vi sagt om åldringar och det har vi sagt om

grupper som skall rehabiliteras. Så vi har en hel svensk betänkandeideologi kring närmiljöns betydelse. Men hur skall vi få närmiljöerna att fungera? Undersökningar i Sverige och i andra länder konstaterar att i de miljöer där man bara bor, där har man inte mycket gemensamt. När man vill göra det man är intresserad av så tar man buss, spårvagn eller bil och åker till en annan stadsdel där man har vänner som man träffar. Ett vanligt mönster är att folk som bor runt omkring en angår en mycket litet. Här finns alltså en skillnad mellan hur människor lever och hur vi i våra betänkanden menar att de borde leva. Hur vi nu kan göra det då vi ju bidragit till ett högeffektivt arbetsliv där sociala härsyn och sociala processer har lyfts ut, och då vi bidragit till föreställningen om att det verkliga livet, det levs privat, på fritiden och i familjen.

Samtidigt finner vi utredningsfolkets, det sociala folkets, sociologernas och gruppers växande insikt om att det här håller inte. Vi löser inga sociala problem på det här sättet. För alla människor har inte egna familjer. Alla människor har inte hus och fungerande närrelationer. Gamla, unga, barn, förtidspensionärer. Allt fler grupper träder in som problemgrupper. Nu har vi ett slags socialt program för att integrera närmiljöerna och där passar ju det här med att uppmuntra kollektiv som hand i handske. Men problemet har en lång historia där serie efter serie av våra sociala problem ligger i upplösningen av grannskap och bygder. Det är den geografiska och sociala rörlighetens pris vi nu börjar att betala.

Kollektivt boende är ett svar på en del problem och det är också svar på hela vårdkrisen där vi trodde att människor kunde vårdas med stordriftslösningar administrerade efter de principer som gäller industrin. Idag inser vi att människovård är kvalitativt någonting helt annat. Det här kommer ju sedan också in i jämställdhetsdebatten på ett intressant sätt. För vad har vi löst för problem och vad skapar vi för problem om vi gör oavlönat kvinnoarbete till avlönat vårdarbete? Jo vi förskjuter motiven för arbete till att intresseorganisationernas enkla, klara ekonomiska nyttoprincip kommer att gälla överallt. Det jag nu säger vågar man nästan inte säga för det kanske uppfattas som reaktionärt bakåtsträveri i jämställdhetsfrågan. Men jag tycker ärligt att vi står inför komplexa och tveksamma problem hela vägen. Det enda som känns klokt är att sätta igång försöksverksamheter.

När det gäller samlevnadsformer finns det många olika tendenser. Det är ju slående hur andelen äktenskap har sjunkit sedan mitten av 60-talet. Svenskar har aldrig gift sig så mycket som under 60-talets första hälft. Sedan går det ner för att

ersättas av former av samboende och det är uppemot 28% av barn som föds utom äktenskap. Så många barn har det aldrig tidigare fötts utom äktenskap. Då har vi fått lagstiftning som gett möjlighet till gemensam vårdnad för båda föräldrarna och också i alla avseenden totalt jämställt samboende och äktenskap ur barnsynpunkt. I detta ligger en enorm sexualpolitisk utveckling som är en röd tråd i rollernas omvandling och en mycket dramatisk sådan. Från slutet av 1800-talet då idén om att barn kunde planeras hotades med åtal för osedlighet, till 1910 när spridning och reklam för preventivmedel förbjuds i lag, till 1938 då det blir tillåtet. Kampen för sexualupplysning och aborter är detta sekels intensiva familjeplaneringsfråga som sedan får sin tekniska lösning i P-piller och livmoderinlägg i mitten på 1960-talet. Sitt svar får denna utveckling i den äkten-skapliga legitimitetens totala upplösning. Den oerhörda motsägelsen i den svenska kulturbilden är, att man å ena sidan verkar för kamratskap mellan könen och samtidigt uppmuntrar det Hans Zetterberg kallar "den konstanta erotiska krigföringen i alla riktningar". När det gäller vår sexualitet och våra samlevnadsformer kommer vi att treva något decennium och i det trevandet hoppas jag att vi kommer att verka för ett parförhållande som är mycket öppnare integrerat med icke-par i olika åldrar och att vi därigenom kommer ifrån parets sjukliga slutenhet i dagens läge. Många primitiva folk har ju haft väldigt höga skilsmäsofrekvenser som icke har drabbat deras barn helt enkelt för att de har levat kollektivt nog för att ha mentalhygieniska primärgrupper. Vi har fått denna parets avhängighet av varandra, en ökande instabilitet och väldigt oklar kulturell bakgrund mot vilken vi handlar. Jag betraktar dagssituationen på det här området som väldigt sjuk och ser kollektivet som parets räddning. Det är framförallt väldigt viktigt för barnen, också för möjligheten att leva utan att vara par. För idag tvingas människor till parbildning för att alternativen är så orimliga. I den meningen går vi också mot en ny slags kollektiv samlevnadsform.

FAKTARUTA

Ur sammanfattningen: ROLLER I OMVANDLING

Så här säger hustrun som

yrkesarbetar

arbetar i hemmet

Hon
trivs	1 "Jag kan inte vara hemma. Jag skulle inte ens vilja ha sex timmars arbetsdag. Och graviditetsledigt på ett år - nej, det vet jag inte om jag skulle orka."	2 "Det är därför man skaffar barnet, för att vara hemma. Jag skulle inte kunna tänka mig att lämna bort det för att arbeta."
Hon
som
van-
trivs	3 "Att planera innebär att man binder sig för vissa val - och det vill jag inte. Jag skulle hellre vilja vara hemma... tills det blir tråkigt. En mamma som går hemma har inte så stort tålamod..."	4 "Hade jag vetat vad jag vet i dag hade jag inte skaffat ungar, utan skaffat hundar i stället. De gnäller inte och tjatar. Fast man vill ju inte vara utan ..."

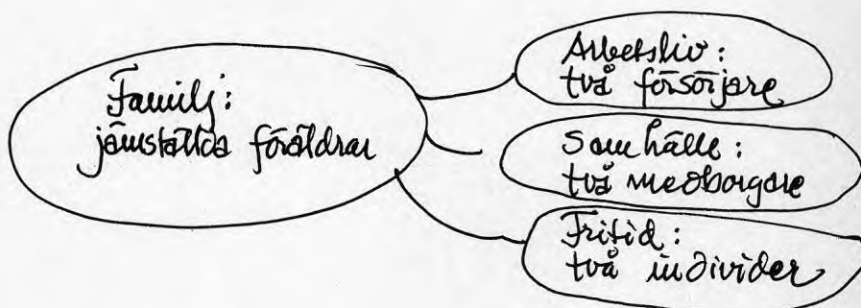

Bild 2. Målet för jämställdhet.

FAKTARUTA

Ur sammanfattningen: ROLLER I OMVANDLING

Så här säger den äkta mannen

	till yrkesar- tande hustru	till hemarbetande hustru
Hon trivs	1 "Vad som är positivt med hennes arbete är att hon var mer lättre- tad som hemmafru. Hon trivdes inte då."	2 "Det är kämpigt att vara ensam försörjare, men det är värt priset. Jag tar det för givet att det är man- nens uppgift att ta hand om ekonomin."
Hon van- trivs	3 "Hon skall offra sig, det är hennes upp- gift. Natu- ren har be- stämt det. Honan skyd- dar sina barn tills de kan stå på egna ben. Jag ser mycket på naturen när jag gör mina värde- ringar. Naturlag- arna kan man inte ändra på."	4 "Nej, inte så länge barnet är litet skall hon jobba. Nu kan jag komma hem, maten är klar, man slipper fa- ra och hämta barnen. Slipper hjälpa till så mycket."

SEMINARIUM 2: VÅRDSAMHÄLLET

ERLAND HOFSTEN OM BEFOLKNINGSSTATISTIK OCH
BOSTADSPLANERING

Jag skall börja med att presentera några data om befolkningsutvecklingen. Vanligen brukar man börja med att titta på födelse- och dödstalets utveckling och ser då den här utvecklingen, den övre kurvan födda på 1 000 invånare, den lägre döda på 1 000 invånare. Det här är den långsiktiga utvecklingen alltifrån 1749 då vår svenska befolkningsstatistik börjar. Det är ett visst gap mellan kurvorna och det här gapet ger en folkökning. Denna avbryts vid två tillfällen, nödåret 1773 och åren kring 1808 och 1809 i samband med det finska kriget. Epidemierna i dess spår ledde då till att vi fick flera döda än födda. Sedan sjönk dödligheten och det avspeglas i sjunkande dödstal fram till nu. Sedan har dödstalen gått upp. Vi har nu ett dödstal på 11 för den svenska befolkningen. För invandrare ligger dödstalet nere på 3 vilket sammanhänger med att det bland invandrarna finns mycket få gamla människor.

Födelseåtalet höll sig betydligt högre och sedan började det sjunka ungefär på 1880-talet och det blev en mycket snabb nedgång som nådde sin botten 1934-35. Det var då vi diskuterade kris i befolkningsfrågan. Sedan kom mycket oväntat en mycket kraftig ökning till en toppunkt 1944-45, 10 år senare. Sedan har det i stort sett varit en nedgång och nu håller kurvorna på att mötas.

Det här är de grova dragen i utvecklingen. Intresset knyter sig kanske särskilt till uppgången från mitten på 1930-talet till mitten på 1940-talet, som var väldigt kraftig. I stor utsträckning missförstods denna. Man trodde att vi övervunnit krisen i befolkningsfrågan. Det är nu en sanning med modifikation. Vad som hände var delvis av väldigt speciell karaktär. Flera olika saker sammanföll. En orsak var att många under 1930-talets depressionsår uppskjutna barn kom till världen 10 år senare. Vidare gifte man sig vid yngre år och började sätta barn till världen tidigare än vad som eljest hade varit vanligt. Vidare steg giftermålsfrekvensen och barnantalet per äktenskap. Det sista var alltså en reell ökning av fruktsamheten medan de båda tidsförskjutningarna inte innebar någon verklig förändring i situationen. Därefter inträder den nu aktuella nedgången. Den är mycket kraftig och ser ut att kunna fortsätta.

Vi har nu 11 födda på 1 000 invånare för den svenska befolkningen, vilket är väldigt lågt. Invandrarnas födelsetal ligger på 25 och är alltså mera än dubbelt så högt. Detta betyder nu inte att det föds mer än dubbelt så mycket barn bland

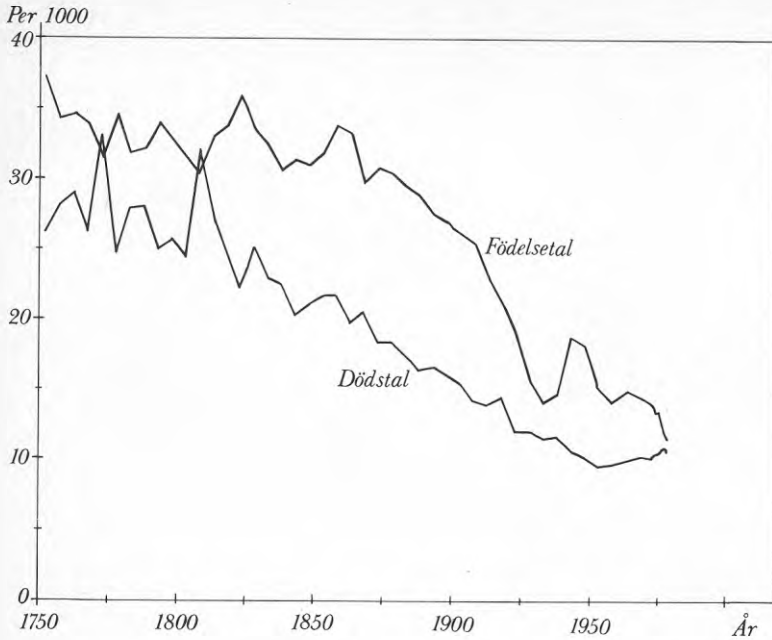

Bild 3. Födelsetal och dödstal under perioden 1750-1975.

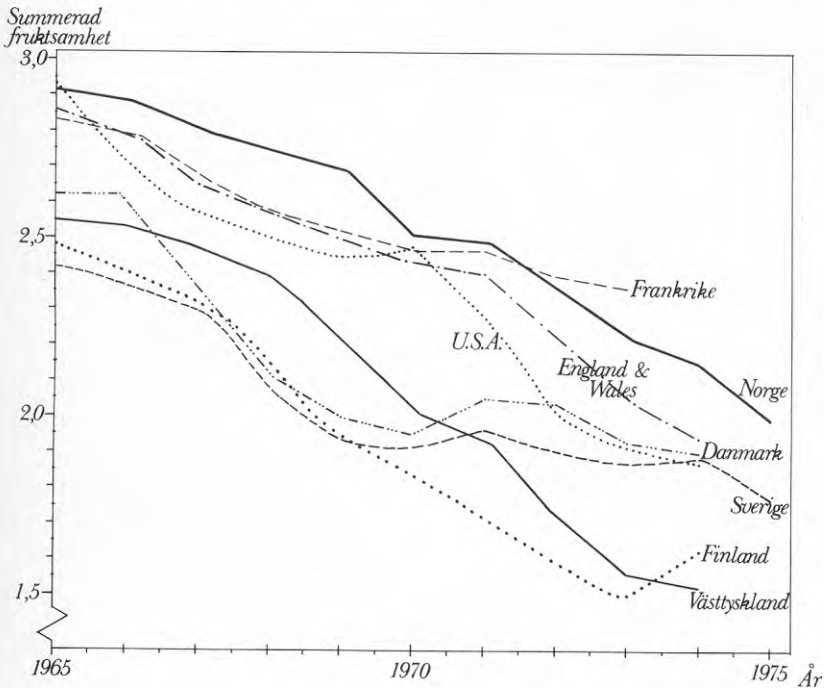

Bild 4. Summerad fruktsamhet i några västeuropeiska länder samt USA 1965-75. Antal barn per kvinna i resp årskull.

invandrarna. Att det föds så många barn bland invandrarna beror framförallt på att invandrarna befinner sig i åldrarna mellan 20 och 40 år. Bland invandrarna ligger fruktsamheten, med ett bättre mått, 35% högre än för svenskar.

I stället för de här svårhanterliga måtten bör man använda någonting som kallas för den summerade fruktsamheten. Den ser ut så här i olika västeuropeiska länder plus USA. Överallt pekar kurvorna väldigt kraftigt nedåt. Vi är på väg ner mot tal som ligger på 1,5 barn per kvinna. Det här är alltså inte födelsetalet på 1 000 invånare utan det är summerat antal barn som kvinnor av olika födelseårgångar har fött. Då får man en jämnare och mera lättförståelig bild av utveckling. Det här diagrammet börjar med kvinnor födda 1870 och den heldragna kurvan visar antalet barn födda till kvinnor som själva är födda olika år. 1870 års kvinnor, när de hade fött färdigt ungefär 1910-1915, hade kommit upp i 3,7 barn ungefär. Sedan skedde en väldigt kraftig minskning till 1905 års kvinnor. När de hade fött färdigt i slutet på 1930-talet så hade de inte kommit upp till mer än 1,8 barn per kvinna. Sedan steg talet till 2,2 barn per kvinna födda 1935. Därefter är talet återigen på väg neråt. Att kurvan på slutet är punktdad, beror på att kvinnor som är födda på 1940-talet ännu inte fött färdigt. Så vi är nu nere på samma nivå som vi var för 1905 års kvinnor.

Dock skall man komma ihåg att 1905 års årgångar var mycket blandade. Där fanns å ena sidan väldigt mycket flera som inte fick något barn alls än vad det gör i dagens situation. Samtidigt fanns det också betydligt flera som fortfarande hade den höga fruktsamheten, lantarbetare, skogsarbetare, norrlandsbefolkningen. Bakom genomsnittet på 1,8 låg därför stora skillnader mellan å ena sidan dem som födde mycket få barn eller inga barn alls. Å andra sidan dem som födde rätt många barn. Det var en brokig bild. Nu är det ett lågt barnantal bland alla, med undantag för invandrarna som ligger klart högre än för den svenska befolkningen.

I diagrammet finns en annan kurva som visar det antal barn som krävs för reproduktion. Det slutar vid 2,1 och är alltså minsta barnantal som krävs för att en generation skall reproducera sig själv. Det måste tydligen vara lite mera än två barn per kvinna för att en generation skall bli lika stor som den föregående. Det beror på dödligheten upp till 30 års ålder och det beror också på ett visst pojköverskott. Nu är vi på väg under reproduktionstalet igen och får ett gap också här. Hur stort gapet är det kan man också illustrera genom att jämföra antalet födda barn med föräldragenerationens storlek. Vi hade förra året 96 000 barn

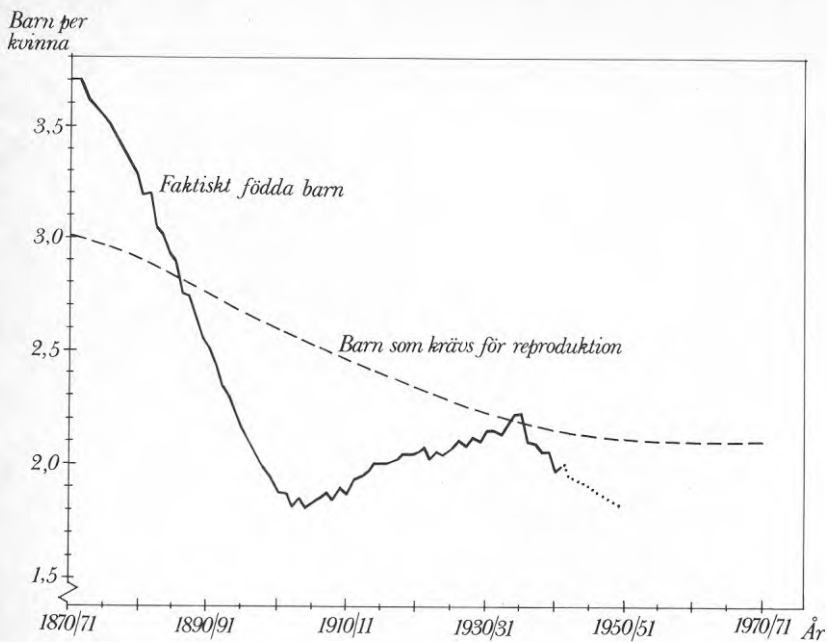

Bild 5. Antal barn som krävs för reproduktion i förhållande till antalet faktiskt födda barn 1870-1970.

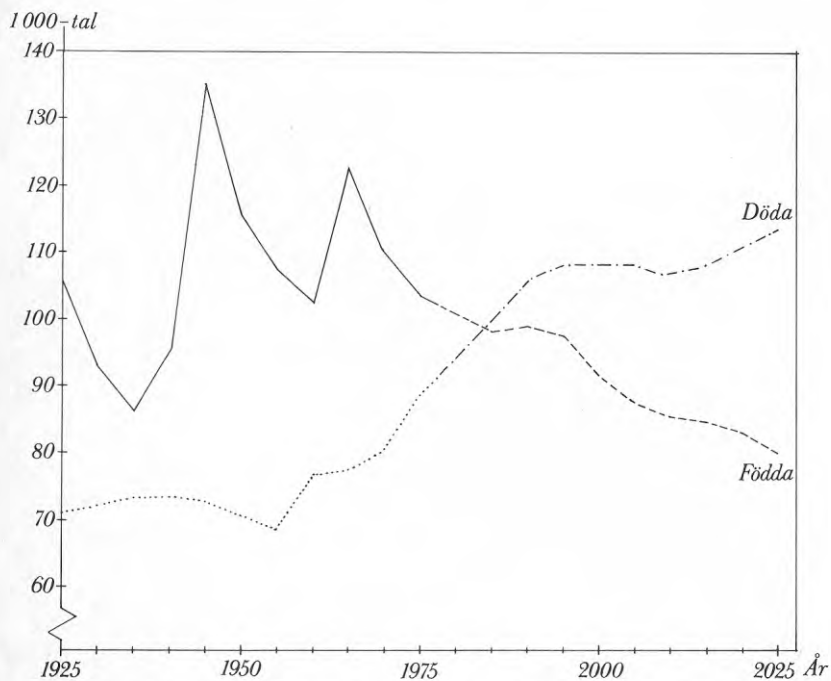

Bild 6. Antal födda och döda 1925-2025 under förutsättning att det summerade fruktsamhetstalet blir 1,8 (utan migration).

som föddes. Genomsnittet i föräldragenerationen mellan 20 och 35 år som är där de flesta barnen föds, är 120 000. Det faktiska barnantalet är således 24 000 eller 20% lägre än det som skulle krävas för reproduktion. I den meningen har vi redan länge haft en folkminskning. Det har bara inte slagit igenom på totalbefolkningen.

Förklaringen till att detta inte har slagit igenom i form av en folkminskning är flera. Allting på det demografiska området sker långsamt. Sedan är det också speciella faktorer i Sverige, nämligen dödligheten som har fortsatt att minska i de högre åldrarna och framförallt invandringen, som gjort att vi inte har haft en folkminskning. Invandringen är därför en av de viktigaste demografiska förändringarna och den är alldeles för lite uppmärksammas.

Det som däremot är mycket mera uppmärksammas men delvis missförstått är vad som händer när det gäller antalet åldringar. Alla är på det klara med att antalet åldringar håller på att växa och kommer att fortsätta att växa. Man föreställer sig att en våldsamt åldringsexplosion är på gång. Det är nu ett missförstånd. Vi har visserligen haft en mycket kraftig ökning av antalet äldre människor över 65 år som har ökat från 431 000 år 1900 till 723 000 1950 och bara under de senaste 25 åren fram till 1975 till 1 250 000. Ser vi på den procentuella andelen av befolkningen så har det också där varit en väldigt kraftig ökning. Bara under de senaste 25 åren från 10,3% till 15,2% av totalbefolkningen. Nu kan man också göra kalkyler över andelen äldre i framtiden. Den sortens prognoser är betydligt säkrare än dom för barnafödandet och invandringen. Då får man en jämförelsevis obetydlig ökning knappt 100 000 mellan 1975 och år 2000. Även procentuellt sett är uppgången rätt obetydlig. Det intressanta är emellertid att man får en helt annan bild av situationen om man tittar på de olika delgrupperna bland åldringar. För åldersgrupperna 65 till 74 år blir det ingen ökning alls. Vi kommer tvärtom att få 100 000 färre i åldersgruppen mellan 65 och 74 år fram till år 2000. Ökningen faller i stället helt och hållet på åldersgrupperna över 75 år. Där får vi en väldigt kraftig fortsatt uppgång från 383 000 till 500 000 i åldersgruppen mellan 75 och 84 år och en ännu kraftigare uppgång till det dubbla i åldersgruppen 85 år och däröver där det ökar från 83 000 till 159 000.

Siffrorna är naturligtvis inte exakta men ger en antydning om vad som är på gång. Det här försummas väldigt ofta i diskussionen, där man ofta skär alla över 65 år över en kam. Har svenska samhället råd att klara alla gamla människor med pensioner? Kan vi klara utfästelserna ifråga om ATP och annat sådant? Den diskussionen känner vi igen.

Mot bakgrund av de här siffrorna kan man säga sig att det problemet kan ju inte vara så farligt. Visserligen så ökar antalet människor som omfattas av ATP-systemet kraftigt. Det beror på att kvinnorna har kommit in i förvärvslivet, men det är ju en alldeles speciell historia som inte tillför flera åldringar över 65 år.

Däremot finns det en annan viktig diskussion och det är vårddiskussionen. Då skall man komma ihåg att människorna i åldersgruppen mellan 65 och 74, klarar sig själva ganska hyggligt, om de inte råkar ut för någon speciell sjukdom. Men från 75-årsåldern uppstår i mycket snabb takt ett ökat vårdbehov av mera kvalificerat slag då de flesta människor måste räkna med att under de sista åren av livet vara handikappade i ett eller annat hänseende. Därför är den här förskjutningen mellan yngre åldringar och äldre åldringar så viktig för alla slags kalkyler som har med vårdbehovet att göra. Jag tror därför det är angeläget att i en diskussion om vårdbehov uppmärksamma just detta förhållande.

Det är väldigt farligt att tala isolerat om befolkningsfrågor. Det blir så lätt ett resonemang under i övrigt lika omständigheter, någonting som aldrig håller i verkligheten. Jag tror det är nödvändigt att klargöra för sig vad det är för faktorer i allmänhet som styr bostadsproduktionen och stadsplanläggningen, annars så kan man inte förstå de demografiska förändringarnas roll i sammanhanget. Vilken roll de har och vilken roll de borde ha. Generellt är det ju så att produktionen i vårt samhälle styrs av de oberäknliga marknadskrafterna. Dem försöker man påverka genom statliga och kommunala åtgärder av olika slag. Men naturligtvis sätter man de stora krafterna bara delvis ur spel. Bostaden är ju en varaktig vara med lång livslängd. Varje beslut som rör bostadsproduktionen är därför av väldigt långsiktig karaktär. Min erfarenhet från långt tillbaka är att vi tappade bort rätt mycket av de här sammanhangen. Vi trodde att det var möjligt att planera i betydligt större utsträckning än vad som var fallet. Det var det ena misstaget vi gjorde. Ett annat misstag var att vi inte tänkte oss tidsdimensionen alls på det sätt som man borde göra. Jag skall ge några exempel på detta.

Jag var med och gjorde en utredning på 1940-talet som heter "Utredning angående stadsplaner för Gubbängen". Det hade varit en stadsplanetävlan om Gubbängen. På stadsplanekontoret i Stockholm ansåg man att det behövdes ett bättre program för ett sådant här område än vad man tidigare hade kunnat prestera. Jag fick då ett uppdrag att göra en utredning om hur stadsplanen skulle vara beskaffad. Jag räknade på hushållssammansättningen, behovet av skolor, daghem, centrumanläggning, samlingslo-

kaler m m. Jag kom fram till att det bör finnas ett ordentligt markerat centrum färdigt samtidigt med bebyggelsen.

Tittar man nu efteråt på det här så ser man att föreställningarna om Gubbängen blivit dåligt förverkligade. Butikerna har i stor utsträckning lagts ner. Centrumanläggningarna används inte alls så mycket. Barnen har försvunnit och det bor nästan bara äldre människor kvar i området. Vi räknade inte med de demografiska förändringarna över tiden.

Jag var också med och gjorde en skrift som hette "Det framtida Stockholm" som kom 1946 som programskrift. Det var Carl-Fredrik Ahlberg, Göran Sidenblad, Sven Lundberg och jag som skrev den. Den var ett program som också var en vidareutveckling av sådana idéer som, skall man "planera överhuvud?" Vi skickade ut den på remiss till ett antal enskilda personer och bad dem uttala sig om den. Det var handplockade personer som vi bad uttala sig, Olle Engqvist, Gotthard Johansson och Sune Lindström, Alva Myrdal, Sven Wahlander, Uno Åhrén, Brita Åkerman m fl. Jag tror inte uttalandena fick så förfärligt stort inflytande på utvecklingen men det var en ambition att ta reda på hur enskilda personer tyckte att staden borde utvecklas.

Ett annat exempel är en utredning som jag vet spelade en viktig roll under diskussionen på 1930-talet. Det är en SOU som KF:s bokföringslag gjorde i en specialupplaga. Den heter "Bostadsfrågan såsom socialt planlägningsproblem under krisen och på längre sikt", utgiven 1933. Den är författad av Gunnar Myrdal och Uno Åhrén. Den bygger på Göteborgs-material och ett av de huvudresonemang som förs fram, lyder på följande sätt: Om vi tittar på de vanliga siffrorna på trångboddhet, antal boende per 100 lägenheter, så har detta tal gått ner mycket kraftigt under den hittills gångna delen av 1900-talet alltså under tiden från 1900 till 1932-33. Vi har m a o nått en betydande minskning av trångboddheten genom att titta på antalet boende per 100 lägenheter. Detta är emellertid icke en följd av insatser på det bostadspolitiska området utan den beror på att familjerna har blivit mindre. För bostäderna är lika små som de alltid har varit, bara 1 R o K. "Men" sade Myrdal och Åhrén, "om vi i fortsättningen skall kunna förbättra trångboddheten, så går det inte längre att fortsätta längre på den vägen för nu är familjerna i städerna så små de överhuvudtaget kan bli." Därför måste vi bygga större bostäder för att kunna avveckla trångboddheten för de små familjerna och för att ha möjlighet att bereda plats för större familjer.

Vilka likartade situationer uppstår i dagen situation? Har vi att vänta några demografiska förändringar i fortsättningen? Och är det någonting vi

har tappat bort i planeringen som händer på det demografiska området? Kärnfamiljen har naturligtvis helt slagit igenom. Att flera än två generationer bor ihop det är ett utpräglat undantag och måste förbli på det sättet. Det är en följd av ändrade produktionsförhållanden men också av demografiska faktorer. Det föds färre barn och barnen föds tidigare. Yngsta barnet flyttar hemifrån när föräldrarna är i 40-årsåldern. Barnfasen är kort, ca 20 år, vilket medför att den barnlösa fasen blir lång, 30-35 år. Det betyder att föräldrar och barn kommer ifrån varandra och att de kanske bor på olika platser i landet. Det här är en viktig demografisk bakgrund till att vi har denna splittning mellan generationerna. Vi kan också konstatera att när nya hushållsformer uppstår i form av bostadskollektiv så är det alltid jämnåriga ungdomar det handlar om, inte äldre, föräldrar och barn. Om vi sedan ser på åldersförändringarna i befolkningen så är där inga större förändringar att vänta bortsett från att vi har att räkna med en ökad andel av de mycket gamla men det är knappast någonting som har så stor betydelse för den direkta bostadsproduktionen. Frågan är om man kan integrera dem över 75 år i bostadsplaneringen på något sätt.

När vi bygger nya bostadsområden kommer de att fyllas med människor som tillhör kategorien familjer. Sedan förvandlas bostadsområden för folk flyttar inte och de kommer i stor utsträckning att bestå av barnlösa familjer. Det här gör ju att så fort vi gör tvärsnittundersökningar, statistiska tvärsnittundersökningar, så kommer våra statistiska data att ge väldigt små hushåll. De kommer att visa att barnfamiljerna har ju bara ett barn. Men det beror på att av barnfamiljerna med ett barn så är det väldigt många som kommer att få ett andra barn senare eller som redan har haft flera än ett barn men där det eller de äldsta barnen har hunnit bli vuxna. Och det gör att vi får en felaktig föreställning om verkligheten när vi gör tvärsnittsdata.

BRITA JUNGEN OM VÅRDSAMHÄLLET OCH LOKALSAMHÄLLET

Vad är vård för någonting? Är det vård när vi tar hand om människor på våra avancerade sjukhuskliniker och ger dem en tekniskt mycket avancerad hjälp. Är det vård när vi placerar gamla på långvårdskliniker.

Nu håller vi på att vidga begreppet och nu är det fler kategorier som vi ger någon typ av omsorg. Vi har framför allt barnen på daghem. Vi har SIA-skolan där man skall ge en omsorg utöver de vanliga lektionerna. Vi har hemvården för de gamla men också för vanliga människor. Det kan vara ungar som är sjuka, det kan vara vuxna som är sjuka. Sedan har vi alla de människor som har råkat ut för något allvarligt problem i livet och behöver speciell hjälp i en känslomässigt pressad situation. Allt det här, har vi nu också plockat in i begreppet vård. Vård har blivit så otroligt stort, att vi nu inte vet vad vi skall göra. Vi har fått någonting i samhället som vi talar om som vårdproblem.

En del av det här skulle jag vilja kalla vård men annat är jag lite osäker på om man skall kalla vård. Om man tittar på andra kulturer, så är det ju så att man har haft en ganska kort period under barndomen när man har varit beroende av andras hjälp och sedan har man haft en ganska kort period också i ålderdomen när man har varit beroende. Dessemellan har man då och då kunnat vara sjuk och då har man också fått någon slags hjälp ifrån andra. De där perioderna har varit korta. En soci-
alantropolog har berättat att hon sett afrikanska barn som vid ungefär ett års ålder får en käpp att leka med. Det är i kulturer där man inte behöver arbeta särskilt mycket i jordbruket och då klarar man sig med en grävkäpp. När ungarna är 3 år så börjar de göra sina trädgårdsland. Det är ju en otroligt kort tid då de är totalberoende av föräldrarna, redan mycket tidigt kommer de in i det som skall vara deras fortsatta liv.

Vi har förlängt den här perioden av svaghetstillstånd i början av vår livstid. Hos oss gäller den helt horribla omständigheten att människor går till 20-25 års ålder innan de egentligen deltar i det vanliga samhällets uppgifter. Vi döljer genom en ökad skolning att vi egentligen inte behöver dem. De har blivit onödiga i samhället. Tekniken har tagit över och de är förvarade i våra skolor. SIA-skolan kommer ju att bli väldigt mycket en förvaring av barn och ungdomar medan vi samlar ihop de vuxna och använder dem på ett annat ställe. Vi har ökat medellivslängden, för dem som lever över 50 år, särskilt bland kvinnor och inte så mycket bland män. Dem har vi misshandlat så de lever inte så länge. Inte heller kommer de att leva

särskilt länge när de generationer som har varit utsatta för de otroligt många nya kemiska ämnen som vi har fört in i vår miljö. När alla de kommer att drabbas av en mängd cancersjukdomar. Vi har skjutit pensionsåldern tillbaka något så att ganska många människor i slutet av sitt liv kommer att tillhöra den kategori som vi nu talar om som vårdbehövande. Vi har de sjuka, som återfinns i alla kulturer även om det kan växla litegrann. Vi har de handikappade och de utslagna och dem som vi pensionerar lite grann före den vanliga lagstadgade åldern. De pensionerade människorna är naturligtvis inte på något sätt i behov av vård i vanlig mening. Däremot är det så att om man ökar i ålder så ökar sjukhusintagningarna också. Om man tittar på en människa mellan 65 och 74 så är de ungefär dubbelt så vanliga på våra sjukhus som befolkningen totalt. Om man går upp på 74 till 85 så är de ungefär 4 ggr så vanliga på sjukhusen som i befolkningen och går man över 85 så är de ungefär 10 ggr så vanliga på sjukhusen som i befolkningen.

Jag har för mig att vi ingenting vet om hur många familjer vi har i samhället för närvarande. Vi har under ett par folkräkningar försummat att fråga om människor bor samman under äktenskapsliknande förhållanden. Vi vet heller inte hur de här relationerna löses upp, hur ofta de löses upp och hur mycket de löses upp. Det får man inte reda på i en folkräkning utan det fordrar longitudinella studier och det finns inga. Vi har alltså ganska dåliga hushållsdata. Samboendet finns ju egentligen bara under 30 år, och i åldrarna under 25 år är det flera som sambor utan att vara gifta än som är gifta. Och detta även när de har barn. Vi har därför dålig kunskap om vilken vårdkapacitet som finns i hushållen.

OM SLÄKTENS BETYDELSE

Det finns en del sociologiska undersökningar som visar att släktumgänge är ganska vanligt. Det hänger säkert samman med att släkten är mindre än förut. Vi räknar egentligen bara föräldrar, barn, syskon till släktgruppen. Kusiner kommer med i ganska liten utsträckning och går man till syslingar och bryllingar, så betyder de naturligtvis ingenting. Man vet inte ens om att de finns. Men de släktingar som vi räknar med, de betyder fortfarande väldigt mycket också i de här hjälpsituationerna. När man behöver lite hjälp och tröst, för att man är ledsen, för att man har råkat illa ut på något sätt. Umgängesmässigt betyder släkten en del. Det hänger samman med att vi har ett så heterogent samhälle och att det är väldigt skönt att falla in i släktgruppen där vi ändå känner varandra väldigt väl och vet hur vi skall bete

oss. Medan vi i de andra grupper som vi ständigt går ut och in i, inte alltid har klart för oss vilka krav som gruppen ställer. Vi måste alltså behärska oss, anstränga oss, vara lite mer poletrade än vi i själva verket är. Därför är det skönt med släktgruppen som man ibland kan sjunka ner i och koppla av hos.

LOKALSAMHÄLLET - KAN DET ÅTERSKAPAS?

Lokalsamhället finns ju inte längre, och vi har ännu inte lärt oss att det inte går att återskapa detta. Det går inte. Det sammanhänger med att gemenskap bygger på varaktig närhet mellan människor. De behöver inte vara geografiskt nära, men de måste finnas i varandras närhet. Så de kan mötas tätt och inte alltför kort tid.

Alla sociala organisationer tål en ganska hög grad av byte av människor, det som sociologerna kallar för "turn over". Man kan byta ut en medlem i en grupp och gruppen fungerar fortfarande. Men när det blir väldigt täta byten så uppstår aldrig de här djupa, varaktiga banden. När människor är i varandras närhet länge så upplever de saker och ting tillsammans. De diskuterar med varandra och det gör att de efterhand får en likhet i sättet att bete sig och sättet att tänka. Den här delade erfarenheten som man bygger på, den kan ju ibland vara väldigt stor. Det kan vara ett långt liv tillsammans och det kan vara en ganska ytlig kontakt, t ex kvarvarande resterna av en gemensamhetsorganisation som har funnits i städernas bostadsområden ganska länge. Man har haft ett fotbollslag som hållit tillsammans eller man har haft hyresvärdar, som man samlats sig i kamp mot. Det får vara så mycket av kontakter mellan människor att det verkligen ger upphov till en känsla av gemenskap. Det gemensamma synsättet kan ibland föras med in i en gemenskapsorganisation från annat håll. Det kan härstamma från en invandrargrupp som har en gemensam kultur att falla tillbaka på. Då uppstår etniska grupper med den här typen av gemenskapskänsla utan att de som personer egentligen behöver ha varit särskilt länge tillsammans. Men det är tillräckligt att deras kulturella likhet, jämförd här i Sverige med svenskarnas, är så stor att de på något sätt känner igen ett sätt att vara, ett sätt att bete sig, ett sätt att tänka.

Det viktigaste när det gäller vårdsidan är det ömsesidiga beroendet av varandra. Om man tittar tillbaka på hur vårdsituationen har sett ut i andra kulturer så har det varit så att barnen har fått sina föräldrars vård. Men de har också när de själva har blivit vuxna, behövt vårda sina föräld-

rar. Och det har varit en ömsesidighet i detta. Det har jämnat ut sig på lång sikt, vad de har gett ut av hjälp och vad de har tagit emot av hjälp. Det har också jämnat ut sig i den meningen, att om man haft föräldrar som har varit snälla, uppoftande, omtänksamma, så har det varit svårt att stöta bort dessa föräldrar när de själva har kommit till den åldern att de behövt hjälp. Man har vetat om att man får igen på sin ålderdom vad man har gett ut i sitt tidigare liv. Denna medvetenhet har varit viktig därför att behovet av hjälp, behovet av vård, är ju beroende just av att man inte klarar sig. I svaga situationer har man varit i behov av hjälp av dem som har känt en sedan gammalt, vetat om vad man har varit för människa, betett sig mot en ungefär som man har förtjänat, och kanske också tagit en för ens goda sidor. Även när de goda sidorna så småningom, på äldre dagar, minskat och man blivit lite besvärlig som människa.

Om man tittar på andra kulturer, som ännu inte har gått in i västerländskt mönster att leva, så har de här familje-, släkt- och lokalsamhällesbanden varit väldigt betydelsefulla. Men man har i det här ömsesidiga utbytet av hjälp mellan människor inte alltid gått in och tagit hand om människor när de har bara varit lite allmänt vissna. Människor har gått med i arbetet också när de har varit lite småsjuka. Människor bestämmer i flera av de här kulturerna själva när de är i behov av hjälp. Arbetskraven på dem är inte så stora utan de kan vara med i det vanliga arbetet. Hänsynen till andra kan också vara stor. Man har också haft rätt mycket av kunnande om hur man behandlar människor som bara är ledsna, sårade, arga.

OM ANSTALTVÅRD OCH MEDMÄNSKLIGHET

Hur ser vår vårdsituation ut? När det gäller vård har vi flyttat in vårdbehövande människor i målstyrda organisationer av samma typ som företag och myndigheter i allmänhet. Vi har sjukhusen, vi har skolorna och vi har naturligtvis anstalter och vården av olika slag. De har ett speciellt mål. De skall vårda en speciell typ av vårdbehövande människor. Människorna i den här situationen är inte beroende av varandra. Som vårdbehövande är vi beroende av att det finns en läkare, en distriktssköterska, en hemvårdare, en daghemsföreståndarinna, en lärare. Vi är inte beroende av en viss person, utan av att den tjänsten finns. Vi betalar inte den människan. Vi betalar för det mesta via skattsedeln. Vi tackar nog för vården, men vi kanske inte alltid kommer ihåg att de som tar emot tacket gör det jämt och ständigt. Utbytet blir väldigt konstigt för vi har väldigt få

former för detta tack. Jag vet inte ens om vi skulle tolerera att man kramade om oss, bland vissa kanske men inte bland alla. I varje fall har det ju länge på våra anstalter och sjukhus varit ganska mycket av förbud mot kroppskontakt.

En hel del av den tekniskt avancerade vård som vi ger på våra sjukhus bygger på en väldigt speciell föreställning om människan. Man föreställer sig att människan är helt och hållet flyttbar. Vi kan ta ur henne ur ett socialt sammanhang och så kan vi plocka in henne på ett sjukhus. Där filar vi till henne lite grann så att hon skall fungera bättre och så stoppar vi ut henne igen. Det ger en känsla av en maskindel i ett socialt sammanhang. Den tekniskt avancerade vården bygger ju väldigt mycket på att vi snabbt kan ställa om till en vårdsituation och att vi snabbt kan flytta oss ur en vård-situation. Att det långsamma tillfrisknandet kan ske på något annat håll i samhället än i den direkta vårdsituationen. Jag tror att mycket av den tekniskt avancerade vården också är byggd på föreställningen om tillfälliga, snabba insjuknanden och tanken att man återvänder till ett friskt tillstånd. Sociologer brukar undra över att människor ser så hög status hos läkarna som inte är så mycket bättre på att behandla sjuka än vad kriminalvårdarna är att behandla återfall. Vi borde jämföra på detta vis, därför att i väldigt många fall så är det naturligtvis så att det är en svaghet vi har. Den kan bero på påfrestningar utifrån, den kan vara genetiskt betingat, men det är sällan en svaghet som är så tillfällig, som den tekniskt avancerade vården föreställer sig.

Det börjar ju samhället också veta om. Vi börjar minska den tekniskt avancerade vården. Ge den bara till dem som absolut behöver den och så försöker vi hitta nya former för den medmänskliga omvårdnaden. Då är vi återigen tillbaka till behovet av en gemenskapsorganisation som kan ta hand om människor. De som behöver lite extra hjälp. Då sätter vi in en hemvårdare och det är säkert en återgång som är väldigt vettig och alltmer vanlig.

Varför har vi då fått en anstaltsmässig vård och omsorg om människor? En orsak är förstås att bristen på varaktiga kontaktnät gjort det nödvändigt att stoppa in människor i målstyrda anstalter. Men det är också ett arv ifrån den tid då samhället bara tog hand om bottenskiktet, ett arv ifrån våra kriminalvårdsanstalter, våra uppfostringsanstalter, våra mentalsjukhus. Väldigt mycket av det, som vi ger av omvårdnad och omsorg nu, får den här anstaltskaraktären, därför att vi för med oss ett arv. Vi förde med oss samma arv, när vi började organisera försörjningsproblemet som hängde samman med lönearbetet. Fattigvården har varit bottenskiktets form av försörjnings-

hjälp. De andra system som vi fört in hade från början också väldigt mycket karaktär av försörjningshjälp till de fattiga. Vi kontrollerade behovet och människorna samtidigt som vi införde systemen. Så småningom har ju detta försvunnit och nu har vi försäkringssystem som klarar av försörjningsproblematiken någorlunda. Vi måste försöka hitta former för omvårdnad som erkänner att människor ändå är självständiga människor som själva kan klara mycket av de vårdbehov som annars måste tillgodoses på anstalter.

OM OMVÅRDNAD I FRAMTIDEN OCH NYA FAMILJEFORMER

Gemenskapsorganisationerna kan vi inte återskapa i det nuvarande samhället. Hur ser då omvårdnaden i framtiden ut? Kommer vi att stå ut med att leva ensamma som vi gör nu? Kommer vi att ha den här typen av familjebildning eller icke-familjebildning som vi har eller kommer vi återigen att flytta samman i större organisationer?

Rent allmänt så har de allra flesta kulturer haft en barnperiod med starkt beroende av föräldrarna. De har haft en vuxenperiod. Mellan dessa har de haft en ungdomsperiod med ganska stor frihet. Då har valet av partner skett. Sedan har antingen mannen flyttat in i kvinnans familj eller kvinnan flyttat in i mannens. Hos de europeiska folken har det inte varit något absolut mönster, även om det nog är vanligare att mannen har flyttat in i kvinnans familj. Det sammanhänger med att det troligen varit lättare att kvinnorna har tillhört samma släkt, eftersom kvinnorna har varit mer tillsammans och levt närmare inpå varandra.

Om vi nu skulle ge unga människor den här friheten, så kunde den ju vara lite större. De kunde få välja sina föräldrar också, när de är 20-25 år. Om de fick den möjligheten skulle de nog inte välja sina egna föräldrar utan välja ett par andra gamlingar som de då betraktade som sina föräldrar och flyttade samman med. I förhållande till dem skulle de ha en ny relation som inte var präglad av de hierarkiska förhållande som man haft så svårt att lösa upp i ungdomsåren. Med sina nya föräldrar kunde de så småningom bilda ett tre generations-hushåll med alla dess fördelar och all dess trygghet. De kunde ju ha kvar kontakten med sina egna föräldrar också, så fick vi en litet större grupp som någon gång träffades.

Jag tror dock att det kanske ändå är för lite att leva tre generationer tillsammans. Jag tror, att vi kommer att behöva ha någon form av förstahandsomsorg för de människor som nu stämplas ut väldigt mycket ur samhället. Och särskilt om vi skall få

tillbaka dem som vanliga, nyttiga människor. Där har vi en väldigt svår uppgift framför oss, en uppgift som jag tror vi måste ta oss an så småningom i de här nya och större familjerna också. Förr i världen hade man ju ibland en överbliven faster, moster, farbror eller någonting annat i släkten. Det var inte alls ovanligt. Och varför inte då under en period ta hand om någong annan överbliven, som samhället har behandlat illa. Vi behöver en sådan här ny bottenorganisation.

OM KVINNOFRIGÖRELSE PÅ MÄNS VILLKOR

Vi har gått ut för att kämpa med männen och vi har gjort det på bekostnad av de svaga. Nog tillhörde min generation dem som fick små varningar av mödrar och svärmödrar. Men vi svarade att männen skall hjälpa oss. Men vad har vi egentligen gjort?

Vi skapade en ny typ av klassystem, beroende på ålder framförallt, där de svagare ställs åt sidan utan kontakt med dem som egentligen borde stå dem nära. När de svaga inte har tillgång till sina närmaste som förstår dem, som kan lyssna på det som man inte kan säga. Det som en vårdare måste förstå och också efter ett långt liv tillsammans med en människa lärt sig att förstå. Jag tror att den äldre kvinnogenerationen begrep det men inte vi, som tillhörde min generation. De som är litet äldre och gick ut i yrkeslivet betraktade vi som lite tantiga. De tog inte helt upp mansrollen och var inte beredda att ställa upp på alla arbetslivets krav. Att alltid komma perfekt i tid. Att inte ta några andra hänsyn än till jobbet.

Vi ställde upp på manslivets krav i väldigt hög grad. Det var säkert nödvändigt, men det var fel. Vi hade inte klart för oss att det var på bekostnad av de svagare. Jag tror inte att det är kvinnorna som skall återta vården. Men vi måste skapa en ny människa som kan klara av det här på något sätt. Vi får inte överge de svaga. Då har vi verkligen svikit det allra viktigaste vi har som människor. När vi blev människor en gång i världen så var det förmågan att samarbeta kring jakten och förmågan att ta hand om och vårda barnen. Det finns inga som föds så svaga som människobarn. Hade vi inte från början ägt denna förmåga så hade vi aldrig blivit ett människosläkte och det får vi inte svika.

MÅRTEN LAGERGREN OM FRAMTIDSTUDIEN 'OMSORGEN I SAMHÄLLET'

I den här studien föreställer vi oss att vi skall bevaka den långsiktiga utvecklingen för det område som vi studerar. Dels analysera långsiktiga konsekvenser av de beslut som nu fattas eller den samhällsutveckling som vi kan observera. Vi ska också försöka komma underfund med vad det egentligen är som styr. Det är den mera passiva delen. Det finns också en aktiv del som består i att utforma alternativ. Kan man påverka de här styrande faktorerna? Är framtiden påverkbar? Kan framtiden väljas? Den viktiga utgångspunkten för oss är då vårt credo. Vi tror att framtiden kan väljas. Vi tror att den går att påverka och vi vill bidra till att ge underlag för den debatt och så småningom de beslut, som kommer att bestämma framtiden.

En annan roll för en framtidsstudie skulle vara att man kan behandla sektorsövergripande problem, i ett långsiktigt perspektiv. Det här är ju ett stort problem i samhället. Varje myndighet, varje organisation svarar för sitt och det är väldigt svårt att se hur saker och ting egentligen hänger ihop och det är väldigt svårt att få någon samordning av det hela. Vi måste sektorisera för att förvalta effektivt, men vill man förändra så måste man se över helheten. Det är här vi i gruppen har en möjlighet. Vi rör oss organisatoriskt oerhört fritt. Frågorna får givetvis tvärvetenskaplig natur och om inte annat kommer fram ur en sådan här studie, så är det åtminstone en väldig massa kunskapsluckor.

Hur familjestrukturerna utvecklas är en väldigt väsentlig grund för vår studie. Där kunskapen är ganska dålig, men vårt arbete kanske kan leda till att man börjar forska kring dessa frågor.

OM MARSCHEN IN I VÅRDSAMHÄLLET

Det finns tecken som pekar på en framtida vårdkris om inte inriktningen förändras. Det påtalas ganska ofta att marschen in i vårdsamhället på något sätt måste brytas därför att det växer alldeles för fort både ifråga om kostnader och personal. Landstingens och kommunernas kostnader växer med 4-5% om året när bruttonationalprodukten visar en envis tendens att inte vilja växa alls. Det är klart att här måste hända saker och ting. Kostnadsfrågorna är inte här de viktiga. Kostnaderna är bara en yttring av de mer grundläggande frågor som vi egentligen intresserar oss för. Det finns en automatik i vårdsamhällets tillväxt och den är väldigt

illa förstådd. Alla uttalanden går i en riktning och utvecklingen går envist i en annan riktning. Det är framförallt långvårdsproblematiken som ifrågasätts. Är den människovärdig och är det så här som det skall se ut? Barntillsynen diskuteras också. Vad är det för någonting egentligen? Är det bara förvaring av barnen. Ingenting blir riktigt som man har tänkt sig.

OM VÅRDAPPARATENS ELEFANTIASIS

Vi använder vårdområdet som en slags soptunna där allting stoppas ner som blir över, när man tror sig ha löst de andra problemen. Man löser samhällsproblem på vårdens bekostnad. Det gäller förtidspensioneringar. Det gäller människor som blir utslagna i arbetslivet av andra orsaker. Det gäller trafiken. Vi kan gå igenom vilket samhällsområde som helst och se samma förhållande upprepas. Vi gör det så lönsamt som möjligt, så effektivt som möjligt och sedan när det uppstår något trasel så får vården hoppa in och ta hand om det. Vårdapparaten har traditionellt varit oerhört passiv. Man har accepterat rollen. Köerna har växt och så har man byggt ut den och så har de växt och så har man byggt ut den. Det här kan inte fortsätta längre. Vi måste få en totalsyn på samhällsutvecklingen. Vår studie kommer därför i stor utsträckning att handla om samhället. Den kommer inte att handla så förfärligt mycket om möjligheterna att göra nya hjärtan eller nya magar om 20 år eller någonting sådant. Det uppfattas som marginella och rätt ointressanta frågor. De viktiga frågorna är hur samhället utvecklas och hur omsorgen i samhället då kommer att gestalta sig. Hur man skall kunna vrida det hela till rätta.

UR DISKUSSIONEN

Erland Hofsten

Mårten Lagergren använde uttryck som "framtida kris" och "automatik i utvecklingen". Väldigt mycket av detta har sin ursprung i att just de äldsta grupperna ökar så mycket snabbare än de som inte är fullt så gamla. Vad som händer sammanhänger med att det var stora årgångar som föddes under början på 1900-talet. Fram till 1915 ungefär var det mycket stora årgångar som föddes. Det betyder att pensionärerna har under den senaste 10-årsperioden eller 20-årsperioden spåtts på med väldigt stora grupper. I år pensioneras de som är födda fram till 1920 som får ålderspension, och de är mycket färre. På 1920-talet föddes det små årgångar. Det betyder att gruppen pensionärer kom-

mer under den överskådliga framtiden att späs på med de kvarlevande av små årgångar. Det är det som gör att vi nu icke får någon ökning av åldersgrupperna mellan 65 och 74 år men däremot en fortsatt förstärkning bland de högre åldersgrupperna som ännu rätt lång tid framåt späs på med stora åldersgrupper. Det här är ett exempel på att de demografiska förändringarna sker med obönhörlig kraft och med lång eftersläpning. Mycket av automaten ligger i detta. Vi måste se den här vårdproblematiken i samband med den efterfrågan vi för närvarande har på ett eget hem eller ett radhus. Det är det som alla människor strävar efter. Den beror på att vi inte lyckas göra flerfamiljshusområden attraktiva. Jag ser exempel på detta på nära håll. Jag bor i småstugeområde på 850 invånare med en väldigt hög grad av sammanhållning. Vi har faktiskt lyckats att hålla ett lokalsamhälle vid liv, där alla känner varandra och samarbetar. Det fungerar verkligen på ett väldigt positivt sätt också så att det delvis är de äldre som vårdar de ännu äldre. Däremot fungerar inte serviceanläggningarna. Posten skall flytta, biblioteket skall flytta, vi hade sju butiker för 10 år sedan. Nu har vi en kvar. I närheten har vi ett område som är flerfamiljshus med gemensamhetsanordningar. Där finns också ett litet ålderdomshem, en läkarcentral och biblioteksfilial. Men folk vill inte bo där, för i tunnelbanestationen skräpas det ner och där måste alltid sitta vakter och toaletterna måste vara låsta för knarkande och ölande och nedskräpande. Naturligtvis finns det ingen gemenskap mellan de boende alls annat än via föreningar och sådant. Och i ett sådant område, som egentligen borde vara mycket bättre, för familjer där bägge förvärvsarbetar, där vill de inte bo.

Arbetsdelningen är grundläggande för hur man ser på samhället överhuvudtaget. Marx talar egentligen bara om arbetsdelning när det gäller industriell produktion av förnödenheter. Arbete i form av service av olika slag är ointressant, för där kan man inte skapa mervärde på samma sätt som i produktionen. Detta är grundläggande för den marxistiska teorin. Jag tror att den här skillnaden är en viktig utgångspunkt för att skapa en teoretisk grund för det problem vi diskuterar idag. Att försöka utvidga problematiken och se det hela som ett uttryck för arbetsdelningen i samhället. När man utvidgar arbetet till att omfatta inte bara produktion av materiella ting utan också service i vidsträckt mening så kommer hela vårdssamhället in i bilden. Det är ju där vi har svårigheter att klara arbetsdelningen mellan olika människor och olika kategorier av människor under olika perioder av livet. Genom kvinnornas inträde på arbetsmarknaden, har vi fått en ny situation som vi inte har dragit konsekvenserna av. Kvinnorna håller delvis på att ta situationen i egna händer genom att deltidssarbetet har blivit så vanligt. Samtidigt så

kommer kvinnorna, genom att man accepterar deltidssarbetet, i en mycket sämre konkurrenssituation. Så fortfarande är hela problematiken alldeles olöst.

Inga-Lisa Sangregorio

I den beskrivning du gav av de här bostadsområdena bortsåg du helt från de ekonomiska villkor som idag föreligger för olika typer av boende. Det är väldigt farligt om man tror att människor flyr från flerfamiljshusen bara för att de är flerfamiljshus. Som vi alla vet är faktiskt det bästa sättet att bevara och förmera någorlunda goda inkomster att skaffa sig ett eget hem. Som är högt belånat och som ökar i värde med inflationen. De problem som man då ser i en del områden med flerfamiljshus är knutna till att där har samlats människor med mindre resurser och med större problem. Det blir någon slags ond cirkel som ju innebär att de som då kan komma undan har ju ingen anledning att med ekonomisk uppoffring för sig själva bo kvar då bland dem, som kan upplevas som problem. Om man tänker sig att man flyttar precis de människor som idag bor i områdena med ölburkarna till sådana här små hus på marken, så är det väl ingen som tror att deras problem därför skulle försvinna. Om man skall göra någonting åt problemen i bostadsområdet, så måste man göra det mindre ofördelaktigt för människor att välja boende i flerfamiljshus. Det finns ingen annan möjlighet helt enkelt.

Sedan vill jag invända litet mot det som sades om kvinnan. Jag håller i och för sig med om att kvinnorna har svikit på något sätt. Jag tillhör också en generation som ganska okritiskt har gått in i ett yrkesliv som utformats av män. Jag har försökt att ställa upp på de ofta orimliga villkoren i detta yrkesliv utformat av och för män, som hade sin hemservice ordnad. Jag har väl blivit mer och mer skeptisk till om det har varit riktigt, om vi skulle gjort på det sättet. Å andra sidan så kan jag inte se att det var så enkelt att vi skulle ha tagit vår mor och vårt barn vid handen in i detta yrkesliv. Men håller med om att det är fel att bara försöka bli likadana som männen idag är, för om man ser sig omkring på sina jämnåriga män så är det ju väldigt få av dem som man skulle vilja bli lik. Det är väldigt sällan en kvinna i min ålder träffar en man som hon tycker är en levande människa. Men jag träffar ganska många kvinnor som jag tycker fortfarande är levande människor. Det är väl ett tecken på att vi kanske trots allt inte är helt förstörda. Så tycker jag det är fel att inte bry sig om att kvinnor går ut i arbetslivet i deltidssjobb. För att det är ju inte så enkelt att man kan vara halva dagen på en arbetsplats och resten av tiden på något annat ställe, utan att ens in-

flytande i arbetslivet och ens möjligheter att påverka framtiden försvinner. Inte bara den lilla framtiden utan även den andra framtiden. Det är ju någon som sitter och bestämmer hur många kärnkraftverk vi skall ha, hur många stridsflygplan vi skall bygga o s v. Så länge kvinnorna drar sig tillbaka och tar på sig huvudansvaret för den lilla framtiden och inte har möjlighet att fullt och helt påverka den stora så lämnar de ju ändå över det åt människor som är ännu mindre kvalificerade att forma framtiden. Människor som har ännu mindre kontakt med det levande och med de små och svaga. Så det är inte så enkelt eller så bra. För det första är man inte försörjd. Man försörjer inte sig själv med ett halvtidsjobb som det är idag. För det andra måste man då nöja sig med ganska underordnade arbeten. Det är ju inte för att få en massa kvinnliga direktörer som detta är viktigt. Utan det är ju bara det att positionen är kopplad till makt. Jag menar att det är viktigt att människor som inte är förstörda får mera makt, jag tycker fortfarande att kvinnor är något mindre förstörda än män. Sedan kan man ju fråga om vi kommer att bli lika förstörda, om vi skulle få makten. Men det är ju en filosofisk fråga som återstår att diskutera.

Ake Jönsson

Jag ville haka på det här resonemanget om enfamiljshus och flerfamiljshus. Det är ju riktigt att de ekonomiska förutsättningarna är olika, där brister den ekonomiska jämlikheten. Det är ju på det sättet idag att man delar in folk i olika grupper. Grupp 1 bor i eget hus och grupp 2 bor med bostadsrätt och privat och grupp 3 hos de allmännyttiga bostadsföretagen, som då själva får ta hand om det bostadssociala ansvaret. Det leder klart till de problem som finns i våra bostadsområden och som inte kan lösas genom att man flyttar över hyresgäster ifrån ett flerfamiljshus till ett enfamiljshusområde. Segregationen blir allt mer allvarlig och omfattande med tiden. Ekonomiska spärrar finns när det gäller enfamiljshus. Tyvärr har det utvecklats så också inom Kooperationen att insatserna har stigit såpass mycket att de utestänger stora grupper i samhället från att hyra en sådan lägenhet. Det är det verkligt stora problemet. Man får de misskötsamma hyresgästerna placerade hos allmännyttan och då är man inne i den onda cirkeln. Den måste brytas. Men hur bär man sig åt?

Gulli Kohlström

Jag kanske kan anknyta lite grann till det som sades här om segregation. Det finns ju en mycket stor fara när det gäller just handikappade som har ett stort servicebehov, att det då blir en segregation för den gruppen. Man gick ut redan från kommunförbundets sida 1974 och ålade alla kommuner att man skulle få bostäder för kvalificerad service åt gravt handikappade och rörelsehindrade. Och man gjorde också en uppföljning av detta från Socialstyrelsen 1975, där man konstaterade ungefär att ca 1 200 människor skulle kunna bo självständigt om det fanns servicebostäder. Eftersom det inte finns det så har de placerats på långvårdskliniker.

Mårten Lagergren

Jag vill kommentera det här med segregationen. Det är ett mycket allvarligt problem, en slags dödslocka kan man säga, som står och tickar. Det är ju anmärkningsvärt att detta har skett så oerhört fort. För tio år sedan ansågs inte detta vara något väsentligt problem. Det finns många bottnar i den här frågan. Det finns ju ett visst önskemål om segregation samtidigt som man inte vill ha segregation. Människor som liknar varandra vill bo tillsammans. Det gäller invandrare som föredrar att bo i samma förorter därför att de då har lättare att knyta kontakter, att anpassa sig, att finna sig tillrätta i det svenska samhället. I Stockholmsregionen så är det ju påtagligt att invandrarna är mycket koncentrerade till vissa ställen. Detta har ju långsiktiga konsekvenser då deras assimilering i det svenska samhället fördröjs. Vid väldigt stor invandring med liten assimilering finns det risk att grupperna finns kvar efter lång tid precis på samma sätt och att de fungerar på samma sätt som de gjorde när de kom.

SEMINARIUM 3: 'SERVICE OCH GEMENSKAP I BOENDET'

CLAES CALDENBY OM KOLLEKTIVHUS I SOVJET

Redan de första åren efter revolutionen 1917 diskuterades i Sovjet det nya levnadssätt och de nya bostadsformer som skulle utvecklas i det nya samhället. "Befria hemslovinnan" var en paroll. Hemmafruarna skulle befrias från sin förnedrande ställning och sitt "fördummande", improduktiva arbete i hemmen. De skulle befrias till förvärvsarbete och till politiskt arbete. I början av 1920-talet fanns dock dåliga materiella förutsättningar för kvinnans frigörelse i Sovjet. Arbetslösheten var ännu stor och byggnadsverksamheten liten. Återuppbyggnaden efter kriget kan inte sägas vara fullbordad förrän 1926-27.

Det var först då som kollektivhusen blev något mer än idéprojekt med lösa associationer till 1800-talets socialistiska utopister. Det började som en diskussion bland de arkitekter som kallade sig konstruktivister, den sovjetiska motsvarigheten till västeuropas funktionalister. De grep sig an den svåra bostadsbristen som man ärvt från tsarryssland, vars industristäder varit minst lika överbefolkade som de europeiska. Flera familjer delade en lägenhet, eller t o m ett rum. Lösningen blev, som i Tyskland, rationellt planerade minilägenheter. Måttet på effektivitet var förhållandet mellan bostadsyta och byggnadsvolym. Man försökte alltså på alla sätt skära ner på biutrymmen som kök, badrum och kommunikationsytor. Systematiska studier visade att den traditionella lösningen med två lägenheter kring ett trapphus var effektivt bara för större lägenheter. Loftgångshus skulle bli effektivare för smålägenheter under 50 m², särskilt om man lade loftgångar bara på varannan eller var tredje våning och hade interna trappor i lägenheterna. Loftgångarna gav också möjlighet till inomhusförbindelse med gemensamma lokaler som matsal och daghem. De kunde byggas ut efter hand som man fick råd. Lägenheterna fick minikök och husen kallades "hus av övergångstyp". De var ett första steg på bostadens område från "småhushållning" till "socialistisk storhushållning".

Ett hus byggdes i Moskva 1928-30 efter dessa principer. Det var det s k Domnarkomfin, byggt kooperativt för de anställda på Ryska republikens finansministerium. De gemensamma anläggningarna, daghem och kök-matsal, fungerade fram till andra världskriget. Huset finns kvar och har 50 lägenheter för ca 200 boende.

I och med den första femårsplanen 1928 tog Sovjet det stora språnget framåt. Allt satsades på den tunga industrin. Arbetslösheten förbyttes i ett slag i arbetskraftsbrist. Ett sätt att mobilisera

Bild 7. Domnarkomfin, Moskva 1928-1930. Guinzburg m fl.

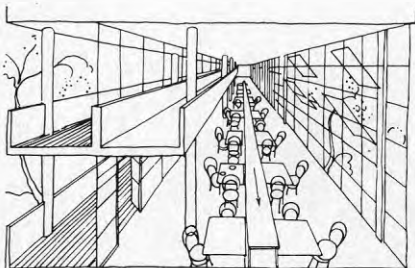

Bild 8. Projekt till kommunhus. Baršč, Vladimirov. Maten serveras på löpande band.

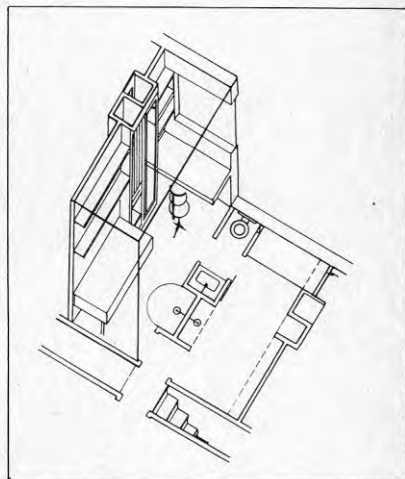

Bild 9. Projekt till kommunhus. Baršč, Vladimirov. Sovkabin på 6 m².

Det nya levnadssättets
hus i Moskva 1960.

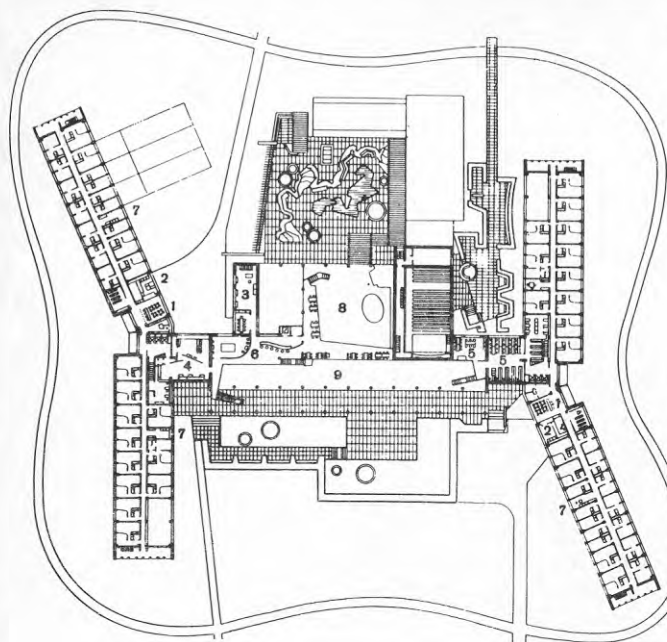

Bild 10. Situationsplan

1. Våningsmatsal
2. Tillredningskök
3. Radio-TV-Studio
4. Utställningar
5. Bibliotek-lärum
6. Kafé-bar-biljard
7. Bostäder
8. Restaurang
9. Foajé-vinterträdgård

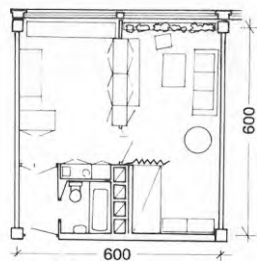
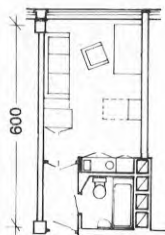

Bild 11. Lägenhetsplaner

Bild 12. Foajé-
vinterträdgård

arbetskraft till industrins uppbyggnad utan att förvärra trångboddheten i städerna var att frigöra hemmafruarna. Beräkningar visade att om man organiserade mathållning och daghem skulle 40-50% av hemmafruarna behövas i denna storhushållning medan resten kunde frigöras för industriarbete. Detta blev ett huvudargument i kollektivhusens korta blomstringstid i slutet av 1920-talet. Projektet till sk kommunhus präglades också starkt av tidens rationalism och heroiska syn på industrin. "Ansiktet mot produktionen" var en huvudroll. Man talade om vetenskaplig organisation av levnadssättet (boendet) i samma termer som vetenskaplig organisation av arbetet, Taylors scientific management som slog igenom världen över under 1920-talet. Livet analyserades i sina minsta beståndsdelar som var och en gavs en definitiv rumsutformning. Dessa småbitar sattes sedan samman till hus. "Den funktionella metodens" analys syntes hade sina förebilder i industriplaneringen.

Ett aldrig utfört projekt till ett kommunhus från 1929 har en nästan patetiskt tydlig illustration av den tekniska romantiken. Maten serveras på löpande band i en uppglasad matsal som mer ser ut som en fabrikskonditor. Huset är tänkt för 1 000 vuxna i en höghuskropp och 360 förskolebarn och 320 skolbarn som lever i internat i var sin flygel. De vuxna bor i enpersonsrum på 6 m². Familjen är avskaffad, kvar finns individen och kollektivet.

Projekt av detta slag kritiserades starkt i början av 1930-talet. Den politiska ledningen hävdade att ryssarna inte var kulturellt beredda för sådana omvälvningar av levnadssättet och att de materiella förutsättningarna saknades för en så omfattande nybyggnad som projektet förutsatte. Familjepolitiken blev under 1930-talet betydligt mer konservativ. Kvinnorna gick ut i industriarbete, särskilt efter andra världskriget när så många män försvann. Daghem byggdes i bostadsområdena och matsalar på arbetsplatserna. Men i stort sett löstes hushållsarbetet inom traditionella ramar och genom en tung belastning på kvinnan.

Under några år omkring 1930 byggdes i Sovjet knappt 10 kollektivhus med någon form av gemensam hushållning. Sedan dröjde det 30 år innan frågan om "det nya levnadssättets hus" togs upp igen. Under 1960-talet drev kommunistpartiets ungdomsorganisation, Komsomol, fram ett projekt som föregicks av en omfattande tvärvetenskaplig programdiskussion. Projektet skiljer sig i flera avseenden från 1920-talets kommunhus. Man tror inte längre att familjen kommer att brytas upp. Lägenheterna är från 1 till 3 rum med kokskåp. En annan viktig princip är att inte allt arbete ska flyttas över till anställd personal, till diskspecialister, städspecialister och barnspecialister. På 1920-talet såg man denna arbetsdelning som både rationell

och kvalitetshöjande jämfört med hemmafruns mångsyssleri. Nu pekade man på värdet av att pensionärer och föräldrar fick arbeta i daghemmet och skolorndomar städa huset. Hälften av arbetet i huset skulle utföras av de boende själva i något som kallas samhällligt arbete, 10 timmar per månad. Det är en institutionaliserad företeelse i Sovjet och används för politiska manifestationer, städningsskampanjer, hjälp i skördearbetet på landsbygden och annat.

Huset stod färdigt 1971 och var planerat för drygt 2 000 boende. Redan tidigt hade det blivit svårigheter att hitta en förvaltare för huset. De kommunala myndigheterna som annars har ansvaret för bostäderna tyckte huset var för speciellt och hade ingen erfarenhet av de gemensamma anläggningar som ingick. Till slut tog Moskvas universitet över. Huset planerades för lärare och annan personal men genom en kupp i slutskedet gjordes det om till studenbostäder. Servicen blev överbelastad, en del kom aldrig till utförande. Detta enda genomarbetade kollektivhusprojekt i Sovjet sedan 1930 havereerade, säkerligen på grund av att idén fortfarande inte har politisk förankring varken i den sovjetiska ledningen eller i någon massrörelse utan drivs av en begränsad grupp intellektuella.

ÅSA WALLDÉN OM KOLLEKTIVHUS I SVERIGE

I Sovjet var bristen på arbetskraft en viktig anledning till att man ville bygga kollektivhus. Det gällde där att mobilisera även kvinnorna för arbete inom industrin. Med kollektivhusets hjälp skulle även kvinnorna kunna delta i produktionen och vara lediga på sin fritid. Därför skulle en bra benämning på kollektivhuset kunna vara "det stora fritidshuset".

I Sverige togs diskussionen om kollektivhus upp i början av 1930-talet under motsatta förhållanden, nämligen vår arbetslöshet. Man kan fråga sig vad det då fanns för intresse av kollektivhus. Det kan ju knappast ha varit för att mobilisera ytterligare arbetskraft. För att kunna förstå detta måste vi sätta oss lite bättre in i hur arbetsmarknaden vid denna tidpunkt såg ut just för kvinnornas del.

Det här diagrammet visar den procentuella fördelningen av olika kategorier yrkesverksamma kvinnor utom jordbruket från 1870 till 1960. Nerifrån och upp har vi vad som i statistiken brukar kallas för övriga arbetare, sedan kommer arbetare i huslig verksamhet, akademiker och tjänstemän och överst egna företagare. Vi har också en del uppgifter om andelen gifta inom olika kategorier. Och det är den gruppen som är särskilt intressant när det gäller kollektivhusfrågan. Den riktigt stora ar-

Bild 13. Yrkesverksamma kvinnor utom jordbruket 1870-1960.

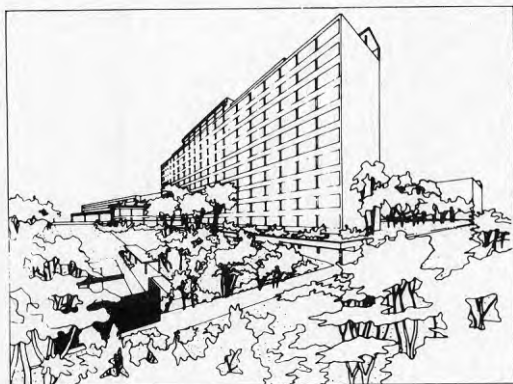
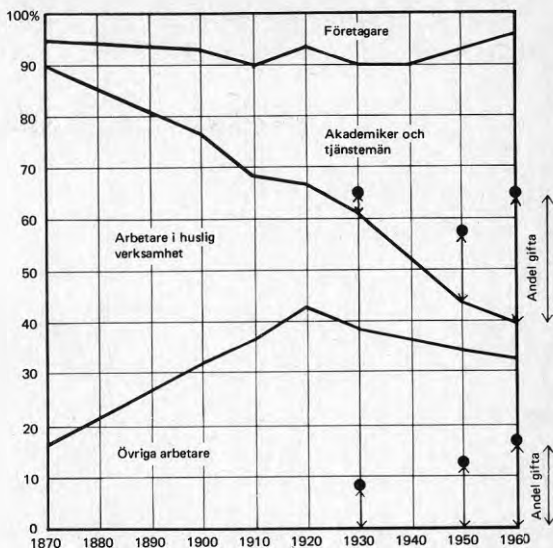
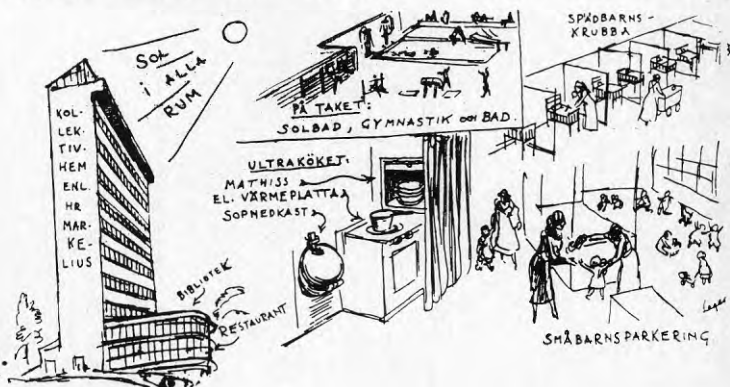

Bild 14. Alviksprojektet. Markelius 1932. "Det stora fritidshuset".

Centralhem hindrar skilsmässa?

Bild 15. Alviksprojektet. Markelius 1932. Reportage i Stockholms-Tidningen 6 dec 1932.

betsbördan faller ju på de kvinnor som både har förvärvsarbete och familj. Om vi då börjar med att titta på gruppen övriga arbetare ser vi att andelen gifta 1930 var ungefär 25%. Andelen gifta hade troligen varit hög redan tidigare. Här fanns alltså behov av en lösning sedan en lång tid tillbaka, men just dessa familjer hade knappast en sådan ekonomi att de kunde fundera över en sådan lösning som kollektivhuset. Vi får i stället ta reda på hur det såg ut bland kvinnliga akademiker och tjänstemän. 1930 fanns bland dem 10% gifta kvinnor. Här var inslaget av gifta en nyhet. Det var nämligen först 1925 som gifta kvinnor genom behörighetslagen fick rätt att inneha statliga tjänster. Inom t ex försäkringsbolag och banker var det fortfarande vanligt att kvinnor avskedades om de gifte sig, trolovade sig eller väntade barn. Detta förbjöds först 1939. Men, omkring 1930, var arbetslösheten svår. Det höjdes röster som ifrågasatte behörighetslagen. Man menade att kvinnor, som var gifta med män som hade "skälig inkomst", skulle lämna sina anställningar för att arbetslösheten bland männen skulle minska. Detta gav naturligtvis upphov till en motoffensiv från olika kvinnoorganisationer som t ex Svenska Kvinnors Vänsterförbund och Yrkeskvinnors Klubb. Inom båda dessa organisationer diskuterades kollektivhuset. Man skulle kunna säga att genom kollektivhuset formulerades också en annan sida av kravet på gifta kvinnors rätt till arbete, nämligen gifta förvärvsarbetande kvinnors rätt till fritid.

En annan sak av intresse för kollektivhusfrågan kan vi se av samma diagram. Det är den dramatiska förändringen av andelen arbetare i huslig verksamhet. Det började bli ont om tjänstefolk redan vid början av 1900-talet. Man kunde befara att det skulle bli allt svårare i framtiden att anställa ett hembiträde vilket annars var ett sätt för förvärvsarbetande välbeställda kvinnor att lösa problemerna.

Hur omfattande var hushållsarbetet? En utredning från 1936 som heter Bostad och hushållsorganisation av Ingeborg Waern-Bugge och Kerstin Göransson-Ljungman visar att t ex en hemarbetande tjänstemannahustru, som själv skötte hushållsarbetet för ett hushåll på 4 personer, hade ett arbetsår på 3 185 timmar. I industrin var vid den tiden arbetsåret 2 300 timmar. I de här 3 185 timmar ingår bara löpande hushållsgöromål, inte periodiskt återkommande arbeten som storstädning, konservering, julstök och inte heller barnavård. Naturligtvis var det viktigt att avlasta förvärvsarbetande kvinnor från hushållsarbete!

Ett perspektiv över det första svenska kollektivhusprojektet visar mycket riktigt tennisbanor i förgrunden. Det skulle ligga i Alvik, i Stockholm och ritades 1931-32 av Sven Markelius. Det blev

aldrig uppfört. Det kan också vara intressant att veta vilka personer det var som startade den här diskussionen i Sverige. Det var Alva och Gunnar Myrdal, Ernst och Eva Wigforss, Andrea Andrén, Célie Brunius, Karin Koch, Kaj Andersson, Olle Engkvist, Gotthard Johansson, Gustav Näsström, Sven Markelius och Sigfrid Hansson (bror till Per Albin). Man tänkte sig att starta med ett hus om cirka 200 personer. De boende skulle få frukost och middag, städning tillgång till gemensamma lokaler och barninternat. Flera hus skulle sedan ge underlag för flera gemensamma anläggningar, t ex en "friskola". Sven Markelius stod för projekteringen och Alva Myrdal gjorde kostnadsberäkningar över vad det skulle kosta att bo i huset. Kostnadsberäkningarna är väldigt intressanta. De visar att en familj med två vuxna och två barn måste ha en sammanlagd årsinkomst av minst 7-8 000 kronor. 7-8 000 kronor var cirka 1 1/2 gånger så mycket som man och hustru i en arbetarfamilj tillsammans kunde tjäna på 1930-talet. Projektet visade att arbetarlönerna var för låga. Lönerna täckte ju inte reproduktionskostnaderna om man förutsatte att de arbetande skulle vara lediga på sin fritid. Och man kan knappast kalla det här för en lyxbostad. De minsta lägenheterna var på 23 m² och dubblett-erna på 35 m². De som arbetade med det projektet var medvetna om att där behovet av en sådan här lösning var som störst, där saknades ekonomiska möjligheter. Man trodde att sådana här anläggningar skulle bli billigare i framtiden sedan man väl fått tillfälle att experimentera. Som en möjlighet nämndes också att de boende själva skulle ta del i arbetena i huset, men det sågs som en nödlösning. Det här första projektet ville man se som en förebild, en mönsterbostad, för framtiden.

En teckning i Stockholmstidningen av Alviksprojektet visar soliga bostäder med tillgång till gemensamma lokaler, möjligheter till solbad, gymnastik och bad uppe på taket. Det var ju sådant man kunde ägna sig åt när man nu blivit fullständigt befriad från allt hushållsarbete. Tekniken var den ena frigörande kraften. Ett exempel på det är mathissen och sopnedkastet. En annan var gemensamt anställd specialiserad personal. God spädbarnsvård ansågs kräva sträng hygien och regelbundenhet och därmed snarast sjukvårdspersonal. Lite större barn ansågs snarast behöva psykologer och pedagoger. Men någonting som svär litet grand emot den här tron på teknik och specialisering är tankarna bakom den "friskola" man ville ordna för de lite större barnen. I den skulle barnen själva utföra allt gemensamhetsarbete, t ex servering, materialinköp och städning. Genom samarbete skulle man bygga upp en kollektiv moral. Man kan naturligtvis fråga sig varför barnen skulle lära sig att sköta praktiska detaljer och själva utföra allt gemensamhetsarbete om de nu skulle bo i kollektivhus som vuxna och slippa alla sådana sysslor. Omvänt

kan man fråga sig varför inte vuxna och barn tillsammans skulle utföra allt gemensamhetsarbete i kollektivhuset i stället för att gemensamt anställa en rad specialister, t ex städningsspecialister, matlagningsspecialister och barnspecialister. Personalgrupper som oftast var lågavlönade kvinnor som själva inte hade råd att göra sig av med sitt eget hushållsarbete genom att bosätta sig i kollektivhus. Men, vi får samtidigt som vi är kritiska, inte glömma bort att kollektivhusets personal säkert hade bättre arbetsförhållanden än t ex ett hembiträde. Här fanns ju både arbetskamrater och reglerade arbetsveckor även om inte arbetsuppgifterna var så varierande. Men tankarna bakom friskolan ger i alla fall anledning att fråga sig om önskemålet om den helt arbetsfria bostaden var det verkliga idealet eller helt enkelt ett sätt att anpassa sitt boende till arbetslivets krav.

Så kommer vi till frågan om avsikten med kollektivhuset också var att skapa gemenskap mellan de boende. En utställning på Liljevalchs i Stockholm 1934 presenterade ett nytt projekt för ett kollektivhus, den här gången på John Ericssonsgatan i Stockholm, det som sedan stod färdigt 1935. Rubriken till utställningen är intressant. Där står "Individuell kultur genom kollektiv teknik". Också i den utställning som hölls i huset när det invigdes betonades på alla sätt att huset var bebott av individer. Vi menar att den främsta avsikten med kollektivhuset var att skapa den arbetsfria bostaden, även om man naturligtvis också fick mer tid att, om man så ville, umgås med andra och också fler gemensamma lokaler. Kanske var det också så att bristen på gemenskap inte var ett så utpräglat problem på 1930-talet som det är idag.

Till sist några ord om 1970-talet och det stora problemet med brist på gemenskap som vi har idag. Kollektivhuset av 1930-talsmodell är naturligtvis en lösning som skulle vara bra för många människor idag. Det ger ju både tid och plats att träffas. Men det är en lösning som knappast är möjlig för alla grupper i samhället. Om vi vill nå fram till ett bostadsideal med gemenskap mellan människor som grund, är den viktigaste frågan att diskutera hur arbetet, alltså även hushållsarbetet, är organiserat och hur det skall kunna ändras. Samarbete kring nödvändiga arbetsuppgifter är den mest väsentliga grunden för gemenskap mellan människor. Hushållsarbete, vård och barnuppfostran är exempel på sådana nödvändiga arbetsuppgifter och borde kunna vara en stor resurs för att utveckla gemenskap. Det är arbeten som idag sker isolerat i varje hushåll för sig. Om en amerikansk undersökning stämmer som säger att arbetsveckan i hemmen inte har minskat utan i stället har ökat (från 42-48 timmar per vecka till 66-75 timmar per vecka under de senaste 50 åren) så säger det ju sig självt att

isoleringen mellan hushållen också ökar. Siffrorna låter häpnadsväckande men skulle kunna bero på längre inköpsresor, fler saker att vårda, större lägenheter och fler kläder som tvättas oftare. Eftersom hushållsarbetet sker isolerat så ökar naturligtvis isoleringen ju mer sådant arbete som måste göras.

Det här är arbetsuppgifter som måste förändras. Det är viktigt att diskutera hur. Det är inte säkert att den verkliga stordriften är den bästa lösningen för alla hushållsarbetets grenar, lika litet som smådriften idag är det. Sådant kan väl bara experiment visa. Experiment som helst bör göras i redan byggda bostadsområden. De flesta bostäder är ju redan byggda. Parallellt med arbetet för en förändring av arbetsuppgifterna inom produktionen är det naturligtvis nödvändigt att arbeta för en förändring också inom produktionen. En beräkning som har gjorts av Johan Lönnroth (i Socialistisk Debatt nr 5 1976) visar att idag förvärvsarbetar cirka 4 miljoner människor i genomsnitt 1 500 timmar per år. Om barntillsynen ordnades, arbetslösheten avskaffades och sjukfrånvaron minskade genom en jämnare arbetsbelastning skulle i stället 5 miljoner människor kunna arbeta i genomsnitt 1 200 timmar per år. Det motsvarar 6 timmars arbetsdag och 12 veckors semester. En sådan förändring skulle naturligtvis ge möjligheter till en förändring också av hushållsarbetet.

BRITA ÅKERMAN OM SERVICE OCH GEMENSKAP

För mig är det väldigt naturligt att börja med Stockholmsutställningen 1930. Den var något väldigt dramatiskt och betydelsefullt. För oss som var med så var det ett nytt pedagogiskt sätt att visa upp frågorna. Man gick och tittade på husen och interiörerna och sa sig definitivt. Detta är något annorlunda, det är bort med alla gamla prydnader och gamla tillgjorda stilar. Det är rena ytor, ljusa färger. Det var liksom den yttre formen. Sedan det sociala programmet. Bra bostäder till alla, bort med dom inklämda smutsiga gårdshusen där folk bodde och där barnen lekte bland sop-tunnorna. Likvärdiga bostäder för alla, demokratiskt byggande. Det låg liksom bakom programmet. Sedan kunde vi ju gå dit och se att vad man visade var rätt mycket villor och rätt mycket exklusiva interiörer. Men det var inte det som man fastnade för. Programmet som sådant hade en bärkraft som var mycket stor.

Det var en grupp arkitekter och miljöteoretiker som planerade utställningen med Gotthard Johansson och Gregor Pålsson som dom mest energiska teoretikerna. Bland arkitekterna var Uno Åhrén och hans utveckling är väldigt intressant. Han kom till

Parisutställningen 1925, där han blev överväldigad av allt krafset. Han hittade le Corbusier som lik-som omvände honom. Han beskrev det själv som en dramatisk omvändelse. Han hade aldrig skrivit förr men fick erbjudande av Gregor Pålsson att skriva om Parisutställningen. Han blev plötsligt en skrivande person och en av dom mest skrivande arkitekterna under en lång period. Han var den som debatterade, argumenterade, kritiserade och omprövade. Han kom ständigt tillbaka med funderingar om vi gjorde rätt. Han försökte verkligen hålla fast vid vad det var vi ville och vad det var som vi inte fick med.

Till Stockholmsutställningen 1930 var Åhrén med och gjorde utredning om hurdana hus man skulle bygga och hur det demokratiska byggandet skulle vara. Soliga lägenheter till alla. Sol och ljus och luft till alla. Alla skulle ha råd att bo i hyggliga lägenheter. Han själv gjorde det billigaste huset för en arbetare med en årsinkomst på 3 000 kronor.

Dom nya stadsdelarna i dom svenska städerna byggdes mycket snabbt efter funktionalismens mönster. Vi fick dom smala lamellhusen men vi skall komma ihåg att det var 3-4 våningslängor i områden som man nu anser vara mycket idylliska och rara. Hammarby, Fredhäll, Kristineberg. Man hade små butiker här och där i källarvåningen, post eller apotek ibland, vad som då var nödvändigt. Men det kom till alldeles på en slump. I skriften Arkitektur och demokrati skrev Åhrén om att vårt program nog var bra och att vi hade rätt med det demokratiska boendet. Men vi glömde bort trevnaden i hastigheten, för vi lade husen bredvid varandra och tänkte inte på vad som skulle vara mellan husen. Vi tänkte inte på att folk kunde behöva ställen att träffas. Det behövdes något mer än våra sunda och soliga bostäder.

Det är ganska lustigt eller typiskt att det endast var män som stod för hela den här nya riktningen, män i Ryssland, män i Stockholm, män i Frankrike, män i Tyskland. Allihop män, teoretiska, socialengagerade och med en mycket estetisk skolning. Men det var inga kvinnor med överhuvudtaget i den här planeringen.

Ingeborg Waern-Bugge nu 80 år, var då nybliven arkitekt. Hon gick på Stockholmsutställningen och tittade på dom soliga och sunda lägenheterna och på köken som var väldigt små. Hon frågade en av arkitekterna, Olle Thunström "det skulle vara intressant att se ert utredningsmaterial rörande köken", för dom hade gjort så mycket utredningar. Inte tusan hade vi tid med att göra några utredningar om det var hans svar. Hon konstaterade alltså att dom små köken i dom nya funktionalistiska bostäderna dom fanns det ingen bakgrund till.

Då satte hon igång och gjorde en undersökning, som publicerades i boken Bostad och hushållsorganisation. Hon gjorde ett försök att ta reda på vad som sker i vanliga hem, hur hushållas det, hur mycket utrymme behöver dom för att laga mat, tvätta kläder, förvara o s v. Hon gjorde typfamiljer inom en viss ekonomisk ram. En skolkökslärarinna gjorde typmatsedlar och lagade denna mat och tog reda på hur lång tid det tog. Det visade sig naturligtvis att skolkökslärarinnan gjorde konventionella matsedlar. När man räknade ihop vad maten skulle kosta för en arbetarfamilj så fann man att det skulle ta 2/3 av deras inkomst. Alldeles oavsett den där låtsasmatlagningen och att det var lite konstgjort så visade hon ju på en springande punkt. För att människor skall äta så fordras det att man handlar, gör iordning maten, gör iordning köket efteråt. Oerhört mycket arbete. Det var då ganska orimligt att tänka sig Stockholmsutställningens program när dom skrivet att köken behöver man inte göra så mycket åt. För numera äter särskilt arbetarfamiljerna så mycket färdiglagad mat. Ingeborg Waern-Bugges studie visade att det inte var på det sättet.

Det blev mycket diskussion kring hennes skrift. Jag tillhörde då dom som var på kollektivhussidan i diskussionen. Jag tyckte att hon överdrev det husliga och allt arbete i hemmet. Jag tillhörde en kommitté som satte igång den undersökning som publicerades under rubriken Familjen som växte ur sitt hem. Vi valde några hundra familjer i olika bostadstyper och bad dom att föra dagbok och sedan hade vi ett frågeformulär. Det fanns ingen sociologi på den tiden. Alva Myrdal, som ju hade samlat ihop både sociologisk och psykologisk och ekonomisk kunskap på olika håll, hjälpte till att sätta ihop våra frågeformulär.

Vi kom till samma resultat som Ingeborg Waern-Bugge. Det var fullkomligt orimligt med små förkrympta kök för familjer i lägenheterna. Det kunde fastställas med bestämdhet. Utifrån det här intresset för hushållsarbete växte sedan Hemmets forskningsinstitut fram. Där gjordes det serier med undersökningar om sammanhang mellan hushållsarbetet och bostaden. I en serie, Kost och kök, utgick man ifrån olika sorters kost med hänsyn till den mat som fanns att köpa och tittade efter vilka utrymmen behövde man. Det medförde en betoning av hemhushållningen därför verkligheten var sådan. Folk behövde i sina bostäder en ordentlig utrustning. Så småningom försvann dom små indragna köken och man fick fram kök med ordentliga arbetsytor och skåputrymmen.

Samtidigt så pågick i mitten av 30-talet kollektivhusdebatten. Bakgrunden till den svenska kollektivhusdebatten var väl ryska exempel. Det stämmer ju väldigt väl när man ser projektet för Alvik

och det ryska projektet. Det var radikala grupper som menade att allt det nya och dramatiska som hände i Ryssland var något oerhört intressant, ett nytt levnadssätt. Den svenska kollektivhusdebatten ledde inte så långt. Det lilla kollektivhuset vid John Ericssonsgatan i Stockholm kom till. Det var välutrustat, hade restaurang och mathiss, hade nedkast för smutstvätten, hade två barnavdelningar varav en för små barn där det skulle vara väldigt hygieniskt (sjuksköterskor skulle sköta om dem) och en avdelning för lite större barn där det var mycket psykologiskt och analytiskt. De större barnen skulle umgås med eld, jord och vatten. I sitt lekrum hade dom en öppen eld, en sandhög och en vattenbassäng. Den stackars personalen fick väl ganska snart ta bort både vattenbassängen och sandhögen, men jag kommer precis ihåg hur det presenterades. Eld och jord och vatten skulle det vara.

I diskussionen efteråt så överdimensioneras det lilla kollektivhuset på John Ericssonsgatan väldigt mycket. Sven Markelius viktiga insats var ju en liten och obetydlig sak i jämförelse med vad som skedde i det svenska byggandet. Den som verkligen gjorde stora insatser var Sven Wallander i HSB. Han var den dynamiska, den praktiska, den listiga personen, samtidigt som han hade en mycket stark formgivarförmåga. Han var realisten vid sidan av den ledande gruppen av teoretiker. Han byggde. Han skapade HSB och fick vanliga människor att satsa sina pengar på att vara med om att bygga upp bostadskooperationen. Wallander höll bestämt på att man även skulle ge arbetarna moderna bostäder, modern utrustning. Dom skulle ha badrum, sopnedkast, maskintvättstugor. Wallander fick ta väldiga duster om detta. Under en period var han förbjuden att sätta badkar i lägenheterna i Stockholm därför att den dåvarande fastighetsdirektören ansåg att det var lyx. Men Wallander gjorde ju utrymme i sina badrum så dom kunde sätta in badkar senare. Han kämpade för att förklara för husmödrarna att tvättmaskinerna inte slet sönder deras kläder utan att dom kunde vara ganska praktiska. Wallander själv ritade Röda bergen i Stockholm med lite klassicistisk stil och med slutna gårdar som nu räknas som Stockholms finaste områden. Sedan byggde ju HSB lamellhus, till en början med dom förkrympta köken. Det stora Wallander gjorde för kollektiva anordningar var att han införde barnstugor. Det byggdes ett mycket stort antal barnstugor i HSB-husen och det var ju oerhört mycket märkligare än att ett litet hus på John Ericssonsgatan innehöll en barnstuga. Idéerna fick Sven Wallander från "det röda" Wien, där arbetarna skulle bygga för ett nytt liv. Dom hade dessa barnstugor och det tyckte Wallander var en god idé.

Alva Myrdal hjälpte Wallander med uppbyggnaden av dessa barnstugor och det var en revolution i Sverige. Man hade förut krubbor för fattiga barn eller arbetsstugor för barn efter skolan. Dom var på en helt annan nivå och hade väl knappast utbildad personal. Sedan hade man kindergartnar för överklassens barn med lärarinnor som var utbildade på en ettårig kurs. Det var en absolut segregering. Barnkrubborna för dom fattiga och kindergartnar för dom välställda. Nu fick man i HSB:s barnstugor en demokratisk form och en välskött form. Typiskt för Sven Wallander var att när han fick klart för sig att det inte fanns ordentlig utbildning av barnstugulärarinnor så bestämde han sig för att starta en. Han bad Alva Myrdal att göra det och hon gjorde det raskt. Det blev en ny tvåårig utbildning för förskollärare, vid socialpedagogiska seminariet, som Alva Myrdal döpte det till. Detta seminarium på Kungsklippan var internat för eleverna, dom hade väl ungefär 6 m² rum. Rektorsexpeditionen var en liten skrubb med indirekt belysning och där satt Alva Myrdal och var rektor under många, många år. Men ur kvinnornas, ur barnens, ur hemmens synpunkt så var detta i alla fall en oerhört stor grej. På 30-talet byggdes det barnrikehus, för dom större familjerna. Dom fick ibland upp till 3 rum ifall dom hade så där 9-10 barn. I sådana bostadsområden byggdes då hemgårdar som var daghem, ungdomsgård, eftermiddagshem, familjegård. Där kom idéerna från England som hade byggt sådana där settelments i arbetarkvarter sedan början av århundradet. Birkagården som bildades 1912 i Stockholm var det första. Sedan gjordes det hemgårdar även i dom nya områdena. Det byggdes också hobbyrum. Familjebostäder i Stockholm, som förvaltade barnrikehus, hade en särskild kurator anställd som arbetade i kontakt med familjerna, och försökte få dom att hitta på användning för dessa hobbyrum. Dom användes väldigt mycket till vävstugor men också till snickeri och till små ungdomsförsamlingar, till barntillsynsgrupper o s v. Kuratorn blev en väldigt viktig person i dom här områdena. Med henne kunde de prata om allting.

Sven Wallander som ju var på alerten i alla möjliga avseenden blev på 30-talet tillfrågad om han inte skulle göra kollektivhus. Han trodde inte på gemensam mathållning. Att han kunde göra lekstugor berodde på att Wallander var listig nog att finansiera dessa lekstugor genom ett överskott på elmätarna i fastigheterna. Sopnedkast var ju hans patent, och det sålde han och gjorde en fond av. Det gav honom pengar till att göra sådana där experiment. Vi fick pengar från hans sopnedkastfond för den där undersökningen vi gjorde. Där kritiserade vi ner HSB:s dåvarande kök och det tog Wallander med gott humör. Men han trodde tydligen inte på kollektivhus. Han hade fått dem att både bada och tvätta i tvättmaskiner och sådana där saker, men att få dem att äta tillsammans det trodde han inte

på. På Kungsklippan byggdes 1937, dom högsta husen i staden då med sådana där små indragna kök. Där gjorde han sin lekstuga och där lade han socialpedagogiska seminariet. Där inrättade han också en matbutik i ett hus, en butik där man kunde köpa färdiga rätter i särskilda mathämtare. Man betalade per portion. Vi brukade rätt så ofta hämta, det var köttbullar, kåldolmar, grönsaksstuvningar. Inte så förskräckligt rolig mat men den var vällagad och bra. Man diskade mathämtarna och lämnade sedan ner dem. Men den butiken gick tydligen inte ihop.

Efter det andra världskriget kom de engelska planeringsidéerna om community centers att spela en stor roll. I sådana centers skulle folk på nära håll ha tillgång till allt vad dom behövde. Där skulle dom också få tillfälle att känna sig hemma och att lära känna varandra. Skrifterna från England lästes noga och det var många som var väldigt frälsta på detta. Åhrén hörde till dom som tog det riktigt på allvar. Man skulle bygga gemensamma anläggningar, man skulle ha samlingslokaler där alla åldrar skulle träffas, man skulle ha bibliotek, man skulle ha andra kulturella inrättningar och man skulle också ha dom butiker, expeditioner och sådant som man kunde behöva. Framför allt var det fritidsaspekten, den kulturella aspekten, ungdomsaspekten som var den viktiga i den här engelska planeringen.

Guldheden som byggdes under brinnande krig skulle ha ett sådant centrum. Det skulle ha daghem för barnen och mjölkbutiker bland bostäderna. Sedan så skulle det ha ett centrum med restaurang, samlingslokal, flera butiker, lekplatser. Man skulle också ha bostäder för servicepersonal och ett litet kollektivhus för ensamstående.

Ett annat exempel var Årsta i Stockholm där Uno Åhrén tog initiativet som chef för det stora kooperativa företaget, Svenska Riksbyggen. Han tänkte att nu när dom svenska arbetarna stod som byggherrar nu skulle man äntligen kunna få bygga någonting riktigt. Han gick tillbaka till sina tidigare intressen att bygga på ett riktigt sätt. Han hade redan gjort stadsplanen och hade delvis byggt Årsta, men nu skulle man bygga Årsta centrum. Uno Åhrén satte igång att planera ett centrum i Årsta. Det blev en i debatten mycket framträdande byggnadsfråga, Årsta centrum. Arkitekterna Erik och Tore Alsén lade ner en oerhörd ambition på att planera detta centrum. Dom talade med alla upp-tänkliga organisationer och myndigheter. Dom intervjuade alla om vad man ville göra av centrum. Dom gjorde långa långa utredningar och dom hade tid på sig. För Riksbyggen kom inte igång med att bygga Årsta centrum förrän mycket senare. Det fanns inte pengar och Uno Åhrén blev oerhört besviken på dom svenska arbetarnas kampvilja. Uno

Ahrén slutade på Svenska Riksbyggen.

Arkitekterna Alsén höll på i många år att planera och det var oerhört segt tills Årsta centrum så småningom byggdes. Det invigdes någon gång på 50-talet. Dom som bodde i Årsta upplevde ju att det var något väldigt fint och roligt. Jag pratade med en del kvinnoklubbister om hur dom hade upplevt Årsta centrum. Dom sa att det var undebart, det var så roligt, det hände mycket saker där, man gick dit ofta, där var konserter o s v. Dom hade också kyrkolokaler och kunde fälla ut ett litet altare när dom ville vara andäktiga. Så frågade jag om dom blev bekanta med några andra där. Nej det blev man ju inte. Nej det var en föreningslokal som var väldigt tjustig. Sedan var det väl så att ungdomarna tyckte att det var trevligt att träffas i entrén eller vad det kallas för där. Men den fick dom stänga så småningom, för det blev bråkigt och skräpigt. Ja, det var någonting av engelska community center idéerna.

Dom fördes ju omärkligt över till centrumbildningstanken. Det kulturella och frågan om att man skall träffas och vara tillsammans och göra saker tillsammans sjönk undan och vi fick i stället våra centrumbildningar, som blev alltmer genomarbetade och blev större och bättre utrustade. Vad som skedde i Stockholm skedde ju motsvarande saker i dom andra städerna. Vi fick allt större stadsdelar och allt större centra. Man fick en ideologi som gick ut på att det skall vara väldigt stora centra för att folk skall komma dit. Så småningom sas det att inga smålokaler i bostadsområdena och inga småbutiker fick förstöra under laget för centrumbutikerna. Inga små samlingslokaler dom är ju besvärliga att förvalta. Det skulle vara stora ordentliga samlingslokaler som skulle kunna användas till allt möjligt i centrum. Ja jag behöver inte beskriva den här utvecklingen.

Jag har ju tittat på Stockholms kommuns utveckling. När vi har gjort det så har vi tyckt att Stadsplanerna i stadsdelar som byggdes av Stockholm var betydligt bättre och mer genomarbetade än dom som byggdes i kranskommunerna kring Stockholm. Jag tycker Skärholmen är en väldigt fin stadsdel och att Tensta är en mycket intressant stadsdel. Skärholmen byggdes av Svenska Bostäder i Stockholm, som var oerhört stolt över denna nya stadsdel. Det största underjordiska garaget, det största underjordiska garaget, det största antalet ljusramper och ingen stadsdel har så mycket butiker o s v. Dom gjorde en broschyr om Skärholmen och väntade sig en stor triumf. Men då hände en dramatisk omvälvning i opinionen. Kritiken emot Skärholmen uttrycktes först i en liten artikel Riv Skärholmen i Dagens Nyheter. Och vi fick hela stormen mot Skärholmen, mot det kommersiella bygget, mot det storskaliga bygget o s v. Det var ju

ingenting fristående. Hela ungdomsrevolten var ju på gång ute i Europa. Vi hade ju en del opposition förut, men kritiken mot Skärholmen var något nytt.

När man byggde de tidigare stadsdelarna med sina stora centra och sina integrerade lokaler så fick man honnörsordet service. Dessa integrerade lokaler och stora centra skulle ge service till invånarna. Plötsligt i mitten av 60-talet fick man detta honnörsord service. Då tillsattes en statlig servicekommitté i Stockholm. Deras planering gällde då hur man skulle uppnå sociala mål som gemenskap trygghet och jämlikhet. Medlet skulle då vara väldigt mycket service, väldigt mycket olika lokaler, som folk kunde utnyttja tillsammans. Samtidigt var det ju fint att man hade alla butiker i närheten av varandra. Då skrev till och med socialdemokratiska kvinnoförbundet en programskrift där dom talade om att för att man inte skall få för lång väg till all service så fordras det ju förtätade stora enheter. Hela detta byggande fick ett socialt alibi av kommittéer och organisationer. Man stod därför alldeles frågande när debatten bröt ut, när hela den dramatiska vändningen skedde.

Hela denna byggnad om service och stora centra och stadsbonds anpassning och jämlikhet den slogs ju sönder med debatten som började 1968-69. Det var inte så att detta skedde bara i Sverige utan det fanns ju alla möjliga oppositionsgrupper i andra länder. Vi fick självständigt agerande grupper i bostadsområden som samlades till fester, till sammankomster, till diskussioner, till stormöten, gruppmöten och alltihopa. I den rörelsen sådan man såg den till en början att man ville försvara vissa grönområden och förbättra sina kvarter. Det var blandade åldrar vad man kunde se i Stockholm. Det var verkligen riktigt rart. Vi hade arbetslokaler på Kungsholmen i Stockholm och man såg där att det var rätt mycket äldre kvinnor som var förfärligt duktiga och energiska och unga män och kvinnor. Man fick ett allmänt intryck av att det förlöstes krafter just hos kvinnorna. Dom kallade till möten och klustrade affischer och ordnade gårdsfester och allt möjligt sådant där. Det är ju inte vidare mycket studerat vilka slags människor det är som deltar, hur idéerna sprider sig och hur varaktig en sammanhållning blir, när man har fått en gata avstängd som trafiken skulle bryta igenom. När man har uppnått det målet är det ju ofta lite tomt sedan. Man har en fest och sedan kanske just den gruppen inte har så mycket att göra. I alla fall var det en stor förändring som skedde. Man har lärt sig ett nytt språk, man har blivit mindre vördnadsfull, man har erfarenheter av att det går att förändra saker.

Vi har ju fått kollektivboendet och det är ju väldigt intressant. Det vet man ju väldigt lite om hur grupper slår sig tillsammans och har hushåll ihop.

Det sker tydligen i väldigt många former. Det har ju inte sin största utbredning i Sverige. I Danmark finns det flera tusen kollektiv och i USA och i Norge finns det många kollektiv. Det finns nog ingen som har riktigt överblick över hela den där rörelsen. Vi är väldigt många människor som genomgår detta att slå sig tillsammans och bo kollektivt. Det kallades ju för storfamiljer ett tag men nu tycker dom inte om den benämningen utan kallar sig för kollektiv. Dom flesta bor inte så förfärligt länge i sådana där kollektiv. Det är ganska mycket flyttande ut och in och dom erkänner, att det är svårt att bo kollektivt. Men det är ju väldigt intressant form där man delar upp det praktiska arbetet framför allt så delas väl arbetet för att man skall få mat. Kollektivboendet är den bästa skola som män går igenom överhuvudtaget. Det är det sätt på vilket män lär sig någonting som dom inte har kunnat förut eller insett förut, nämligen vad ett hushåll är, vad de praktiska funktionerna i ett hushåll är. Män som har bott i ett kollektiv har i alla fall fått vara med om att laga mat och köpa mat. Därför tycker jag detta är väldigt betydelsefullt. Jag tycker inte man skall säga att det är ett misslyckande att ett kollektiv upplöses eller att folk flyttar ut därifrån efter en tid. Det är ju en period, liksom man går på folkhögskola. Det är ju verkligen nyttigt.

Sedan har vi ju hela den nya revolutionära ideologin om samhällsarbete, granskapsarbete. När vi skrev den där boken så var samhällsarbete ett fult ord. Det fick inte användas. Det var besmittat av otäcka radikaler som reste sig upp på hyresgästföreningens möte och ville något annat. Så småningom så hittade jag i kommunförbundets tidskrift en artikel om samhällsarbete och då var det godtaget. Då plockade vi in det igen fast vi formulerade oss lite mera formellt och lite mera sociologiskt. Hela tanken är ju att en person skall fungera som kontaktskapare och stimulera en grupp av befolkningen till aktivitet. Som anställd i kommunen eller bostadsföretaget så skall man stimulera befolkningen till någonting och det blir lätt problem för dom kanske vill något helt annat än arbetsgivaren vill. Det finns ju hela långa raden av projekt, Aspudden, Tensta, Fagersjö, Rosengård, Östergård. Dom har mycket olika karaktärer. Ett projekt tyckte jag var väldigt roligt, Sofiaprojektet i Rosengård. Där engagerade dom kvinnor i dom olika husen att vara aktivitetsledare. Dom fick lite betalt av kommunen för att vara det. Och så ställde bostadsföretaget små lokaler till förfogande. Det fungerade väldigt bra. Men så har det naturligtvis blivit något trassel. Det var en försöksverksamhet och det är ju alltid fånigt att det skall kallas försöksverksamhet när man sätter igång en social process hos dom boende. Plötsligt så avbryter man processen och så skall man utvärdera den med finaste sociologiska metoder. Och dom

som processen gällde lämnar man åt sitt öde.

Nu arbetar man mycket med hyresgästinflytande på bostadsförvaltningen. Man har ett projekt här i Göteborg, som skall studera utvecklingen av bostadsområden som ett samspel mellan åtgärder vidtagna av kommunen, organisationer och förvaltningsföretag. Och uppbyggnaden av sociala processer.

Bild 16.

SEMINARIUM 4: 'KOLLEKTIVHUSETS PROGRAM-, DRIFTS-
OCH GENOMFÖRANDEFRÅGOR'

INGVAR TÖRNBLOM OM HÄSSELBY FAMILJEHOTELL

Jag bor i Hässelby familjehotell sedan 8 år. Det är ett kollektivhus med 325 lägenheter, byggt 1955. Det har funnits i verkligheten i 20 år och skaffat sig sitt eget liv och sina egna traditioner under den tiden. Det är därför intressant att redovisa i det här sammanhanget.

Lägenheterna varierar från ett rum och kokvrå 18 m² och uppåt. Majoriteten av lägenheterna är 2:or och 3:or. Det finns ett antal fyror och ett fåtal femmor. Det bor ungefär 650 personer i familjehotellet. Aldersfördelningen är i överensstämmelse med en normal svensk ålderspyramid. Det har varit så i ganska många år vilket är ovanligt. Ett 20 år gammalt bostadsområde på annat håll har ju praktiskt taget helt förlorat sin småbarnsgeneration. Men Hässelby familjehotell har alltså den vitaliteten att det upprätthåller sin befolkningsstruktur genom åren. Socialgrupperna 1 och 2 är överrepresenterade i förhållande till befolkningsmedeltalet, vilket inte är så konstigt. Det är med småhusen som det här kollektivhuset konkurrerar. Det finns fem grupper av hushåll, ungefär lika representerade. Det är ensamstående, tvåpersonshushåll, barnfamiljer med en förälder, barnfamilj med två föräldrar och pensionärshushåll. Antalet barn i förskoleåldrarna är ungefär 50 och sedan finns ett 80-tal skolbarn. Antalet pensionärer är 40-50.

Ett internt korridorsystem binder samman kollektivhusets olika delar. Kollektivhuset består av fyra stycken punkthus och ett antal trevåningslängor. Korridorsystemet är utformat så att man kan klimatskyddat nå alla gemensamma funktioner. Det är matsalen som vi bedömer som den viktigaste i huset. Därtill daghem och fritidshem, som också är kolossalt viktiga funktioner. Inte bara som servicefunktioner, det gäller även matsalen, utan i mycket hög grad också som ett gemensamhetsskapande element. Barnen är allas angelägenhet i huset och får då också en god tillsyn inom huset. Det är en viktig sak för alla. Så finns det ytterligare funktioner som är av lägre dignitet men som naturligtvis har betydelse. Vi har vävstuga, snickarum, bastu, fotolab, festvåning för enskilda eller gemensamma fester. Vi har samlingsrum där vi träffas och tittar på 16 mm:s film varannan vecka. Vi har en kaffestuga med ett pentry som vi drev själva. Vi har också lite strölokaler som kan användas för olika verksamheter. Ett gäng 14-15 åringar har t ex fått låna ett av utrymmena där dom har sin klubb. Där kan de spela högljudd musik utan att störa någon annan.

Huset ägs av en stiftelse efter Olle Engkvists bortgång för 7-8 år sedan. Stiftelsen domineras av SE-banken. Stiftelsen har ett förvaltningsbolag som heter Olle Engqvist Fastigheter AB, som driver huset kommersiellt. Efter hand har alla möjliga funktioner av mer eller mindre kommersiell karaktär fallit bort. Kvar blir det viktigaste för vår gemenskap, det vi kämpar mest för. När servicebutiken lades ned för 10 år sedan, så sade alla att nu skulle huset dö. Men så blev det inte. När tvättinlämningen packade igen sa alla att nu var huset på väg att dö. Men det gjorde det inte. Det fanns en reception i huvudentrén där det satt en människa mellan klockan 7 på morgonen och klockan 5 på eftermiddagen. Där skulle man boka tvättstugan och hämta under dagen inlämnade paket m m. När den drogs in sa alla att nu skulle huset dö för nu fanns det ingen reception mer. Men det gjorde det inte.

Så jag vill hävda att en massa av dom här serviceutbudet, som man listade upp på 1960-talet, t ex i servicekommittén, har inte den stora betydelse som man har velat göra gällande. Det är andra saker som är viktigare för människan. Tillvaron nu är inte den att man köper tjänster och strör sina pengar på det. Det är andra värden man söker. Det här kollektivhuset avspeglar i sin historia väldigt mycket av samhällets förändring under dom här 20 åren. I början av dess existens så var det ett högrestandsboende. Man klädde på sig finare kläder på kvällen när man skulle gå ner till matsalen. Barn var praktiskt taget portförbudna i matsalen om dom inte hade vänligheten att hålla klaffen under måltiden. Så föräldrar med små barn hämtade istället matkorg och åt i sina lägenheter. Det sociala livet var på det lite förnäma planet. Men ganska snabbt så förändrades huset. Tidigare veckotidningsreportage från 1950-talets andra hälft visar den här första lite förnäma karaktären. Jag tror att detta har påverkat föreställningen om kollektivshus i Sverige inte minst den politiska inställningen från arbetarrörelsens sida.

Huset har alltså genomgått en inre förvandling som inte har synts, som inte har skett med stora åthävor, som inte har åstadkommit reportage i tidningar eller någonting sådant. Förrän nu på senare tid. Det är förvandlingen från passivt servicekonsumerande till aktiv boende-gemenskap. Förutsättningen för det har varit det faktum att vi har en gemensam matsal där vi har ätit varje dag. Under lång tid var det så att vi hade ett obligatoriskt kupongsystem. Man fick teckna sig för ett visst antal matkuponghäften per månad och lägenhet. I en tvåaskulle man lösa ett minimum av två matkuponghäften med vardera 21 kuponger under 11 av årets 12 månader. Det räckte för två personer till dom 21 vardagsmiddagarna under varje månad utom under

semestern. För en ensamstående förälder med ett litet barn i den här 2:an stämde det ju inte alls. Men värden var stenhård på det här. För en tre-rumslägenhet skulle man också lösa två kuponghäften per månad. Först i en fyrarummare skulle man köpa tre häften. Principen att koppla kupongobligatoriet till bostaden och inte till de boende medförde orättvisa och motstånd till utformningen av kupongsystemet. Dom boende krävde förändringar av något slag. Fastighetsägaren reagerade väldigt negativt till alla försök att förändra det system som man hade byggt upp. Motsättningen ledde slutligen till att matsalen lades ned. Den normala tron är ju att det skedde på grund av ekonomiska skäl, men det var det egentligen inte. Matfunktionen i Olle Engkvists kollektivhus, var från början enligt hans ursprungliga idé avsedd att gå med självkostnad. Och det gjorde den. Ibland kanske med några hundra i vinst, ibland med några hundra i förlust, att döma av dom siffror som vi omsider fick se. Men den gav ju ingen vinst, och när det nu var en bank som var ägare så var man väl inte så intresserad av en verksamhet som inte gav vinst. Som det dessutom var en massa besvär att sköta. Det var alltså inte för att det var förlustbringande på något sätt eller för att det var ekonomiskt vanskligt som man lade ned matsalen. Utan det var motvilja från administratörernas sida till att fortsätta med verksamheten.

Huset är ett hyreshus och vi har försökt organisera oss och fungera tillsammans. Hyresgästföreningen var ju under 1950-talet inte särskilt väl sedd i det sociala skikt som bodde i huset. Men man hade behov av att fungera tillsammans på något sätt. Man bildade tidigt en förening som fick namnet "Nyttä och nöje". Den sysslar med diverse gemensamma funktioner. Ett exempel är vår tidning "Husbladet i Hässelby familjehotell" som traditionellt kommer med två nummer om året. Vi har nyligen börjat med Husnytt som vi försöker komma med varannan månad för att få mera aktuella nyheter. Det här exemplaret av Husbladet "så är det att bo i kollektivhus" är ett specialnummer som gjordes hösten 1974. I bladet berättas om vad föreningen Nyttä och nöje gör. Den organiserar gymnastik, vävningen, överinseendet över lokaler, ordnar batic med barnen, har en bokcirkel, står för hobbylokalen, står för att bastun fortsätter att fungera, står för kaffestugefunktionen. Detta var på den tiden när fastighetsägaren stod för restaurangdriften. Kontaktskapande vardagsaktiviteter kan man säga. En sak som vi har funnit är att enstaka jippon av typ en stor gårdsfest är nog bra i och för sig, men de ger inte kontinuitet och flyt i gemenskapen mellan dom boende. Man skall ha kontinuerliga vardagsaktiviteter av olika slag tillsammans. Vi fann att trots att vi satt och åt med varandra varje dag, så började vi kanske inte prata med varandra alldeles spontant. Det var först

när vi hade någonting på gång vid sidan av som man kunde bryta isen och komma in och fungera i det stora kollektivet. Där har alltså en förening en avgörande betydelse för att det här kollektivhuset skall fortsätta att fungera. Då måste man komma ihåg att ett kollektivhus som det här inte har en konstant befolkning. Istället bor endast några enstaka familjer av dom som bodde från början kvar. Men det finns fasta traditioner som har sitt eget värde och som lever vidare. För traditionerna svarar den här föreningen Nytt och nöje. Till traditionerna hör 3-4 stycken stora fester per år, den stora gårdsfesten, som finns som omslagsbild på God bostad nr 5, en höstfest och sedan en fest i anslutning till julen, oftast julgransplundring. Jag berättade om batik för barnen och man har skrattat lite när jag beskrev verksamheten vid ett tillfälle. Men att det här var viktigt förstod jag för några år sedan. Då var det en person i huset som bar upp den här batikverksamheten, såg till att den kom igång varje höst. Hon och hennes familj flyttade och vid ett tillfälle träffade jag ett par av husets barn i en trappa. Dom pratade med varandra och en sa, att det blir ingen batik i höst. Varför det sa den andra. Jo för att Gunilla har flyttat. Och då blev den andra rätt besviken. Då förstod jag att sådant här är viktigt. Barnen har alltså vuxit upp med den här verksamheten. Nu var dom kanske i 7-8 års åldern, men dom har varit med om det där varje höst. Det här är något som hör till årets program, så här skall det vara. Man skall vara känslig för sådant, årliga inslag och se till att det fortsätter att fungera. Sedan får man gärna hitta på nya naturligtvis. Gamla som inte fungerar skall man naturligtvis skrota. Men det måste finnas någonting av ett program i ett kollektivhus.

Den här föreningen har nu efter att matsalsfunktionen lades ned från fastighetsägarens sida kommit att tillfälligt få ansvar för en hel del lokaler i huset. Tidigare så beställde man när man behövde ha tillgång till festvåningen, foajén eller samlingssalen. Då bokade man dom genom matsalskassan, och lånade en nyckel. Nu är det föreningen som får sköta det jobbet. Nu börjar det bli intressant. Nu börjar det likna den situation som man skulle vilja ha i ett kollektivhus, där dom boende har en massa gemensamma verksamheter. Det fungerar väldigt bra. Föreningens styrelse har utsett ett par personer att vara dom som man bokar lokaler hos och som är ansvariga för lokalerna.

Vi är också för tillfället ansvariga för matsalen. Vi har en rättslig strid med fastighetsägaren om vem som egentligen har rätt till matsalen. Så länge den pågår så disponerar vi matsalen och använder den. Det går också bra. Vi lagar mat själva genom arbetspass, som vi försöker fördela på frivillighetens bas. Man antecknar sig på lista. I

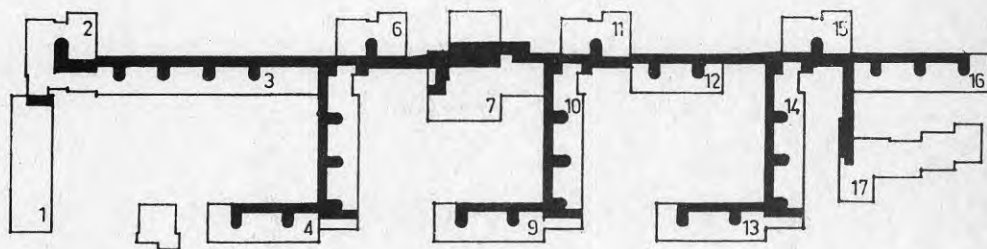

Bild 17. Hässelby Familjehotell 1954-56.

- 1. Butiker och smålägenheter
- 2,6,11,15. Punkthus i 10 vån.
- 3,4,5,9,10,12,13,14,16. Hus i 3-4 vån.
- 7. Restaurang, cafeteria, reception mm
- 17. Daghem.

Bild 18. "Vi är för tillfället ansvariga för matsalen"

Bild 19. "Det är två som lagar maten och dom börjar vid 2-3-tiden på eftermiddagen."

Bild 20. "Från det att matsalen öppnar halv sex och fram till vi slutar att servera vid halv åtta, måste någon se till att det ställs fram mat på hämtningsdisken."

Bild 21. "Matsalen har betydelse inte bara som matsal, utan den är också kontaktcentrum för sociala relationer och är informationscentral."

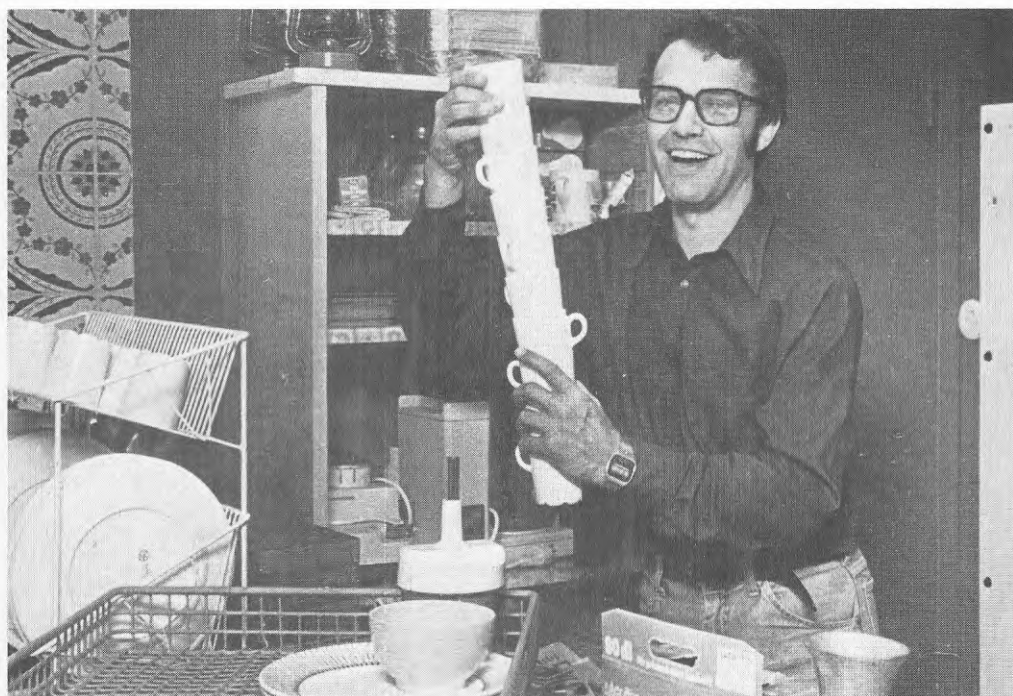
Bild 22. "Barnen har alltså vuxit upp med den här verksamheten."

Bild 23. Diskning 1978 med tillgång till restaurangkökets maskinutrustning.

Bild 24. Diskning 1980 med handkraft och diskbaljor sedan hyresgästerna burits ut ur sin matsal och köket stängts.

medeltal blir det så att man gör en insats ungefär var fjortonde dag i den här gruppen. Vi har hållit på i 1,5 år. Det är 150-200 personer ungefär som är med i verksamheten och som äter ett 100-tal måltider varje dag. Det går så till att man har 6 befattningar varje dag som måste fyllas. Det är 2 stycken som lagar mat och dom måste börja vid 2-3 tiden på eftermiddagen. Det är naturligtvis ett problem eftersom vi har en yrkesfrekvens på 88% i yrkesverksamma åldrar. Då har jag räknat in dom studerande. Det visar sig också vara så att dom som studerar eller dom som har skiftjobb i viss utsträckning kan ställa upp på dom här tiderna, från 2-3 och fram till 5. Dessa gör just nu ett väldigt stort arbete jämfört med alla andra i huset. Från det att matsalen öppnar halv sex och fram till att vi slutar att servera mat vid halv åtta-tiden, så måste någon se till att det ställs fram mat på hämtningsdisken. Någon måste sitta i matsalskassan. Vi har infört ett eget kupongsystem där man köper häften med 15 kuponger som vi nu tar 12 kronor för. På den gamla tiden, när vi inte hade en aning om hur matpriserna egentligen utvecklade sig ute i samhället och varje meddelande om prishöjning blev en överraskning för oss blev somliga ganska sura och ville ha redovisning. Det var en av orsakerna till surheten från fastighetsägarens sida. Han tyckte inte man behövde tala om vad man hade för motiv. Nu när vi gör det här tillsammans så är det ju naturligt att man måste höja priset ibland när man ser att pengarna inte räcker till. Det är en självklarhet. Diskussionen blir hur mycket och när man skall höja.

Man skall försöka göra en så enkel organisation som möjligt. Vi har inte gjort några stadgar, har ingen bokföring. Vi kan lätt tillsammans besluta om förändringar. Antingen säga att nu byter vi karaktär på maten så att det blir billigare eller att höj priset. Vi kan besluta oss för andra tider. Vi bara sätter upp anslag att nu skall vi ha ett husmöte om den här frågan. Och så kommer dom som är intresserade. Vi har grossistkort på DAGAB. En gång i veckan samlas vi och gör nästa veckas matsedel och bedömer, hur många som äter dom olika dagarna. Vi kan förutsäga det med ganska god precision. Det gör att vi kan planera inköpen tillsammans. Man skall naturligtvis ha ett kupongsystem som är anpassat till vad folk egentligen äter. Samtidigt tycker vi att vi skall ha ett kupongobligatorium i ett kollektivhus eftersom det har det goda med sig att alla verkligen utnyttjar matsalen. Som det är nu så ser vi vad frivilligheten betyder i det här avseendet. Det är betydligt tyngre att driva den kontaktskapande verksamheten nu jämfört med hur det var för 1,5 år sedan. Matsalen har betydelse inte bara som matsal, utan det är kontaktcentrum för sociala relationer och en informationscentral. Vi har mer och mer förstått

att den här tredje betydelsen är lika viktig som de två första. På den tiden när matsalen fungerade var det lätt att dra ihop ett möte. Alla gick ju till matsalen, man affischerade på några få ställen och man träffas och pratar om det här mötet.

Nu blir det färre studiecirkelar mot vad det var förut. Man kanske inte orkar hålla alla funktioner vid liv som t ex fredagsdanserna som vi hade. Det var inte stora fester utan man bara sa att på fredag så spelar vi grammofon och så sitter vi och snackar och dricker kaffe och dansar. Det har vi inte haft nu på 1,5 år, för all kraft som vi har över går åt till att hålla matsalen igång. Jag vill hävda att ett system där man själv klarar servicefunktionerna med eget arbete hämmar möjligheten att också orka med en gemensam aktivitet av annan karaktär. Det måste finnas någon balans någonstans mellan ren pensionatservice, som är ett sätt att karaktärisera hur Olle Engkvist tänkte sig kollektivhus, och ett storhushåll helt byggt på eget arbete. Någonstans mellan dom två ytterligheterna finns det naturligtvis någon lösning som fungerar bra i en given situation.

När Olle Engkvists kollektivhus fungerade för några år sedan så var man i ett läge då som var relativt nära pensionatservicen. Det var lite för många anställda och lite för lite insatser från dom boende i det dagliga livet. Men det frigjorde en massa kraft i gemensamma aktiviteter. Man hade kunnat minska lite på pensionatservicen. Man hade kunnat ha ett lägre krav på fullspäckad matsedel och på efterrätter. Man kunde ha klarat matsalsfunktionen på ett betydligt enklare och lindrigare sätt. Med samverkan mellan viss andel anställd personal och viss insats av dom boende, så hade man kommit till någonting som jag tror skulle vara intressant. Jag hoppas också att vi skall kunna komma dit bakvägen, att vi kan komplettera det system som vi har just nu med några anställda och få igång en rikare verksamhet igen.

Jag kanske skall berätta något om den tvist vi har med fastighetsägaren om rätten till matsalen. Denne hävdar att man utan vidare kan stänga oss ute ur den här lokalen. Vi har drivit frågan i hyresnämnd och vidare i bostadsdomstolen till slut. Man hävdar att som hyreslagen är skriven så är det inte möjligt för oss att hävda att den här lokalen skulle vara gemensamhetslokal. Felet är egentligen att man inte från början skrev kontrakt där rätten till matsalen var inskriven. Om det hade skett hade det inte varit möjligt att ta ifrån hyresgästerna lokalen utan en civilprocess. Som det nu är så ger hyreslagen inget besittningsskydd för denna lokal. Det betyder å andra sidan inte att fastighetsägaren kan använda den här lokalen för andra ändamål just nu. Vi har i alla fall tillträde till den och vi har kommit i ett läge i förhandlingen

med fastighetsägaren där vi genom hyresgästföreningen försöker förhandla till oss att ha dispositionsrätt till den. Fastighetsägarens möjligheter att låta den här lokalen få annan funktion är begränsade av tomträttsavtal med Stockholms stad och av det bygglov som gäller. I båda fallen talas det alltså om att det skall vara restaurang. Då kan man ju tänka sig att det skulle vara en vanlig kommersiell restaurang. Situationen för en kommersiellt driven restaurang i de här trakterna är väldigt dålig. Det är fastighetsägaren medveten om. Så därför ligger det ändå på sätt och vis i fastighetsägarens intresse att den här lokalen används på något sätt.

När det gäller boendekostnaderna låg vi för några år sedan avsevärt högre än allmännyttan och privatägda fastigheter av samma ålder. Vi menade att en korrekt bruksvärdesbedömning skulle kunna sänka vår hyra med 10-15 kronor. Det gick man inte på i hyresnämnden. Nu har allmännyttan hastat ikapp så nu ligger hyrorna ganska lågt jämfört med beståndet runt omkring. Vi får vara beredda på lite retroaktiva höjningar och att vi kommer upp ungefär i paritet när hela den här proceduren är avklarad. Jag betalar 850 kronor för en trea på 72 m². Det är någonstans i storleksordningen 135-140 kr/m² tror jag i 1976 års priser. I hyran ingår då kostnaderna för alla gemensamhetslokaler utom för daghemmet, fritidshemmet och gymnastiklokaler som bekostas av kommunen. Föreningen Nyttä och Nöje hyr gymnastiklokalen av skolan för 2 kr/tim när den har verksamhet där.

Rekryteringen av hyresgäster kanske jag också skulle beröra. Det var kolossal bostadsbrist i Stockholm på 1950-talet. Men Olle Engkvist hade förmåga, hade sin egen förmedling inom sitt interna fastighetsbestånd. Han disponerade väl ungefär 1 000 lägenheter. Folk som hade bott länge i hans fastigheter fick möjligheter att få lägenheter här till att börja med. Akademiker och högre tjänstemän. Sedan har det varit trögt med omsättningen på grund av bostadsbristen under 1950- och 60-talen. När det sedan var tomma lägenheter i staden stod det aldrig någon lägenhet tom i familjehotellet. Men då var det någorlunda lätt att få lägenhet. Man kunde få lägenhet på tre olika sätt. Det ena var genom bostadsförmedlingen. Det andra var genom Olle Engkvist fastigheter. Det tredje var genom kontakter i huset. Väldigt många har flyttat in i det här huset genom att man känner någon som bor där. Dom som bor här känner ju alla varandra. Det gör att man vet när någon är på väg att flytta. Då organiseras det byteskedjor i huset och i änden blir det en lägenhet ledig för någon som flyttar in. Dom tre vägarna har gjort att andelen invånare som är intresserade av huset just som kollektivhus har ökat betydligt. Intern förmedling så att säga. Det är nog ett av skälen till att huset började

fungera väldigt mycket mer som kollektivhus för 10 år sedan.

Socialt så dominerar de högre socialgrupperna men man är inte utestängd om man är invandrare eller låginkomsttagare. Det finns exempel på människor som bor i det här huset som inte har den här akademikerbakgrunden. Man fungerar tillsammans inte genom att manifesteras sig med sina attribut som ju annars är ganska karakteristiskt i svenskt boende. I det här huset så fungerar man ju som individ i ett socialt sammanhang i stället. Man bjuder på sig själv i stället för på sina attribut. Det gör att den som inte har de ekonomiska resurserna att hävda sig fungerar i kollektivet i alla fall genom sin person. Man märker egentligen aldrig om en person är låginkomsttagare eller invandrare eller något sådant utan alla finns med med sin personliga kvalitet i stället. Om man blandar bostäder små och stora, hyrda och ägda bostäder i samma bostads- kvarter och säger att man åstadkommer integration så har man ju inte därigenom åstadkommit att människorna fungerar tillsammans, gör saker tillsammans och lär känna varandra. Dom bara bor bredvid varandra och dom kanske t o m tycker det är störande att det bor en smutsig arbetare i huset bredvid den här direktören. Så fungerar det inte i det här kollektivhuset.

Förhistorien om daghemmet kan vara värd att dra. Olle Engkvist hade inte planerat något daghem från början. När folk från Mariebergshuset, där det fanns daghem, flyttade in i Hässelby med dess större lägenheter undrade de vad det var för ett familjehotell som saknade daghem. Så Olle Engkvist fick röja av en parkeringsplats och byggde ett daghem. Det drevs det första åren i privat regi till i slutet av 1950-talet då driften övertogs av Stockholms kommun. Från den tiden finns också ett avtal om att kollektivhusets barn skall ha förtur till plats. Det är väldigt viktigt för folk som flyttar till huset för servicens skull att de också kan räkna på att få plats på daghemmet. Daghemmet blir på det sättet en dimensionerande faktor för kollektivet och det är viktigt att antalet nyfödda i huset inte varierar för mycket. Förturen innebär naturligtvis en orättvisa som inte försvinner förrän man får full behovstäckning.

TAGE WIKLUND OM HÄSSELBY FAMILJEHOTELL (från seminarie nr 5)

Som boende i Hässelby sedan många år kan jag tala konkret. Jag hör inte till dom som tror att Hässelby är den enda modellen. Inte heller att huset som bostadsform befinner sig i kris. Snarare tycker jag att de två senaste åren har varit de bästa. Huset har inte varit ett kollektivhus men är på väg att bli ett. Det fanns flera skäl till att restaurangen

lades ned. Olle Engkvist var borta och den nye kapitalförvaltaren insåg att det gick lättare att göra pengar på ett annat sätt. Men det fanns också ekonomiska motiv från de boendes sida till förändringar. Vi fick 1974-75 en indirekt prishöjning genom att efterrätten togs bort. Så fick vi en stark prishöjning som berodde på ökade matpriser och ökade, skäligena personalkostnader. Sådana kostnader motiverade en årlig prishöjning på ca 20%. Det började bli dyrt för familjen med litet äldre barn. För sådana sprang kostnaderna upp i 4 å 5 häften av 280 kronor för 21 måltider. Det fanns därför risk för att huset skulle omvandlas till ett hus för enbart välställda hushåll. Något måste därför hända och det var lika bra att detta hände.

Vi gick in direkt och började med mat i färdiga portioner, som vi fick i kantiner till fördelaktiga priser från restauranger. Vi satte priserna till 10 kr för vuxna och 5 kr för barn under 13 år. Under den första sommaren började vi laga mat från råvaror. Då blev det spännande och roligt. Dessutom fick vi väldigt bra mat. Vi höjde priset, bildade en krisfond och återinförde efterrätten. Arbetsinsatsen var måttlig, 10-15 minuter genomsnittligt per dag och då räknade vi ändå bort sådana som hade svårt att ställa upp, pensionärer och småbarnsföräldrar.

Den här verksamheten har dessutom inneburit en möjlighet till kompletterande försörjning för två killar som omskolar sig till skådespelare. Tonåringar som tidigare inte gjort ett skvatt hemma har visat sig intresserade av att hjälpa till i hushållet. Arbetet här har ett större värde än i den trånga familjekretsen.

Till slut en allmän reflexion. Man kan dels se det kollektiva boendet som en höjning av konsumtionsstandard, likvärdig med den som t ex finns i småhusboendet, dels se det som en möjlighet att ekonomisera med utrymme och sambruk av utrustning. Det är viktigt att uppmärksamma båda de här aspekterna inte minst ur politisk synpunkt med de prioriteringar som finns inom olika riktningar.

LARS TORELL OM BOSTADSSTYRELSENS PROGRAMSKRIFT GOD BOSTAD 5: KOLLEKTIVHUS

Skriften ingår i ett uppdrag som bostadsstyrelsen har sedan några år tillbaka och som består i att främja utvecklingsprojekt inom serviceområdet. Att bostadsstyrelsen nu på ett mera aktivt sätt intresserat sig för byggande av kollektivhus har flera orsaker. Kollektivhuset har mycket av det, som brister i vanliga bostadsområden. Byggande av kollektivhus behövs som ett alternativ till den i

många kommuner ensidiga satsningen på småhusbyggnad. Vidare står många kommuner idag inför en kraftig utbyggnad av servicehus för äldre. Vi har fått in en massa låneansökningar för sådana hus. Det har diskuterats om det inte är väldigt olyckligt med en sådan satsning på servicehus för en enda kategori. Vi har då ställt kollektivhuset som ett alternativ där olika kategorier av boende kan få service och gemenskap i boendet. Trots att flerbostadshusboendet idag är ekonomiskt ganska missgynnat finns det stora utvecklingsmöjligheter för flerfamiljshusen. Man kan ha kvar sin privata lägenhet, men sedan kan boendet utvidgas i olika grader av kollektivitet. Det är detta vi velat peka på.

I inledningen till skriften hänvisas till att de allmännyttiga och kooperativa bostadsföretagen bör vara lämpliga att bygga och förvalta kollektivhus. Vi har fått kämpa ganska mycket för att det skall stå så i skriften. Motivet för detta var hur det har gått med dom kollektivhus som kommit till på privat initiativ.

Storleken på anläggningen har valts efter studier och diskussioner kring de kollektivhus och servicehus som tidigare byggts. Hässelby familjehotell har varit en utgångspunkt för dimensioneringen. 250 lägenheter har bedömts som rimligt underlag för en restaurang i huset utan att anläggningen behöver upplevas som alltför stor. I ett sådant hus känner man kanske inte alla men man känner igen de flesta och kan få många olika slags kontakter inom huset. Tanken bakom de gemensamma lokalerna har varit att bl a tillgodose de behov av kontakter, aktivitet och gemenskap som de som tillbringar sin dag i eller nära bostaden har. Det kan vara barn eller pensionärer o s v som inte kommer så långt från själva bostaden, som då skall ha någonting att gå till. En viss service i form av barntillsyn och äldreomsorg behövs inom huset, därför finns både daghem, fritidshem och en dagcentral med i programmet. Dessa lokaler skall inte integreras utan är avsedda att drivas var för sig i kommunens regi. Hobby- och motionslokaler kan däremot samutnyttjas även över åldersgränserna.

Lägenheterna i kollektivhuset förutsätts att ha samma utrustning i kök, hygienrum o s v som vanliga lägenheter. I kollektivhuset kan man disponera om lägenheten eftersom man inte har samma behov av matplatser som i ett vanligt flerfamiljshus. Lägenheterna bör utformas flexibelt för att kunna få till stånd ett extra sovrum på bekostnad av vardagsrum eller kök.

Vissa lokaler kan medföra störningar och buller och kanske bör dom ligga i separata byggnader. Att det behövs mycket korridorer i ett kollektivhus med inomhusförbindelser behöver inte vara något

negativt. I programmet poängteras att korridorerna bör få en omsorgsfull utformning så att det blir trevliga att vistas i. Ytan på korridorerna har beräknats till ca 1 000 m² i programmet. Restaurangen fyller många funktioner. Matsalen har beräknats till 350 m². Den kan då ge plats för upp till 200 personer. En del av matsalen kan utformas som ett avskiljbart matrum för privata middagar. Vidare kan lokalen användas exempelvis för fester, stormöten m m. Till restaurangen hör även ett kontor från vilken restaurangen och annan verksamhet i huset sköts. Kontoret bör även kunna fungera som reception där boende kan boka in tider för lokaler, hämta nycklar etc. Köket kan antingen utformas så att all mat lagas där eller också så kan det organiseras så att maten levereras till kollektivhuset i färdiglagat skick och värms upp. Ytan blir då 250 resp 200 m². Även om matsalen kan fungera för andra ändamål när den inte utnyttjas för måltiderna, behövs andra samlingslokaler i kollektivhuset. Vi har då räknat med att en samlingslokal på ca 100 m² som kan användas till fester, möten, lekrum m m. Det finns också behov av en mindre lokal med pentry för möten, studiecirklar m m. Ytan för denna s k kaffestuga är 70 m² inkl kapprum. För att kollektivhuset skall kunna fungera som ett alternativ till servicehuset för äldre bör det finnas en dagcentral på 110 m², med bad, behandlingsrum, expedition m m. I programmet räknas med ett hobbyrum på ca 160 m² och ett rum för målning. För motion och gymnastik finns ett 80 m² stort motionsrum. I anslutning till lokalen läggs omklädningsrum, bastu, tvättrum på ca 70 m². I programmet diskuteras olika möjligheter att samordna motionslokalen med det s k rörelselekrummet och på så sätt få en större lokal som kan utnyttjas av både de boende och daghem/fritidshem. Två gästrum på 20 m² kan underlätta att ta emot övernattande gäster. Daghemmet skall kunna ta emot omkring 50 barn för att alla barn som finns inom huset skall få plats. Och daghemmet behöver ha en inomhusförbindelse till husets korridorsystem. Ytbehov ca 650 m². Behovet av fritidshem har uppskattats till minst två grupper på 15 barn vardera, lokalytan blir 350 m². Till kollektivhuset hör också fastighetsskötarlokal, tvättstugor och förråd. När det gäller utemiljön då gäller inget speciellt för kollektivhuset. Det som gäller för all bostadsbebyggelse, finns återgivet i programmet. Men naturligtvis ligger gemensamma aktiviteter nära till hands även utomhus om man bor i ett kollektivhus.

Förvaltningsfrågorna är viktiga. Många av lokalerna kan dubbelutnyttjas och det vore synd om det inte kunde ske på grund av stelbent förvaltning. Här föreslås bl a att de boende kan få svara för verksamheten i några av lokalerna och ha inflytande över alla övriga lokaler. När det gäller de ekonomiska frågorna vet jag inte om jag skall gå

in på dem i detalj. Det finns ett kapitel i skriften där frågan tas upp om hur ett kollektivhus med alla dessa gemensamma lokaler kan belånas. Här har rätt viss tveksamhet. I vilken utsträckning kan de gemensamma lokalerna finansieras med bostadslån med räntebidrag. Om man tittar på vilka lokaler som finns med i programmet så visar det sig vid en genomgång att i stort sett samtliga lokaler kan finansieras med bostadslån med räntebidrag, restaurang, kontor, korridorer, gästrum, hobbyrum, motionslokal, bastu, samlingslokaler, tvättstuga. Fastighetsskötarverkstad, dagcentral, daghem och fritidshem, däremot finansieras med bostadslån utan räntebidrag. När det gäller de tre sista så är det lokaler som inte belastar hyran. Om man jämför kollektivhuset med ett vanligt flerfamiljshus finns det en extra yta i kollektivhuset på 1 200-1 400 m². Detta medför en högre kostnad per m² lägenhetsyta på mellan 12 och 15 kronor. Då kan man titta på vad denna kostnad innebär. Vi har gjort ett exempel här och jämfört en vanlig lägenhet i ett flerfamiljshus på 89 m² med en lägenhet i ett kollektivhus på 81 m². Lägenheterna har då samma hyra. I ett kollektivhus har man inte samma ytbehov och därför kan man välja en något mindre lägenhet än om man hade bott i ett vanligt flerfamiljshus. Det är därför som den flexibilitet som vi visar i mönsterplanen är så viktig i kollektivhus.

JOHN BOLIN OM KOLLEKTIVHUSET STOLPLYCKAN I LINKÖPING

Jag representerar det kommunala bostadsföretaget i Linköping. I Linköping har en aktivitetsgrupp under lång tid verkat för att vi skulle få ett kollektivhus. Så småningom blev stadens politiker intresserade av frågan. Vi tyckte inom företaget att kollektivhuset hade en väsentlig uppgift att fylla. Vi tog upp den frågan, förde den vidare fram till kommunala politiska beslut. Det fanns dock ingen enighet om kollektivhuset. Det fanns både de som vill att det skall komma till stånd och de inom politiska kretsar som är motståndare till kollektivhus. Det ledde till långvariga diskussioner och förhandlingar och till att vi fick göra en kompromiss. Dels bygga en del av området med traditionella hus, dels bebygga en med kollektivhuset. Det var en politisk kompromiss. Vi såg ingen framkomlig väg annat än att lösa det på det här sättet.

Det var inte partiintressen som dikterade de här skilda åsikterna. Uppfattningarna skar genom i stort sett alla politiska partier. Det fanns motståndare till kollektivhuset framför allt hos äldre politiker. De yngre politikerna var i högre

Bygger man som folk vill bo
bor dom mycket bättre.

Bild 25. En gammal sanning som tål att upprepas. Som bör vara rättesnöre för varje bostadsproducent. Att lyssna på bostadskonsumenten! Att i görligaste mån också låta konsumenten vara med att utforma bostadsbyggandet.

grad intresserade av att kollektivhuset skulle komma till stånd. Man tyckte i vissa kretsar att det här kollektivboendet och gemenskapen mellan människorna var ingenting för svenskar överhuvud taget. Man sa att vi vill ha vår lägenhet. Vi vill ha vår lya och där skall vi stänga in oss. Våra vänner väljer vi själva. Vi skall inte tvinga fram en gemenskap genom en arkitektonisk funktionsutformning. I bilden fanns också ett bostadsunderskott i Linköping. Man tyckte att man behövde en viss mängd bostäder i det här centrala läget för normal uthyrning. Att det är en traditionell del ihop med kollektivhuset innebär vissa komplikationer. På vilket sätt skall dom människorna som bor i det traditionella området kunna utnyttja servicelokaler som finns i kollektivhuset. Det är en fråga som vi idag håller på att titta på. Vi tycker naturligtvis inte att man kan förhindra människorna som bor i området att även utnyttja de servicemöjligheter och de lokaler som finns i huset. Det skall naturligtvis vara ett samutnyttjande för alla människorna inom området.

När vi gick in i projektet utgick vi ifrån att i kollektivhuset bör ingå kommunala intressen för att förstärka och förbättra servicen i vissa bitar. Vi ville stabilisera genom den kommunala involveringen och få ett starkare underlag för utnyttjandet av lokalerna. Vi ville naturligtvis också genom kommunens engagemang få en ekonomisk medverkan. I utgångsläget hade vi ett deklarerat intresse från vår socialförvaltning, att i den här stadsdelen placera 30-40-tal servicelägenheter för äldre. Vi har vårt stora regionssjukhus strax här ovanför och vi startade också samarbete med landstinget som visade ett starkt intresse för det här projektet. Vi startade samarbete med skolstyrelsen och biblioteksstyrelsen och naturligtvis också med vårt fastighetskontor. Vi upplevde starkt att när det kommunala bostadsföretaget går in i ett sådant här objekt, då skall även andra kommunala instanser vara med i bilden. Vi har fått ett klart uttalande av skolstyrelsen att här etablera en lågstadieskola om det blir tillräckligt elevunderlag. Skolans placering här är ju väldigt lättssam på många vis. Man har lekhallen, man har matsalen redan på plats, det behövs strängt taget bara en lärarexpedition och klasslokaler. Biblioteket kommer att tas hand om av biblioteksstyrelsen. Matsalen kommer att tas omhand av socialförvaltningen. Då blir ju många av dom här lokalerna dubbelutnyttjade. Lägenhetsdaghemmen, fritidsdaghemmet kommer naturligtvis att utnyttja vissa av lokalerna. Skolan kan utnyttja lekhallen, matsalen, vissa hobbylokaler. Socialförvaltningens äldre människor kommer naturligtvis att utnyttja matsalen/andra lokaler. De boende från 190 lägenheter i kollektivhusdelen och från 108 lägenheter i den fria delen utnyttjar de flesta lokalerna. Vi hoppas på det här sättet få fram ett mycket effektivt utnyttjande av

lokalerna.

Vi har haft en referensgrupp tillsatt för det här projektet sedan i höstas. I den referensgruppen har ingått representanter för landstinget, socialförvaltningen, fastighetskontoret, arkitektfirman, aktivitetsgrupperna och hyresgästföreningen. Vi har haft en forskare, Birgit Krantz, närvarande vid våra sammanträden. Hon fortsätter att arbeta med projektet. Vi har kopplat in andra ledamöter i referensgruppen. Bostadsförmedlingen och vår informationschef i Linköping har varit närvarande vid vissa tillfällen. Vi tror att arbetet i referensgruppen kan vara slut i sin första omgång nu i maj månad. Vi får kanske fortsätta och förnya oss när bygget sedan har kommit igång.

En stor fråga vi hade i början var om det här kollektivhuset skulle få den slutna karaktär som Hässelby har. Hässelby lever ju mångt och mycket sitt eget liv. Det har varit en diskussionsfråga som har varit mycket intensiv inom referensgruppen. Vi har stannat för ett öppnare kollektivhus som vänder sig mera utåt. Matsalen kommer att kunna ta emot äldre människor som bor runt omkring i dom här trakterna. Lägenhetsdaghemmen får naturligtvis ta emot barn inte bara från huset utan även från omgivningen. Lågstadieskolan måste kunna ta emot barn från trakterna omkring det här kvarteret. Vi öppnar det här kollektivhuset i betydligt större utsträckning för mera utåtriktad kontakt för de boende och vi tror att lokalerna får en större uppgift att fylla, inte bara för detta huset utan även för en viss omgivning.

En annan fråga har varit hur vi skall kunna åstadkomma ett brukarinflytande på ett tidigt stadium? Hur skall vi kunna få en lämplig sammansättning av hyresgäster vilket kanske är viktigt i en sådan typ av bebyggelse. Vi har fått ett beslut i bostadsdelegationen att människor som skall flytta hit i första hand skall ha intresse för ett kollektivboende. Vi har således beviljat ett undantag från dom gällande uttagningsreglerna i vår kommunala bostadsförmedling. Vi har också fått ett beslut att hyresgäster skall uttagas på ett så tidigt stadium som möjligt. Minst ett år före inflyttning siktar vi på. Då skall vi kunna samla dom som har fått sin lägenhet mycket tidigt, bilda styrelse, arbetsutskott och allt vad man nu vill inom denna hyresgästgrupp. Dom skall då medverka i det fortsatta arbetet när det gäller dom här lokalerna. Om hur dom skall användas, hur verksamheten skall läggas upp, hur samarbetet skall ske med de kommunala organen, hur marken skall behandlas, hur lekplatserna skall utformas o s v. I allt detta vill vi ha ett brukarinflytande så långt som det är möjligt. Vi syftar på att kunna få fram ett organiserat brukarinflytande åtminstone ett år före inflyttning, det är vår målsättning. Vi vill också

naturligtvis ha en boendesammansättning här som liksom är en återspeglning av samhället, både åldersmässigt och socialt.

Vi tänker också gå ut med en intensiv information till invånarna i Linköping. Vi räknar med att göra det i sommar för att fånga upp intresset för kollektivboende. Vi satsar rätt mycket på denna information. Det är naturligtvis självklart att vi skall upplysa människorna om vad det innebär att bo i ett kollektivhus, vad som krävs av dom som bor i ett kollektivhus. Det måste starkt markeras. Vi vill i detta kollektivhus också få några lägenheter för handikappade som då skall flyttas ut från institutionerna. Det blir som vi ser idag maximerat till 15 personer. Vi avser också att försöka göra en liten undersökning i Linköping, för att ta reda på hur mycket folk känner till kollektivhus och kollektivboende idag.

Lokalytorna ligger totalt på ca 2 000 m² för 190 lägenheter. Lägenheterna har i förhållande till traditionell bebyggelse mindre ytor. Det är ganska självklart att lokalerna måste utgöra en del av bostaden och därför kan bostadsytorna minskas. Vi har 3-rummare på 67,5 m², 4-rummare på 78,5 m² och 84 m², 5-rummare på 105 m². Lägenheterna är flexibla enligt bostadsstyrelsens rekommendationer. Hyresgästerna har möjligheter att vid inflyttningen välja på 3 olika planlösningar. Ett av problemen har varit hur vi ska utforma självstyret. Vi har sedan tidigare ett förhandlingsavtal och ett boendeinflytandeavtal med hyresgäströrelsen, som inte bara helt kan försättas ur kraft utan vidare. Men hyresgästföreningen har varit representerade i referensgruppen och där har man intagit en väldigt klok inställning. Man betraktar det som självklart att ett kollektivhusprojekt måste falla utanför den vanliga ramen för självstyre och boendeinflytande. Man har kommit fram till att här skall finnas en förvaltningsgrupp som ska få ansvar för gemensamma lokalers nyttjande, den skall samordna aktiviteterna i lokalerna o s v. Den här starka självstyrningen har accepterats av hyresgästföreningen och den har även accepterats av socialförvaltningen. Socialförvaltningen accepterar att hyresgästerna i det här huset har en stark påverkan på verksamheten i matsalen. Från socialförvaltningens sida föreligger också ett klart uttalande att de boende i det här huset har förtursrätt till arbetsuppgifter i lägenhetsdaghem, i matsal och på andra platser där kommunen behöver arbetskraft. Vi kommer att så långt det är möjligt verka för att människor som bor i huset knyts till och arbetar inom sitt yrke i huset.

Avslutningsvis litet om ekonomi. Bostadsstyrelsen har sagt att 17-20 kronor kostar lokaldelarna per m² lägenhetsyta. Den uppgiften stämmer ganska bra med de kalkyler vi själva har kommit fram till. Vi

ligger på cirka 20 kronor i det här projektet. Det finns naturligtvis också verksamhetskostnader. Vi har sagt att det kostar 180 000, som är ett antaget belopp. Vi vet inte hur relevant det är. Om vi slår ut den siffran plus lokalkostnaderna så ger det en kostnadshöjning på 32 kronor/m², men då har vi mindre bostadsytor. Men för att vi skall komma till dessa värden så har jag räknat bort de delar som kommunen betalar. I den preliminära fördelningen som vi har gjort, tar socialförvaltningen 45% av lokalytorna på sin del. Skolstyrelsen tar 6,5%, bibliotekstyrelsen drygt 4%, hyresgästerna får ca 45%. Det är den fördelning som vi har kunnat resonera oss fram till inom den kommunala förvaltningen.

SONJA WAHLSTEIN OM KOLLEKTIVHUSET STOLPLYCKAN

Eftersom jag har följt arbetsgruppen så är det väl jag som haft mest kontakt med dom som förhoppningsvis ska bo här. Man är väldigt positivt inställd till att ta hand om och vara tillsammans med dem som har problem. Nu är det klart att ingen av oss har prövat det, ett sånt här boende, men att man är positivt inställd är ändå riktig utgångspunkt. Sedan handlar det säkert om att veta att, om jag flyttar dit, så kommer min granne kanske att ständigt behöva ha hjälp för vissa moment, och att det inte känns som något konstigt. Utan det är som att ha en granne med ett barn som också har visst behov av hjälp. I den här arbetsgruppen finns det också flera som arbetar med både barn och med äldre och dom är då vakna för detta. Vi har pratat mycket om att man skulle kunna arbeta med faddersystem för att klara det, så att det inte blir några få som bär ansvaret. Jag vill säga någonting om boendekostnaderna också. Det är väl svagheten i alltihop. Hur bra man än får detta så kommer människor att uteslutas som har för låga inkomster för det här nya boendet. Många som har behov av att leva i en sådan här gemenskap. Vi har diskuterat hur mycket man kan minska boendekostnaden genom att ta del i arbetet. Många är för detta medan andra är väldigt tveksamma. Att ta på sig en stor arbetsbörda skulle också kunna få en uteslutningseffekt därför att alla har inte den kapaciteten och vågar inte heller ta ansvaret för att genomföra vissa saker. Att finna en avvägning här kan man inte göra i förväg, utan det är något som man först så småningom kan komma fram till. Sedan sägs det att driftskostnaden kanske inte varierar så mycket på om boende tar hand om eller inte tar hand om driften utan på den aktsamhet man kan åstadkomma.

Man måste alltså räkna med att det blir mycket dyrare att bo i ett sådant här kollektivhus med nuvarande låneregler. Det betyder alltså att kollektivhuset måste få en slags segregerande effekt.

Vissa grupper kommer inte att kunna klara det här även dom som skulle vara i behov av att få bo i huset. Hur har ni på bostadsstyrelsen sett på detta? Inte kan väl Ni genom tillkomsten av byggnader medverka till en segregation i samhället? Är det här en problematik som ni allvarligt har diskuterat när ni har gått ut med dom här rekommendationerna?

FAKTARUTA

Seminarium 4 Bostadsstyrelsens PROGRAM FÖR KOLLEKTIVHUS

Lägenheter	typ	storlek	antal	förden	anm
250 st	2ROKo m	normal	83	33%	
	3ROK	normal	83	33%	
	4ROKoST	normal	83	33%	

Utformning enl Sv Byggnorm 1975 med flexibla lägenhetsplaner. Ingen prutning av utrustning i kök, hygienrum, förvaring. Lägenheter förbinds med gemensamhetslokaler med korridor.

Gemensamhetslokaler	Matsal		350	m ²
	Kök	200-	350	m ²
	Restaurangkontor		40	m ²
	Serveringslokaler	70-	170	m ²
	Dagcentral		110	m ²
	Hobbyrum		160	m ²
	Motionslokal, bastu	70-	150	m ²
	Gästrum		40	m ²
	Daghem		650	m ²
	Fritidshem		350	m ²
	Fastighetskötarlokal		50	m ²
Tvättstugor		200	m ²	

2290-2520 m²

Korridor inkl entréer ca 1 000 m².

Gemensamma lokaler 9-10 m²/läg.

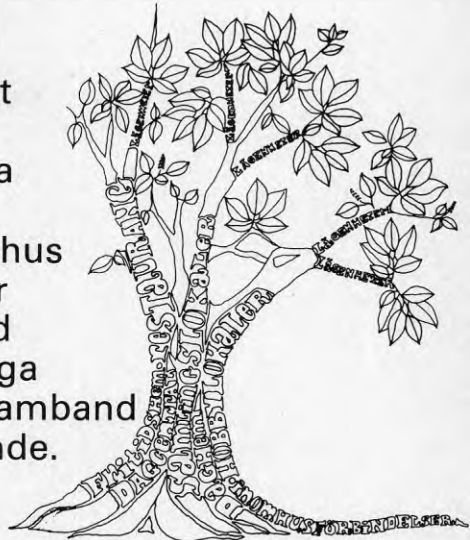
Administration

Kommunen svarar för drift och kostnader för daghem, fritidshem och dagcentral. Kommunen kan svara för driften av restaurangen. De boende svarar för driften i motionslokal, hobbyrum och samlingslokal och ges inflytande över all verksamhet i huset. Dubbelutnyttjande av lokaler kan ske.

Finansiering	Samtliga lokaler och andra bostadskomplement enligt programmet belånas som bostäder med undantag för fastighetsskötarlokal, daghem, fritidshem och dagcentral.
Kostnader	Merkostnader för lokaltillskottet i kollektivhus blir 12-20 kr/m ² och år. Detta bör då vägas mot anspråk på bostadsyta som i kollektivhus bör kunna sättas lägre.

GOD BOSTAD 5 KOLLEKTIVHUS

Kollektivhuset med gemensam matsal, olika samlings- och hobbylokaler samt daghem och fritidshem inom huset är en boendeform som efterfrågas av allt större grupper i samhället – hushåll där alla vuxna förvärvsarbetar, ensamma föräldrar, pensionärer och ensamstående. För att främja byggandet av kollektivhus har bostadsstyrelsen i denna skrift sammanställt ett program för ett kollektivhus med 250 lägenheter. Här finns också en detaljerad redogörelse för de statliga lånebestämmelserna i samband med kollektivhusbyggande.

BOSTADSSTYRELSEN

SEMINARIUM 5: 'BOGEMENSKAPENS ORGANISATION OCH EKONOMI'

EMIN TENGSTRÖM OM FRAMTIDSBILDER OCH SAMSKAP

Planeringens grundproblem under 80-talet har framhållits många gånger redan under 70-talet, nämligen hur svårt det är att knyta ihop dagens problem med de långsiktiga problemen. Ännu har vi inte utvecklat någon metodik att handskas med de långsiktiga, stora och svåra problemen. Man kan väl uttala en förhoppning att de båda problemområdena skall kunna bränna ihop nu under 1980-talet i anslutning till olika planeringsdiskussioner.

Jag tänker först säga någonting om framtidsbilder. Jag kommer sedan att diskutera det metodproblem som uppkommer när man vaskar fram några olika framtidsbilder. Sedan kommer jag in på det egentliga ämnet för vårt seminarium och jag skall då också ange hur jag ser på den uppsats som jag har under arbete. Så att den blir rätt uppfattad. Till slut skall jag bidra med några exempel ur verkligheten. De är naturligtvis inte vare sig många eller särskilt intressanta men jag har dem med för att ändå landa i verkligheten i dag.

När man i Sverige i slutet på 1970-talet diskuterar svensk framtid så bör man göra det i ett globalt perspektiv. Naturligtvis inkommer därmed den första stora osäkerheten eftersom bedömningen av den globala framtiden varierar så starkt, alltifrån Romklubbens utsagor till Hermann Kahns visioner av världen år 2000. Den här diskussionen finns emellertid i dag analyserad och sammanfattad på ett skapligt sätt av en tvärvetenskaplig grupp i Sussex, som publicerat en bok som heter "Scenarios of World Development". Ett sammandrag av boken kom nu i februariumret av "Futures".

Nästa utgångspunkt är att vi länge levt med föreställningen att det finns länder som vi har åsatt beteckningen "utvecklingsländer". Den beteckningen innehåller ju implicit föreställningar om att det finns länder som är utvecklade. Med det har man då menat industriländerna. Många människor har väl en vag uppfattning om att vårt samhällsbygge har nått något slags mognadsstadium som det återstår litet puts på innan vi är färdiga i någon mening. Sedan gäller det då för de andra att ta ifatt. Jag förklarar och förgrovar nu naturligtvis.

Den här tankemodellen har kollapsat under 70-talet. Alla är nu medvetna om att industrisamhället står inför en rad fundamentala utvecklingsproblem oavsett ekonomiskt system, kapitalistiskt, socialistiskt eller blandekonomiskt. I "Industrisamhällets utvecklingsproblem", en seminariereserie som vi haft i Centrum för tvärvetenskap, har jag gjort

följande lista på krisproblem.

- 1 Relationer till U-länder
- 2 Krig och krigsförberedelser
- 3 Resurs- och miljöproblem
- 4 Individvers upplevelser och sociala relationer
- 5 Arbetslöshet

De fyra första är gemensamma för alla industriländer. Den första punkten har då att göra med det globala perspektivet. Under 80-talet är det väl rimligt att räkna med att industriländerna på ett eller annat sätt måste förändra sina relationer till U-länderna. Vi vet att det finns ett krav på ny ekonomisk världsordning. Vi vet att det förs en nord-syd-dialog. Vi vet att under 70-talet så skedde en dramatisk händelse då OPEC-länderna i ett slag kom att på en punkt förändra relationerna mellan sig och den rika världen. Det är sannolikt att 80-talet kommer att handla väldigt mycket om hur de här relationerna kommer att förändras. Här kan man alltså ha i minne möjligheten av att konflikterna mellan nord och syd kan anta militär natur. Man kan också, vilket förefaller mig kanske troligare, räkna med möjligheten av en U-landsbaserad terrorism.

Den andra punkten i industrisamhällets utvecklingsproblem handlar om krig och krigsförberedelser. Jag vill bara peka på att problemet innehåller två komponenter. Den ena är att risken för storkonflikt kvarstår. Antalet småkonflikter efter 2:a världskriget har varit utomordentligt stort. Det har varit ett 100-tal krig med lika många dödade som under 2:a världskriget. Krigsförberedelserna innebär också en resursallokering, det är den andra komponenten, som ur flera synpunkter naturligtvis icke är önskvärd. Det tycks vara väldigt svårbemästrade problem för stormakterna, men också för mindre stater som Sverige, som ju har en av de starkaste militärapparaterna i världen.

Den tredje punkten rymmer de i 1970-talets diskussion så genomtröskade resurs- och miljöproblem, där vi ännu inte har uppnått något samförstånd mellan nationalekonomer och naturvetare. Som exempel på en nationalekonoms synsätt väljer jag london-ekonomen Beckerman med boken "Leve tillväxten". I den koncentrerar han sin optimistiska syn på två begrepp. Det ena är att teknikfaktorn skall kompensera den ökade svårtillgängligheten vad gäller resurser. Han kan visa att det har fungerat sedan 1870 och fram till nu. Liksom andra nationalekonomer extrapolerar han denna trend och antar att detta kommer att gälla också framtiden. När det gäller miljöproblemen utgår Beckerman också ifrån ett begrepp som han kallar en socialt, optimal föroreningsgrad. Den ligger då såpass lågt att investeringskostnaderna för att råda bot på miljöproblemen är begränsade. Skulle hans bedömning om var den socialt optimala föroreningsgraden går va-

ra felaktig, så att det krävs betydligt högre grad av rening, då blir investeringskostnaderna för en miljötekniks införande utomordentligt mycket större. Här kan vi således konstatera att nationalekonomer och naturvetare inte kan enas om hur de här båda problemen ser ut. Det skapar osäkerhet för oss alla.

Den fjärde punkten handlar om individens upplevelse och de sociala relationerna. Det är naturligtvis mycket svårare materia. Redan det faktum, att människor i många länder börjar använda ordet livskvalitet för att annonsera att de haft en god materiell standardtillväxt men ändå saknar någonting i sina liv är en signal, bättre än många andra. Människor registrerar en förlust i välfärd som de inte kan kvantifiera och jämföra med den tillväxt i materiella resurser som de samtidigt har haft. Upplevelsen av sjunkande livskvalitet förefaller ju vara en gemensam upplevelse för människor i industrisamhällen i öst och i väst. När det gäller de sociala relationerna, så finns det många samhällsvetare som menar att de är på väg att kollapsa i den kapitalistiska industrivärlden. Man tänker då i första hand på släktens och grannarnas roll i individens liv. De sociala relationer man kan ty sig till är kärnfamiljen eller arbetskamraterna, om man har sådana. Det här leder då till att individen i många fall måste repliera på institutionella insatser under sina krisperioder i livet. Det här är någonting som tycks vara karaktäristiskt för ett högindustrialiserat samhälle. I boken "Europa år 2000" gör man bedömningen att de återstående sociala relationerna, vad gäller släkt och grannskap, kommer att vittra sönder under tiden fram till år 2000.

Den femte punkten gäller inte industriländerna i öst, i varje fall inte i samma mening som industriländerna i väst. Det finns många bedömningar i dag som siar om en arbetslöshet som kommer att växa och bestå på hög nivå under 1980-talet och framåt. Jag kan hänvisa dels till europastudien år 2000. Argumenteringen där är helt enkelt att de u-länder som har passerat "take-off-stadiet", Sydkorea, Hong-Kong o s v, kommer att utsätta Europas industri för en mördande konkurrens som gör att Europa förlorar en del av sin tidigare ställning på världsmarknaden. Samtidigt så kommer u-länderna att av Europa kräva högre priser på de råvaror som de sänder hit. Allt detta kommer att göra det väldigt svårt för Europa att klara sysselsättningen inom industrin. Möjligheten att kompensera det med en utbyggd offentlig sektor, är ju beroende av om folks attityd till skatter kommer att undergå en dramatisk förändring. Annars är väl den offentliga sektorns utbyggnad knappast någonting att räkna med som den stora räddaren i det här läget. Min bedömning vilar på siffror som jag har fått från Sveriges Industriförbund, som påpekar att arbets-

styrkan i industrivärlden kommer att tillväxa under 1980-talet med 75 milj. Det gäller alltså inte bara att skaffa jobb till de nu 20-25 milj arbetslösa i den kapitalistiska industrivärlden, utan också till de 75 nya miljonerna.

De här framtidsbilderna är då en första utgångspunkt för resonemangen och jag vill sluta detta avsnitt med en sammanfattning. Det är rimligt att räkna med möjligheten att 1980-talet inrymmer en djupgående kris i det kapitalistiska industrisamhället. Jag är inte främmande för att det kan inträffa saker som skjuter på krisen, men just nu förefaller det tämligen optimistiskt att förutsätta något sådant. Om vi jämför 80-talets kris med 30-talets så kan vi finna både likheter och skillnader. Likheten ligger i att arbetslösheten på 80-talet kommer att ha en omfattning som påminner om 30-talets. Skillnaderna består i att 80-talets kris skall lösas mot bakgrund av de krisproblem jag redovisat.

Om metoder och metodproblem

I min fortsatta framställning om metoder kommer jag att plocka fram ytterligare framtidsbilder. Men först en metodisk utgångspunkt som väl inte delas av alla. Inför de fundamentala utvecklingsproblem som man kan se avteckna sig mot 80-talets himmel, så har vi inte några kartor. Vi har inte några lärare från det förflutna som kan ge oss någon anvisning om hur vi skall bereda oss inför framtiden. Det här betyder att jag delar den uppfattning som de nya filosoferna i Paris brukar uttrycka med att "Marx är död". Om man säger det så bör man också säga att "Keynes är död". Vi är tillbaka till 1930-talets fundamentala problem som Keynes och andra löste för de kapitalistiska länderna för en 50-årsperiod. Nu måste vi börja fundera på nytt. Vi har då att välja mellan att gå över till planekonomi eller gå tillbaka till en renodlad kapitalism. Till detta har vi socialdemokratins kollektivkapitalism, som ger tillräckligt med investeringskapital för att lösa sysselsättningsproblemen genom att satsa på teknisk utveckling, export o s v. De här tre alternativen förefaller mig alla otillräckliga inför de problem vi har framför oss.

Som jag uppfattar det så befinner vi oss i en kollektiv omskolningsprocess där vi får arbeta i grupper och lära av varandra. Nu handlar det om ett konstruktivt alternativsökande där man inte skall förvänta sig att någon stiger fram med ett färdigt program. Inte heller att någon kan göra vettiga prognoser för vad som kommer att hända. Jag skulle då vilja hävda följande. Först handlar det om vad utveckling är. Utvecklingsdebatten har förändrats sedan 50-talet då man hade den naiva

föreställningen att U-länderna skulle följa I-ländernas utveckling, bara mycket fortare. Det skulle vara möjligt tack vare generöst tekniskt bistånd och U-hjälp. Sedan kom Myrdals föreställningar om att det krävs institutionella förändringar i U-världen och att I-länderna egentligen inte kan göra så förfärligt mycket. Därefter har vi då under 60-talets slut och början på 70-talet haft den här sk beroendeskolan, där man talar om ett centrum och en periferi. Man konstaterar då periferens maktlöshet gentemot centrum och försöker utveckla föreställningar om mobiliseringsprocesser bland U-ländernas massor för att få till stånd en förändring av den typen som redan har ägt rum i Kina. Diskussionen har nu tagit ett nytt steg och koncentreras nu kring begreppet ekoutveckling. Ekoutvecklingen är då en utveckling på varje områdes speciella villkor. Man försöker således undvika att flytta sina problem i ett samhälle till ett annat samhälle på det sätt som har varit vanlig under den imperialistiska perioden i världens historia.

Sedan har vi då föreställningar om vad som är önskvärt ur det globala perspektivet. Då har man å ena sidan den föreställning, som företräds av de multinationella företagen, om en utökad internationell arbetsfördelning och fria kapitalströmmar som skulle åstadkomma den bästa resursallokeringen. På det sättet skulle man få till stånd en någorlunda snabb ekonomisk utveckling i hela världen. Mot det står då den föreställning som Johan Galtung brukar få företräda, nämligen tanken på en regional "self-reliance". I olika delar av världen försöker man då att stå på egna ben och utveckla produkter som man i första hand behöver för att försörja sin befolkning i någon slags basbehovsstrategi. För egen del har jag som en förutsättning för mitt resonemang i uppsatsen utgått från att Galtungs strategiska idé, är att föredraga framför den tidigare nämnda.

Den framtidsdiskussion som förs i framtidslitteraturen har jag sammanställt i följande bild som baserar sig på en uppsats av Marien "Methodicism of postindustrial Society". Det postindustriella samhället har ju från början varit en beteckning som stått för en extrapolering av dagens trender. Nu kan man alltså i framtidslitteraturen få helt separata bilder av det postindustriella samhället och det är dessa som författaren har sökt sammanfatta. Väldigt förenklat har jag sökt sammanföra dessa till två alternativ A och B med vardera fem punkter.

DET POSTINDUSTRIELLA SAMHÄLLET: ALTERNATIVEN

Alternativ A	Alternativ B
1 Datorstödd produktion. Hög produktivitet prioriteras. Hierarkiska ledningsfunktioner.	1 Produktionen anpassas till natur och mänskliga för att undvika senare kostnader. Gruppstyrd arbetsledning.
2 Energisystem: briderreaktorer och ev fusionskraft. Elbaserat system.	2 Energisystem: Solenergi (biomassa, vind, vatten, direktverkannde sol). Blandat system el/bränsle).
3 Arbetsmarknad: Specialister i tertiärsektorn. Stor restarbetslöshet.	3 Arbetsmarknad: Generalister arbetar inom jordbruk, varuproduktion och undervisning /vård/ administration. Mindre skarpa gränser mellan arbete/fritid/undervisning.
4 Drivkraft i samhällsutvecklingen: Teknisk fantasi. Social anpassning.	4 Drivkraft i samhällsutvecklingen: Social fantasi. Teknik väljs som understödjer sociala mål.
5 Traditionell rationalitet.	5 Ny "kulturell" rationalitet (se Europe 2000" s 47 ff och 226 ff).

Enligt alt A 1 så kommer produktionen i framtiden att karaktäriseras av en långt gående automation. Man pekar på exempel i Japan där man redan har kört igång den första helautomatiska fabriken. På den motsvarande punkten B 1 har jag satt ordet "småskalighet" som bygger på Kurt Schumachers tankegångar i boken "Litet är vackert".

Punkterna A 2 och B 2 skiljer sig åt när det gäller energiförsörjningen. På den ena sidan finner man den logiska fortsättningen på dagens kärnreaktorer, eventuellt i förening med fusionskraft. På den andra sidan så talar man om de flödande energikällorna sol, vind, vatten, biomassa.

I punkterna A 3 och B 3 gäller det sysselsättningen i framtiden. I A-alternativet så är det då den tertiära sektorn som är den sysselsättningsskapande dvs administration, undervisning, vård. Få kommer att vara sysselsatta i jordbruk och industri. Arbetet kommer inte att räcka till full sysselsättning. Under stor del av sitt liv deltar människor inte i den produktiva processen. Eftersom det här samhället förutsätts bli utomordentligt rikt, så har man

råd med det. Man förutser psykiska problem för somliga som pockar på arbete men inte kan få det. I B-alternativet ser man att yrkeslivet i framtiden kommer att bli mindre specialiserat. Man kommer att delta i såväl jordbruk, som i industri, som i tertiär sektor i olika kombinationer livet igenom. Det blir kanske inte så stora skillnader mellan arbetsliv, fritid, utbildning. De kommer att integreras på ett annat sätt än i dagens samhälle.

Punkterna A 4 och B 4 handlar om vilken som är den drivande faktorn i samhällsförändringen i framtiden. I A-alternativet är det som hittills den tekniska fantasin. Ny teknik förändrar människors villkor. I B-alternativet är den ledande kraften den sociala fantasin. Utgångspunkten är då att vi i vår kultur har alldeles undervärderat betydelsen av den sociala fantasin. De som företräder det här alternativet menar att man får låta tekniken komma som ett stöd för en social utveckling som man har koncipierat på andra grunder.

Punkterna A 5 och B 5 handlar om vad som är rationellt. Jag har här hämtat begreppen från studien "Europa år 2000", i vilken 200 väst-europeiska forskare gör gällande att varje period i historien uppvisar sin egen rationalitet. Vi upplever nu en period med en ekonomisk rationalitet som motiveras så här "om man vill göra samhället bättre måste man ha resurser. Resurser får man genom ekonomisk tillväxt. Ekonomisk tillväxt få man genom teknisk utveckling. Lyckas vi med detta då får våra företag anständiga resurser. Vi kan investera för framtiden, vi kan höja reallönerna, vi kan höja skatterna, vi kan bygga ut den offentliga sektorn och öka U-hjälpen". Allt detta är ju rationellt. Men europastudien säger att vi i framtiden förmodligen kommer att få en annan rationalitet som de kallar "kulturell rationalitet". Med det menar de att man måste rationellt handlägga de två slags behov som människan har, dels materiella behov, dels existensiella behov. Existensiella behov är då att uppleva mening i tillvaron och i arbetet, behovet av gemenskap, upplevelsen av att man behövs och själv är en skapande varelse. De samhälleliga lösningar för framtiden måste samtidigt lösa de båda behoven. Och inte ekonomin först och det andra sedan. Det är förvisso också rationellt att tänka så.

Samhällets fortsatta utveckling måste för framtiden betraktas mer allsidigt. Jag hör inte till dem som ropar på noll-tillväxt, men vill på det bestämdaste ifrågasätta att ekonomisk tillväxt är ett universalmedel för att lösa samhälleliga problem. Frågan om fördelning blir då grundläggande för vår politiska diskussion på ett helt annat sätt. Kan vi bemästra de konflikter som uppkommer när fördelningen skall ske på mindre gynnsamma

villkor än under en tillväxtfas. Vi kommer också att behöva diskutera produktionen. Vad skall produceras? Hur skall det produceras? Vem skall producera det? Naturligtvis skall vi diskutera vad vi konsumerar, våra livsstilar och allt det här. Den diskussionen är ju redan igång. Sedan skall vi naturligtvis diskutera vad välfärd egentligen är. Jag har då som grundhypotes att man mycket väl kan tänka sig en stegrad välfärd med en minskad produktion. Vi får då inte glömma det jättesvåra begreppet "behov", som vi har underlåtit att diskutera under 1950- och 60-talen. Det var mycket behändigare att tala om efterfrågan, ett lättdefinierat och lättkvantifierbart begrepp. Diskussionen om vad som egentligen är behov, har vi fört på en intellektuellt sett låg nivå.

Den uppsats som jag nu skall sammanfatta kom till stånd efter ett gräl med Ivan Illich, när han var här sist i Göteborg. Han hör ju till företrädarna för det här andra alternativet, och är en av de mera välkända kritikerna av det nuvarande industrisamhället. Vi diskuterade hur man skall beskriva alternativen. Han menade att man måste låta bli att vara alltför konkret för det är ett sätt att göra medmänniskorna passiva. Jag menade att man måste göra skisser, som är så konkreta att de får människor att ta ställning, ta avstånd från, leva sig in i, komplettera. Därför är det också en metodologisk fråga om man skall skriva sådana här uppsatser.

OM PRODUKTIONENS TRE SEKTORER

Det scenario som jag skrivit handlar om boendet i framtiden och i vilken utsträckning det kan komma att få annat innehåll än vad det har haft under de senaste decennierna. Min utgångspunkt är då att 80-talet kommer att bjuda en lång och svårartad arbetslöshetskris som skall lösas mot bakgrund av de allmänna utvecklingsproblem som industrisamhället har.

Jag gör en väldigt enkel uppdelning av produktionen av varor och tjänster, och menar att den kan tillgå på i princip tre olika sätt A representerar då den produktion av varor och tjänster som man gör för sig själv eller den egna gruppen, varan eller tjänsten på någon typ av marknad. Den stannar inom det ekonomiska kretslopp som man kontrollerar själv eller till stor del själv. Det är självhushållning eller vad vi skall kalla det. B representerar den vanliga produktionen av varor och tjänster som förs ut på en marknad. C representerar det vi kallar den offentliga sektorn. Den skiljer sig från B genom att den finansieras av skatter medan produktionen i B köps av konsumenter

som då har vissa monetära resurser för detta.

Naturligtvis kan man diskutera gränsdragningar mellan sektionerna men det går jag inte in på. Istället vill jag med ett par historiska bilder visa hur de här sektorerna kan uppvisa väldigt olika extremlägen.

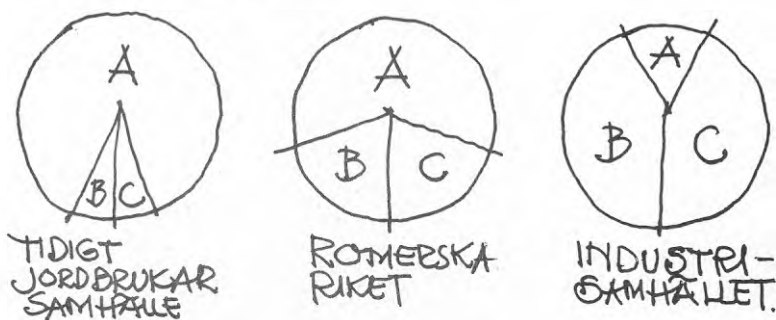

Bild 27. Fördelningen mellan de tre sektorerna under olika epoker.

I det medeltida Sverige var A-sektorn den dominerande, medan man sällan gick till marknaden och köpte salt eller järn. Det fanns en C-sektor i det medeltida Sverige som producerade rättskipning, militära tjänster, själavård och bröllop. I dagens Sverige är de här sektorerna lite annorlunda. Det som nu produceras i A-sektorn är en ganska liten del. Uppgifterna har successivt förts över i B- resp C-sektorerna. De här överföringarna registreras som ökningar av bruttonationalprodukten, BNP, medan värdet av A-sektorns arbete inte ingår i BNP-räkningen.

Med detta vill jag motivera påståendet att det inte är orimligt att fundera över sektorernas relativa storlek. Det man brukar diskutera i svensk politik, att C-sektorn har blivit för stor. Somliga vill då minska dess relativa omfattning. Däremot är det sällan någon som tar upp A-sektorn i framtiden och dess möjligheter för en rekonstruktion av industrisamhället. Då menar jag inte tankar om att den vacklande kärnfamiljen skulle återta sin produktiva roll utan funderingar på någon ny typ av formell organisation.

Jag tillåter mig nu med scenarioförfattarens rätt att dikta fritt för att kartlägga en möjlighet för svensk utveckling. Då föreställer jag mig att det antagna arbetslöshetsproblemet på 80-talet utlöser en folkrörelse som startar en produktion inom A-sektorn. Därigenom uppstår en sekundär ekonomi, som

naturligtvis inte på långa vägar kan vara lika produktiv som den primära ekonomin, men som ändå kan använda tillgängliga resurser på ett meningsfullt sätt. Den här nya formella organisationen skulle man kunna kalla för ett "samskap". Namnet har jag då kalkerat lite på uttrycket "samhem", som Ingrid Sjöstrand skrev en bok om. Ordet "samskap" signalerar för mig två saker, det ena är en ideologisk angivelse av att man tillsammans skapar världen. Men "skap" kan också vara ett ord som anger en geografisk omfattning, landskap eller någonting sådant. Jag föreställer mig att samskapet får en klart geografisk bas. Antalet personer i ett samskap skulle av flera skäl inte överskrida 1 000 personer. Det viktigaste skälet skulle då vara möjligheten att etablera nära, sociala relationer mellan människorna i samskapet.

Sedan tillåter jag mig anta att riksdagen inför trycket av den gigantiska arbetslösheten i Sverige beslutar att fördela det tillgängliga arbetet så att alla går ner till 32-timmars-vecka. Jag föreställer mig att den här tidsförkortningen kommer att medföra viss löneminskning.

Sedan har jag bara försökt att tänka konkret. Vad betyder den här nya formella organisationen "samskapet"? Syftet med den är att producera vissa varor och tjänster för gruppens eget bruk. Man skall inte ut och konkurrera på några marknader utan det man producerar skall stanna inom samskapet. Man etablerar alltså en slutet, lokal ekonomi för just den här produktionen. Jag konstaterar då att arbetskraft fanns det gott om. För det andra konstaterar jag att kunnandet finns eftersom de här människorna har yrkeslivserfarenhet och arbete i primärekonomin. Jag säger mig att de kanske kan utnyttja lokala energiresurser, som är ointressanta för företag därför att de är små. Jag tänker på vindkraft, lokala vattendrag, biomassa, metanjäsning av avfall eller någonting sådant. Vissa samskap kan kanske producera en del råvaror och halvfabrikat. Pengar till detta har man ju i samskapet genom att alla har tillgång till den primära ekonomin och dess löner. Ifråga om lokaler kan man kanske föreställa sig att det finns sådana som blivit tomma efter nedlagda företag och som kan återanvändas.

När det gäller att sätta igång den här processen, att fatta beslut om hur arbetet skall organiseras, hur arbetsinsatserna skall värderas, hur fördelningen av tillskapade värden skall fördelas inom gruppen, kan man från början ha en demokratisk beslutsordning. Det är den jag försökte konkretisera i uppsatsen. Jag har också föreställt mig att kommun och staten under vissa villkor kan bevilja skattefrihet för den här aktiviteten. Villkoren skulle då vara att samskapet påtar sig vissa uppgifter som normalt åvilar kommun eller stat. Det

kan gälla barntillsyn, lättare sjukvård och sådant. Detta leder då till att man får vissa varor och tjänster producerade för ett slutet, lokalt ekonomiskt kretslopp. Det betyder då att man introducerar en lokal planeekonomi som rimligen ger ökad sysselsättning. Vilket då var själva tanken bakom det hela.

Får jag nu dra fördelarna genom att ställa frågor. Betyder inte det här att de som är med i samskapet får en kompletterande försörjningskälla vid sidan av den lön de får av sitt vanliga arbete? Kan det här betyda att man kan börja rekonstruera de söndervittrade sociala relationerna? Försöken i boendeplaneringen att bygga för gemenskap har ju i regel inte mötts av fullständig framgång. Man behöver uppenbarligen någon annan funktion än boendet för att bygga nära sociala relationer. Det är då en mycket trivial tanke att arbetsgemenskap förefaller vara en funktion, som just kan bära upp sociala relationer. Insikten om att arbetsgemenskapen kanske är en av de viktigaste kvarstående sociala relationer vi har, kan underbygga det antagandet.

Kan det här betyda någonting för socialisationsprocessen av barnen i området? De får bevittna sina föräldrar delta i produktiva processer på ett tidigt stadium. De kan själva på ett tidigt stadium vara med och titta på och kanske delta i enklare saker. Så småningom också på lika basis gå in i det här produktiva systemet. Kan man då tänka sig att arbetsprocesserna kan bli annorlunda eftersom man har lokal, demokratisk kontroll av dessa, så att de blir mera meningsfulla än på ett högeffektivt företag. Här är det ju nämligen inte nödvändigt att nå hög produktivitet. Det målet kan balanseras av önskemål man har om arbetsprocessens utseende. Kan man kompensera en del av den bristande produktiviteten genom att de varor man tillverkar, blir hållbarare än dem man köper i affärerna. Kanske också vackrare och mer personligt utformade genom att ta tillvara den skaparförmåga, som vi utgår ifrån finns hos de flesta människor.

Till sist kan man fråga sig, innebär det här tillkomsten av en ny samhällsaktör med förmåga och kraft att kunna omstrukturera det här landet.

Vad samskapen är, det vet vi nu. Från Björn Eriksson vid Centrum för Tvärvetenskap har jag tagit upp tanken om närproduktion. Han har gjort en studie av närproduktion av livsmedel, där han utgår ifrån att Sverige är indelat i områden på ungefär 50 000 inv. Med den storleksordningen skulle man kunna producera det mesta av dagligkonsumtionen av livsmedel idag. Sedan har vi kvar stat och kommun och en privat, kapitalistisk sektor, som ägnar sig åt fjärrproduktion, d v s produkter som produceras för hela Sverige eller för export. På det viset

kan man i framtiden laborera med tre produktiva nivåer: den lokala produktionen i samskapet, närproduktionen som sker i regional planekonomi och en fjärrproduktion, som antingen är statligt ägd eller privatägd, avsedd för nationell eller internationell konsumtion.

I den här bilden har jag inte tagit upp mot-sättningarna i en sådan förändringsprocess. Men jag har inte försummat att tänka på dem. Det gäller då att bygga in spärrar mot att framtida konflikter mellan grupper leder till blodiga eller andra negativa uttryck. Ett sätt att göra detta är att föreställa sig att samskapen inrymmer alla människor oavsett vad man gör. Man deltar en dag i veckan i samskapets produktion och avsikten med det är att garantera att varje människa är klaven, nämligen är lojal och solidarisk med den lokala organisationen. Detta skulle då kunna leda till att inte grupp kan ställas mot grupp utan man måste lösa framtida konflikter på ett sätt som håller människorna kvar i livet. Det är kanske en drömsk föreställning om hur man löser konflikter, men det är den som föll mig i hägen.

JOHAN LÖNNROTH OCH EMIN TENGSTROM I REPLIKSKIFTE

Johan Lönnroth

Först då om din diskussion med Illich och hans uppfattning att "konkretion leder till passivitet". Det tror jag kan vara riktigt. När man konkretiserar någonting som vore väldigt bra, så kommer folk kanske underfund med att genomförandet av detta betyder att man blir tvungen att avstå från en massa saker. Det passiviserar just dem som är tvugna att avstå från de här sakerna. Därför är det oerhört viktigt att man är realistisk och att man sätter in frågan i ett historiskt sammanhang. Därför är jag motståndare till scenariometoden som vetenskaplig metod. Jag har däremot ingenting emot att man diskuterar politiska eller samhällsliga utopier.

Min utgångspunkt är mitt intresse för marxismens politiska ekonomi. Det fundamentala i den marxistiska ståndpunkten är ju att man måste börja med att konkretisera motsättningar mellan olika klasser, mellan olika samhällssystem, mellan olika vetenskapsideologier. Marx utgick ju ifrån en kritik av de utopiska socialisterna, Fourier, Owen m fl som ägnade sig åt att måla upp någon sorts framtidsbilder. Fourier talade om "falangstärer", Owen om "kommuniteter". I någon mening så är ditt samskap en ideologisk släkting till de här utopiska föregångarna.

Vad Marx i grunden sa är att utopisterna bortser ifrån att genomförandet av politiska idéer förutsätter att man bekämpar de intressen som är emot att de genomförs. Marx var utan tvekan påverkad av de utopiska socialisterna. Men han utvecklade en vetenskaplig metod, en materialistisk metod, som innebär att förändringarna måste ses konkret och realistiskt när man beskriver situationen.

Sedan vill jag påstå att ditt scenario präglas av en rad falska motsättningar, eller motsättningar som är betydligt mindre väsentliga än andra motsättningar. Jag vill ta några exempel på det. Du talade om att den grundläggande konflikten går mellan I-länder och U-länder, och att det är den nya ekonomiska världsordningen som är den fundamentala frågan. Jag håller med om att den är viktig men jag ser problemet framförallt som en fråga om prisrelationer på industriprodukter och råvaror. Om man ser på OPEC:s verksamhet och de stigande oljepriserna så är det ju inte bara en motsättning mellan OPEC-länderna och de tidigare I-länderna utan det är ju många av de fattigaste U-länderna som har drabbats allra hårdast av detta. Det finns också exempel på I-länder som har ingått en annan prispolitik som bryter det här mönstret, till exempel Sovjets avtal med Cuba om socker. Man måste därför utgå ifrån flera olika motsättningar dels mellan kapitalistiska och socialistiska länder, dels mellan I-länder och U-länder, dels mellan kapitalistiskt dominerade U-länder och mer eller mindre socialistiskt dominerade U-länder.

Självständigheten för ett land i betydelsen oberoende är vi överens om. Självständighet uppfattar jag då i grunden som en fråga om socialism contra kapitalism. Länder som Cuba och Vietnam strävar mot Socialism och oberoende medan länder som Sydkorea, Hong-Kong och nu de nya frizonerna som upprättas i vissa U-länder styrs av kapitalistiska intressen med ett starkt beroende av multinationella bolag. Så man kan inte här tala om en motsättning mellan U-länder och I-länder, utan det om en motsättning mellan två ekonomiska system.

En annan viktig utgångspunkt i ditt resonemang är den växande arbetslösheten. Oavsett vad vi anser om de socialistiska länderna är det ju faktiskt så att arbetslösheten inte finns i dessa. I grunden beror det på att man har planhushållning, där man i en central plan kan bestämma sig för en viss investeringsnivå och en viss konsumtionsnivå. Genom detta kan man åstadkomma full sysselsättning. Den viktigaste konkreta frågan blir då hur man skall kunna åstadkomma den typen av planering.

Ytterligare en motsättning i ditt inledningsanförande uppfattar jag som falsk, den mellan nationalekonomerna och naturvetarna. Jag uppfattar det definitivt inte så att det finns någon intres-

segemenskap mellan alla oss nationalekonomer. Det vetenskapliga ämne, som jag anser mig höra hemma i, skulle jag föredra att kalla politisk ekonomi. Inom det ämnet har det under de sista hundra åren funnits två strömningar, en marxistisk och en borgerlig. Det som du refererar till är den borgerliga strömningen inom nationalekonomin. Nu är det så här i landet att den marxistiska traditionen av historiska skäl varit oerhört svag. Alla landets ledande nationalekonomer är i någon väsentlig mening förankrade i den här traditionellt borgerliga eller neoklassiska ekonomiska teorin. Nu finns det både här i Sverige och internationellt en väletablerad marxistisk strömning. Det finns därför progressiva naturvetare och progressiva nationalekonomer, som borde slå sig ihop mot de reaktionära naturvetarna och de reaktionära nationalekonomerna.

Emin Tengström

Låt mig då sätta in mitt inlägg om samskap i en ny tradition. Det är lätt att konstatera att vi har en ny-utopism idag. Det skrivs mycket utopier. Det kan då, i ett historiskt perspektiv antyda att många människor känner att detta är ett sätt att intellektuellt angripa de problem man har framför sig. Det representerar då ett annat paradigmiskt sätt att se på intellektuell verksamhet. Sedan vill jag kanske inte kalla en scenariotext vetenskap. Däremot kan man naturligtvis stå på en vetenskaplig grund när man väljer dataunderlag för de allmänna övergripande resonemangen. I min föreställning ingick att framtidens problem skall attackeras i en kollektiv process. Det innebär just något annat än den av dig relaterade marxistiska traditionen. Kanske är min föreställning, om att en kollektiv process är möjlig, ogrundad. Men jag vill åtminstone tills vidare pröva den tanken.

Sedan tyckte Du inte att det räckte att tala om skillnaden mellan I-land och U-land. Man skall också ta hänsyn till vilka U-länder som är socialistiska och vilka som inte är det. Jag håller med dig en bit. Men jag vill påstå att verkligheten är mer komplicerad än Din beskrivning. Galtung hör ju till dem som har påpekat att det inte finns någon naturlig intressegemenskap mellan arbetare i ett rikt industriland och arbetare i ett U-land. En annan sak man kan peka på är ju trots allt att både kapitalistiska och socialistiska U-länder på det politiska planet samverkar till exempel i FN-sammanhang. Man kan också peka på att det börjar växa fram en ny samhällsvetenskap i den tredje världens universitet som ser kritiskt på såväl det liberala som det socialistiska industrisamhället. Man börjar i dessa sammanhang se större likheter mellan det liberala och det marxistiska paradigmet än olikheter. Vad som kan växa fram ur denna nya

samhällskritik, i en del universitet i Indien och det svarta Afrika, är svårt att säga. För mig betecknar det en intellektuellt sett ny och spännande utveckling.

Johan Lönnrot

Jag skulle vilja utgå lite ifrån ett scenario som finns i 1975 års ekonomiska långtidsutredning. Det grundläggande resonemanget är att vi skall leva kvar i en utlandsberoende, kapitalistisk ekonomi. För att Sveriges exportindustri skall kunna fortsätta att konkurrera på världsmarknaden så krävs att vi hänger med i konkurrensen och ökar produktiviteten. Det medför naturligtvis då att det får plats mindre människor inom industrin samt jord- och skogsbruket. De friställda människorna måste ges sysselsättning i den offentliga sektorn. År 2000 skall då 40% av den sysselsatta befolkningen jobba i den offentliga sektorn. Hur skall man klara det? Man konstaterar att skattesystemet knakar i fogarna med svårigheter att ytterligare höja kommunalskatterna och momsens. Den lösning man föreslår är att den offentliga sektorn i någon mening privatiseras. Man inför mera avgifter på offentliga tjänster. Man kan alltså säga att man för in delar av din C-sektor i B-sektorn, och då ökar de sociala klyftorna i samhället.

Om man nu inte tror på den här utvecklingen och vill göra något annat istället så klarar man inte det om man inte avviker från den traditionella frihandelsdoktrinen och tron på att kapitalet skall flytta fritt över gränserna. Det krävs alltså konkreta handelspolitiska och näringspolitiska insatser, för att man skall kunna föra utvecklingen i en annan riktning. Det krävs i någon mening ökad självförsörjningsgrad och ökat oberoende för den svenska ekonomin, så att vi har möjlighet att satsa på sådana saker som miljöförbättringar, fastighetsunderhåll och utveckling av alternativ produktion. I och för sig är det väl så att jag inte har något emot de här samskapen som idé. Bristen i din framställning är snarare att det saknas en lång rad konkretiseringar. Därför att samskapsidén som Du beskriver den kan utnyttjas både av dem som vill privatisera den offentliga sektorn och införa Gösta Bohmans ägardemokrati lika väl som av en ekologisk vänsterrörelse. Därför är det så oerhört viktigt att konkretisera innebörden av den. Vad är det för intressen man kan komma i konflikt med? Hur skall man lösa samsarbetsproblemen med de olika ekonomiska intressenter som finns i den svenska kapitalismen idag?

Emin Tengström

I frågan om det yttre beroendet refererar jag till en skiss från Industriförbundet i vilken man diskuterar det öppna och det slutna samhället. Om det öppna Sverige skulle fortsätta den näringspolitik som varit rådande hittills skulle detta medföra ett ytterligare bortfall i den svenska industrin. Man räknar med att 75% sopas bort före år 2000. Möjligheten att återvinna den sysselsättningen bedöms som begränsad.

Motbilden av det slutna Sverige innebär att man dragit ner den internationella handeln som varit välståndsskapande under 50-, 60- och 70-talen. Denna väg framställs också som den önskvärda vilket innebär viss omställning om vi skall leva på egna resurser. Det finns således på olika håll uppfattningar om att man bör avstå från den traditionella orienteringen och att detta är fullt möjligt. Men då gäller det att välja den vägen och satsa på den.

Kritiken mot Scenariots ofullständighet håller jag med om. Man kan föreställa sig en användning av samskapet som inte överensstämmer med mina föreställningar. Landstingsförbundet har en grupp som försöker aktivera en diskussion om den framtida hälso- och sjukvården. Den skisserar en kooperativ sjukvård som i första hand skulle komma att utnyttjas av de välställda. I ett scenario som de kallar 2003 "Yngre äldre och äldre äldre" föreställer de sig att i framtiden så kommer yngre äldre att vårda äldre äldre. Därför att den offentliga sektorn inte orkar med.

En sak är dock viktig att påpeka. Om den stora krisen kommer på 1980-talet så kommer alla att vara påverkade av detta. Man kan väl då inte på förhand förutsäga hur de olika intressenterna kommer att agera.

UR DISKUSSIONEN

L J

Ottar Brox har i sina studier påvisat att uppsplitring av en lokal situation och ett lokalt arbetsliv hindrar utveckling. I Emins beskrivning saknas en redogörelse för arbetets innehåll och värde. Det är viktigt att man utgår ifrån arbetet. Det är det som är det gemensamma.

A B

Är arbete så nödvändigt. Varför inte dämpa ned jakten på jobb och istället satsa på fritiden. Upplevelsen av att arbete inom produktionen är nödvändigt

är väl ända en kapitalistisk inskolning som det vore skönt att bli av med. Det viktiga är väl att få tiden att gå med så full sysselsättning som möjligt.

G L

Boendet har väl alltid inneburit arbete, men det har funnits i en annan sektor. Det kommer också alltid att innebära arbete. Beroende på hur man organiserar boendet finns det därför möjligheter att i boendet åstadkomma en social samvaro. Frågan är väl vad som händer om man privatiserar vissa boendefunktioner till en mindre grupp. Vad får detta för följder för helheten?

T W

Tillväxten av den offentliga sektorn är priset för kvinnans arbete och för deras frigörelse från hemmen. Nu är det pensionärernas tur att också frigöra sig. De har inga intentioner att ta över vårdarbetet enligt principen yngre äldre vårdar äldre äldre. Det finns inte heller någon annan enskild grupp som är beredd att göra detta. Den enda lösningen är att alla delar på uppgiften.

A B

Får alla människor rum i det här samskapet. Vi vet ju att vi har människor som inte kan eller inte vill delta i arbetet, antingen de nu är fysiskt eller psykiskt handikappade, socialt utslagna eller arbetsskygga. Finns det inte en risk för en omfattande segregation med resursrika samskap på de resursfattigas bekostnad.

J L

Det vi har i form av social omvårdnad, det vi här kallat skyddsnätet, har vuxit fram i kamp med dem som haft makten. Vi måste vara klara på att vi kan önska oss en massa bra saker. Vi måste vara lika klara på att vi kan få detta endast i kamp med etablerade ekonomiska intressen. Vi får inte heller glömma bort en kategori, som inte finns med i Emins papper. De som lever på andras arbete.

E T

Beroendet av arbete som många här kommenterat får vi se som ett led i den protestantiska traditionen. Själv är jag tveksam till möjligheten att förverkliga sig själv på fritiden. Gunnar Adler Karlsson har ju också påvisat att arbete är nödvändigt för upplevelsen av identitet.

Det är naturligtvis så att många av arbetsuppgifterna inom boendet återigen kan kollektiviseras, om man använder en lämplig teknik och en lämplig arbetsfördelning. Det finns ju nu kollektiv som har erfarenhet av detta.

Att återge arbetet ett socialt värde är naturligtvis möjligt. Men det gäller inte för de socialt svaga som ställs utanför arbete. Under 1980-talet kan vi vänta att antalet ökar och detta ger naturligtvis underlag för olika riskabla förändringar, facism, flykt från staden o s v. Det ger också vissa mobiliseringsmöjligheter, Christiania är ju ett sådant som startar från ett extremt bottenläge.

I-L S

Många av de s k optimisterna är i själva verket cyniska pessimister. Beckerman som du talade om hade ju som bakgrund för sina förbrukningsantaganden föreställningen att människorna var så dumma att mänskligheten ändå skulle gå under inom 100 år. Därför kunde man ju lika gärna nu förbruka de resurser som finns.

Det är klart att materiell tillväxt inte är möjlig, inte ens önskvärd. Våra problem är inte materiella utan sociala. Man måste därför diskutera lösningar som du gör. Men man råkar på många problem, eftersom man har koncentrationer av resurser på vissa ställen och koncentration av problem på andra. Lösningar av det här slaget kan förstärka detta förhållande.

Man kan också fråga hur oberoende A-sektorn kan vara av B- och C-sektorn. Utvecklingen inom dessa senare måste i väsentlig mening påverka den förra. Man kan naturligtvis inte som Gunnar Adler Karlsson i "Tankar om den fulla sysselsättningen" föreställa sig en lyxproduktion inom en sektor utan att detta påverkar allt det andra.

Många

De tre verksamhetssektorerna väver in i varandra och det är svårt att göra en klar åtskillnad mellan dem. Förändringar inom en sektor leder till konsekvenser i de övriga. Det är också svårt att definiera hushållsarbete som inte bara innehåller kvantitativa element utan också kvalitativa. I A-sektorn finns t ex värden som försvinner när de förs över i B och C-sektorn. Det är inte längre samma arbetsinsats.

J L

Man kan inte göra några enkla kalkyler av C-sektorns storlek av typen "det behövs två arbetare

för att försörja en byråkrat". Man kan inte se den offentliga sektorn som en beroende sektor. Istället måste man utgå ifrån behoven, från en rimlig försörjningsnivå. Då kan man under givna förutsättningar ifråga om produktionsteknik räkna ut hur mycket arbetsinsatser som behövs och hur mycket arbetskraft som inte behövs och sedan diskutera fördelningen av arbetet.

E T

Omfattningen av de insatser som kommer att ske i A-sektorn blir naturligtvis beroende av insatserna i de övriga. När produktionen ökar genom ökad automation kan C-sektorn växa till över 40%, men det vet vi inte så mycket om. Det viktiga är att A-sektorn bereder sysselsättning för dem som blir över.

Diskussionen här visar att man kan föra den här diskussionen i termerna A, B och c. Poängen i det hela är att man inför 1980-talet måste arbeta med A som en påverkbar faktor. Detta i sin tur förutsätter en organisatorisk innovation. I det sammanhanget är det intressant att ta upp kvaliteten i det man gör på det sätt som flera här har poängterat.

I-L S

Att stöpa den kapitalistiska smeten i småskalighet är säkert möjligt. Men det viktiga är väl vem som har kontroll över produktionen och vem som har kunskapen. Enligt Braverman har ju kunskapen tagits från människorna. Vi är på ett sånt avstånd från kunskapen - som nyfödda barn på något sätt. Vi skulle dö om vi lämnades ensamma i skogen.

S G

En stor del av produktionen kommer i enskildas händer. Vad får det för konsekvenser på staten och det politiska representantskapet. Om detta innebär en upplösning av staten hur klarar man då andra maktfaktorer t ex multinationella företag?

E T

Ifråga om kunskap har jag nog varit för optimistisk. Det är mycken kunskap som nu dör snabbt och en avsevärd avlärnning pågår.

Sättet att förverkliga samskapen ser jag som en process underifrån, där man successivt avvecklar kapitalismen. Först i samskapen i form av en lokal planekonomi, sedan i regionen i en regional planekonomi och slutligen på den statliga nivån. Men här ger en dansk utopi "Uppror från mitten" bättre besked.

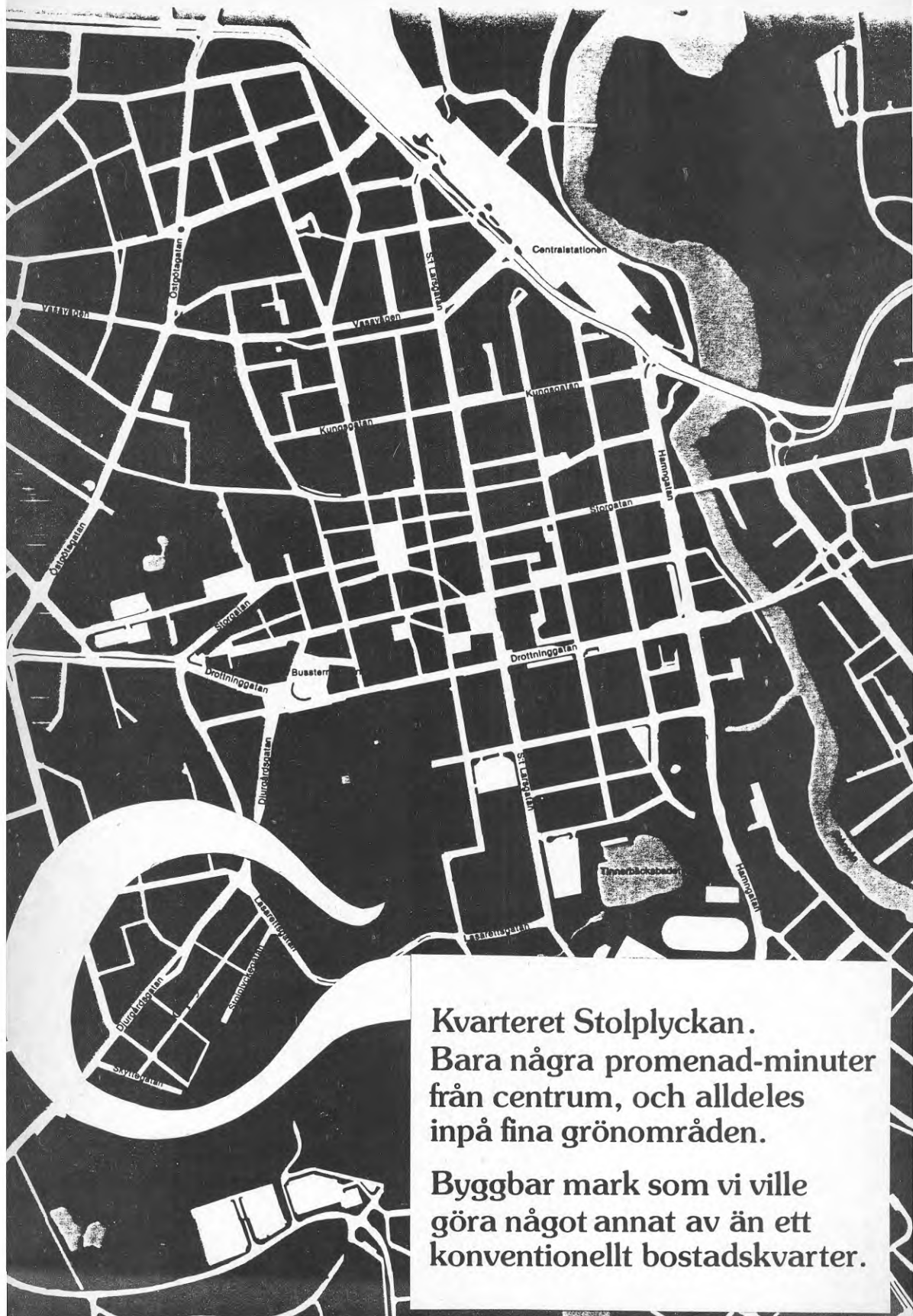
Statens roll blir att fungera som en utjämnande faktor mellan samskapen och mellan regionerna. Dessutom kvarstår uppgiften att balansera de multinationella bolagen och andra yttre maktfaktorer.

Jag tycker också att den här diskussionen visar att det behövs bilder inför 1980-talet. Man får inte glömma bort att scenariets syfte är att få folk att reagera.

SEMINARIUM 6: ATT BYGGA FÖR GEMENSKAP

NILS SMEDMARK OM KOLLEKTIVHUSET STOLP-LYCKAN

Området ligger centralt i staden och det har varit ett tryck på att vi skall åstadkomma så många lägenheter som möjligt. Vi har jobbat med varierad bebyggelse, både i höjdded och i sidled. Vi har gjort rumsbildningar mellan husen. Idén är att också dom gamla skall bo på ett vanligt sätt i bostadsområdet. Här har alltså ett samarbete mellan Socialförvaltningen ägt rum. Vi har resonerat mycket om hur man skall utforma lägenheterna när man ger dom boende ganska rymliga gemensamma utrymmen. Vi har kommit fram till att det är rimligt att man gör lägenheterna ganska ytsnåla. Man har ju ungefär 10% tillskott på bostadsytan i gemensamma lokaler. Vi har därför gjort lägenhetsytorna ca 10% mindre än normalt. Den minskningen har vi tagit på olika ställen. Vi har resonerat genom varje funktion i lägenheten och så har vi bedömt om man skulle kunna göra någon bantning här och där. Den största bantningen kan man göra i matplatsdelen. Sedan är det några andra småbantningar. Man kan välja dusch istället för badkar. Man kan tänka sig att vissa sovrum är något mindre än vad svensk byggnorm kräver. Motivet är då att viss del av den tänkta aktiviteten i rummen istället äger rum i dom gemensamma lokalerna. Vi har lämnat hyresgästen tre alternativ att välja på. Det ena alternativet är ett konventionellt alternativ, med kök med matplats. I gengäld är det andra sovrummet bara 7 m², det första är 12 m². Alternativ 2 är en allrumslösning med två sovrum på 12 resp 10 m². Alternativ 3 är en lösning med ett beredningskök. Det är alltså tänkt så att dom här tre alternativen skall finnas när hyresgästen utses och då kan han välja. Alla lägenhetstyperna är lösta på samma system med möjlighet till allrumslösning, möjlighet till konventionell lösning och möjlighet till ett beredningskök. Byggnadsnämnden, bostadsstyrelsen och planverket har varit med i jobbet och vi har fått besked om att vi kan frångå svensk byggnorm när det gäller lägenhetsutformningen.

Kvarteret Stolplyckan.
Bara några promenad-minuter
från centrum, och alldeles
inpå fina grönområden.

Byggbar mark som vi ville
göra något annat av än ett
konventionellt bostadskvarter.

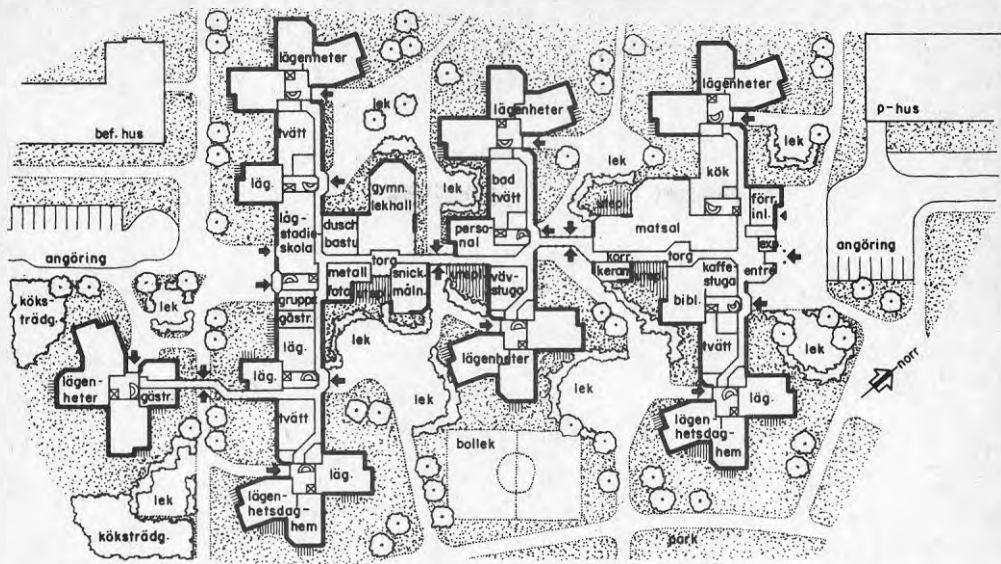

Bild 28. Stolplyckan, Linköping. "I Linköping har en arkitektgrupp under lång tid verkat för att vi skulle få ett kollektivhus." John Bolin vd Stångåstaden 1978.

Bild 29. Stolplyckan, Linköping 1980. "På väg mot fullbordan."

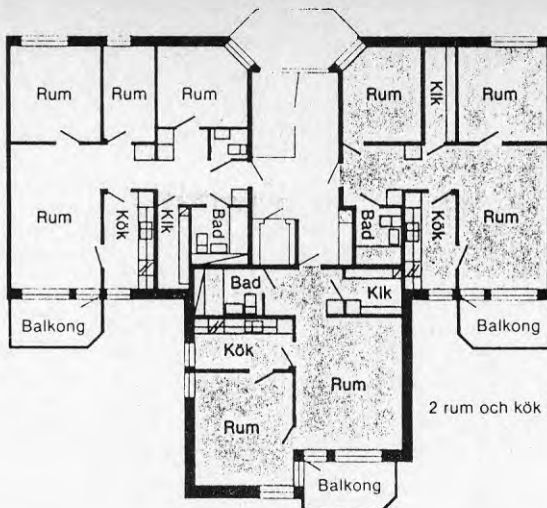
Vi har bedömt det som angelägnast att den första hyresgästen kan påverka lösningen. Erfarenheten visar ju att flexibla lägenheter inte ändras så ofta. När man har flyttat in i en lägenhet så är det ett visst motstånd att riva i väggar. Men eftersom konstruktionen är uppbyggd på två stycken pelare så kan ju kommande hyresgäster även flytta väggar.

Pensionärlägenheterna skiljer sig lite från dom övriga lägenheterna i och med det att dom har lite större ytor. Vi har rekommenderat dom för äldre människor. Socialförvaltningen har haft en klar uppfattning. Pensionärerna är så länge i sina lägenheter under dagen så att de bör ha lite spaciösare utrymme. Vi har resonerat om hur dom skall ligga i området. Till en början så tyckte vi att idealet var att dom låg precis var som helst. Men det ger lite praktiska svårigheter med förvaltningen. Det är också ett önskemål från pensionärerna att man inte vill bo med massor av barn omkring sig, som springer och knuffas i korridorerna. Referensgruppen har uttryckt en klar önskan att dom vill ligga lite avskilt, så att dom inte blir störda. Vi har inte riktigt tagit dom på orden utan vi har gjort en kompromiss och lagt dom på tre ställen i området i mindre grupper om 10-12 lägenheter. På det viset har vi i alla fall spritt dom någorlunda väl i området. Om 15-20 år kanske dom gamla bor utspridda i området och dom bostäderna som nu är avsedda för gamla kanske rymmer yngre människor istället.

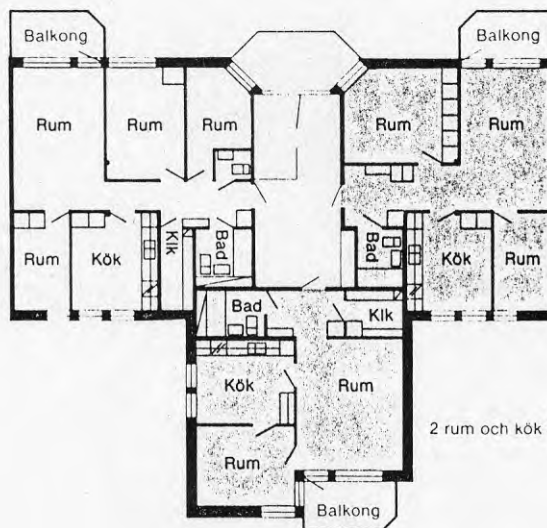
De gemensamma utrymmena finns uteslutande i bottenvåningen. Man har korridorer mellan alla trapphusen. Längs korridorerna ligger då olika gemensamma lokaler. Barnomsorgen i Linköping planeras nu så att man skall bygga nya lägenhetsdaghem integrerade i bostäderna. Lekhallen skall fungera som komplement till två stycken lägenhetsdaghem och familjedaghemmet. Den skall också fungera som komplement för alla som bor i huset och i närheten. Principen om öppenhet utåt gäller i hög grad. Det här är inte ett slutet kollektivhus där allting angår bara dom som bor i huset. Principen har diskuterats väldigt mycket. Ett öppet kollektivhus bedömdes som riktigt då 50% av lokalerna ligger på kommunens budget. Det medför att man inte kan utstänga andra kommuninnevånare. Vi har också trott att det är bra att det kommer in lite friskt blod utifrån. Men det får inte bli så att matsalen blir någon restaurangverksamhet på vanligt sätt. Det skall vara en matsal för dom som bor här och i omgivningen.

För hobbylokalerna finns en tänkt funktion; metallverkstad, snickarverkstad, målarverkstad, fotolaboratorium, keramikverkstad. Men den verkliga användningen får ju dom som skall bo här vara med om att bestämma. Vi har också pratat väldigt

Alternativ A

4 rum och kök 81 m²3 rum och kök 68 m²2 rum och kök 59 m²

Alternativ B

4 rum och kök 81 m²3 rum och kök 68 m²2 rum och kök 59 m²

Alternativ C

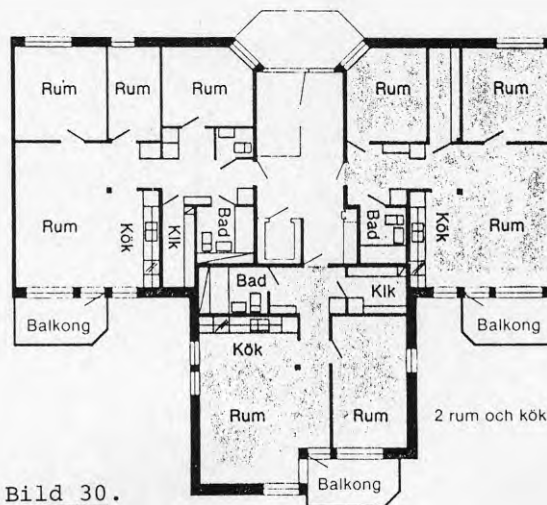
4 rum och kök 81 m²3 rum och kök 68 m²2 rum och kök 59 m²

Bild 30.

mycket om boendeflytandefrågor. Som läget är nu så har vi just lämnat in byggnadslovshandlingar. Nu skall vi koncentrera oss på hur hyresgästen skall kunna medverka även före inflyttningen. Vi hoppas att det här med boendemedverkan och boendeflytande går att genomföra, men det är naturligtvis väldigt avhängigt dom som kommer att bo här, hur pass aktiva och intresserade dom slutligen blir.

FAKTARUTA

(STOLPLYCKAN)

Lägenheter	typ	storlek	antal	fördeln	anm
182 st					
	1 rok		2	1%	
	2 rok	58,5 m ²	57	31%	flex (1 plan)
	3 rok	68,0 m ²	49	27%	flex (1 plan)
	4 rok	81,0 m ²	61	34%	flex (1 plan)
	5 rok	112,0 m ²	13	7%	flex (2 plan)

Lägenheterna är flexibelt utformade i tre alternativ med minikök, normalkök, allrum. 35 lägenheter om 2 rok är för pensionärer och 14 för handikappade. Dessa lägenheter är något större än normallägenheterna. Våningsyta totalt 18,400 m².

Gemensamma lokaler	Tvättstugor	4 st		250 m ²
	Personalutrymmen			80 m ²
	Gästrum			40 m ²
	Grupprum			40 m ²
	Matsal med kök			410 m ²
	Kaffestuga med pentry och TV-rum			60 m ²
	Bibliotek med musikrum			70 m ²
	Vävstuga, syrum			75 m ²
	Keramikverkstad, fotolabb			40 m ²
	Gymnastiksal, lekhall			140 m ²
	Snickeri- och måleriverkstad			75 m ²
	Metallverkstad			25 m ²
	Dusch, bastu omkl			110 m ²
Lägenhetsdagem	2 st			

Matsalen kan användas som samlingssal, filmsal, festvåning. Lägenhetsdagemmen kvällstid som grupprum.

Våningsyta exkl korridor	2 000 m ²
Korridorerna	650 m ²

Adm	Byggherre: AB Stångåsstaden
	Arkitekt: Höjer E Ljungqvist Arkitektkontor AB
	Förvaltningsform: Hyresrätt med förvaltningskommitté

Process	Nybyggnad initierad av arbetsgruppen för kollektivhus i Linköping. Planering under medverkan av referensgrupp. Slutprojektering under medverkan av de boende. Byggstart årsskiftet 78/79. Inflyttning hösten 80.
---------	--

SONJA WAHLSTEIN FRÅN AKTIONSGRUPPEN FÖR KOLLEKTIVHUS I LINKÖPING

Det är ju anseliga ytor som det här boendekollektivet kommer att förfoga över. Det består ju inte bara av de ca 500 människor som bor i huset. Boende runt omkring skall ju också kunna komma hit och delta i dom verksamheter som finns. Inför det arbetet får man väl sätta en del frågetecken. Planeringsskedet har ju gått till något annorlunda än vad som är brukligt i och med att referensgruppen bildades. Representanterna i gruppen har gått tillbaka till sina intressentgrupper och hämtat information i större utsträckning än vad man vanligen brukar göra. Den grupp som jag är med i, arbetsgruppen för kollektivhus i Linköping, har varit en liten grupp. När vi gick ut med en tidningsartikel för 1,5 år sedan fick vi stort gehör. Det var då en väldigt snabb reaktion. Då kände man att det här kanske ändå var något som intresserade många. Sedan har gruppen decimerats ganska kraftigt och det har bl a berott på ovissheten i kostnaderna. Vi har kunnat diskutera dom här minskade lägenheterna och de ekonomiska skillnaderna mot om man har en lika normalstor lägenhet plus dessa stora gemensamma ytor.

I början på året hade vi också inom referensgruppen tillsatt en liten arbetsgrupp för att försöka tackla frågan om boendeinflytandet. Hyresgästföreningen och AB Stångåsstaden har ett avtal som är lite vidare än det gängse som finns mellan kontaktkommittéer i olika bostadsområden och byggherren. Man har gjort vissa försök att ge ansvar till hyresgästerna. Dessa försök har fått ett blandat mottagande. Det beror på att man har gått in i redan befintliga områden där det inte från början funnits någon utfästelse om inflytande. De flesta har ställt sig frågande till denna möjlighet och till vilken effekt det skulle kunna ha. Jag var på SABOs bostadskonferens i juni i Norrköping. Där tyckte jag mig märka en väldigt liten tilltro till att hyresgästerna överhuvudtaget skulle komma att tillvarata dom möjligheter som har getts. På några få platser har man gjort försök men det har ju kommit från bostadsförvaltarens sida och alltså inte i områden där det har funnits starka boendeinitiativ.

Det finns nu ett antaget förslag om avtal som är utvidgat jämfört med det vanliga mellan hyresgäst-

föreningen och bostadsföretaget. Det beror naturligtvis på det att man är medveten om att det här står och faller med om hyresgästerna kan medverka och känna ansvar, vill sätta till egen kraft och även komma med initiativ. Hur skall man då kunna nå därhän? Det finns förslag på att så snart hyresgästerna är utvalda så skall arbetet startas med att man får olika arbetsuppgifter. Vårt förslag har varit någon form av studiecirklar för att närma sig varandra och diskutera möjligheterna för drift av matsalen. Det handlar ju inte bara om den delen som socialförvaltningen sköter om under dagtid. Det handlar mycket om överlämnande av lokalen och ansvaret när man byter personal vid 5-tiden. Det handlar också om vilken typ av matsal det skall vara, vilken kost och vad kostnaden skall vara. Det är många sådana frågor som är oerhört viktiga. Där måste man få in dom boende på ett väldigt tidigt stadium. Det kan vara sådana saker som studiegrupper tar tag i väldigt tidigt för att leva sig in i vad det verkligen innebär.

Urvalet av hyresgäster kommer att ske genom bostadsförmedling och bostadsdelegation, men där har man tagit ett beslut att det skall vara just viljan att bo i kollektivhus som är det starkaste skälet. Sedan har man också beslutat att man skall försöka få en normalfördelning av kommunens åldersgrupper. Jag tror att det kan bli vissa svårigheter därför att vissa åldersgrupper förefaller ha större motstånd för kollektivhus. Jag kan tänka mig att det blir något fler barnfamiljer än man annars skulle ha fått om man följde principen strikt.

Man räknar med att tillsätta en förvaltningsgrupp som är samordnande för många av aktiviteterna i huset. Den skall finnas vid sidan av en kontaktkommitté kopplad till hyresgästföreningen. Det kan hända att det blir en svårighet att ha två kommittéer med lite olika funktioner. Vad skall nu en sådan här förvaltningsgrupp ha för ansvarsområde? Ja det vet vi väl ännu inte, men jag nämnde nyss matsalen. Man skall också se till inredning och utrustning av dom gemensamma lokalerna. Sedan alla gemensamma lokalers utnyttjande och samordnande och rutiner för detta. Under dagtid kommer många lokaler att användas av socialförvaltningen. Under kvällstid kommer de då att övergå till de boende. Det gäller ju också skolans lokaler och bibliotekets funktioner. Där är samordningen väldigt viktig och någonting som vi har väldigt lite kunskap om. Sedan har vi också ett beslut på att förvaltningsgruppen ges ovanligt fria händer ifråga om fastighetsskötsel och drift, för att man skall kunna pröva egna vägnar och på så vis försöka att få ett bra ekonomiskt resultat. Det är en sak som verkligen har diskuterats många gånger i min arbetsgrupp. Många anser att dom vantrivs i ett hyreshus därför att dom aldrig vidtar några åtgärder, när de stän-

digt ser missbruk av vad som finns. Dom är alltså helt inriktade på att ställa upp med egen arbetsinsats både vad beträffar trädgårdsskötsel och rent underhåll inom husets väggar. Hur detta kommer att gå vet vi inte ännu. Men man kommer att ta reda på de blivande hyresgästernas inställning, som då kanske inte alls är så positiv, som den gruppen jag har träffat. Det gäller ju också att komma överens med dom som är fastighetsskötare, och väcka förståelse för att detta är ett bättre hus även för dessa att jobba i. Hur det går vet vi inte heller. Det gäller också möjligheterna att gå in i barnomsorgen och hjälpa till under dagtid om man inte har full tjänst. Så man kan vara med och jobba där en dag i veckan eller något sådant. Socialförvaltningen har varit väldigt positiv till detta och tyckt att det skulle innebära en förnyelse. Bland personalen finns det väl många som är positivt inställda men det gäller ju inte alla på långa vägar. Några ser positivt på detta, andra ser med skräck på det. Socialförvaltningen har gått ut med information redan och testat opinionen. Det kommer att bli någon slags utbildning på detta område och dom tror att det så småningom kommer att gå bra.

KOLLEKTIVHUSGRUPPEN I ESKILSTUNA

Vi är än så länge bara en arbetsgrupp. Vi bearbetar Eskilstuna på olika sätt för att få till stånd ett kollektivhus. Vi har inte hållit på så länge. Eskilstuna är en ganska stagnerande stad just nu, en industristad som har problem. Det innebär bl a att det är negativ befolkningsutveckling och att det byggs väldigt lite. Man bygger mer och mer småhus och drar ner på flerfamiljsbyggandet. Det är kanske vår största svårighet när vi försöker påverka politiker och andra att bygga ett kollektivhus. Det första som hände för ungefär ett år sedan var då fyra tjejer i Eskilstuna träffades och diskuterade bostadsfrågor. De tyckte att det fattades någonting i deras sociala situation, deras bostadssituation, och undersökte vad man kunde göra. Man började mer och mer länka in det till att man skulle ha en studiecirkel. Dom tog kontakt med TBV och fick klartecken. Dom ordnade studiecirkel till våren 1978. Man annonserade i tidningar. Efter några möten var man 14 stycken som deltog regelbundet under våren. Vi var 4 killar och 10 tjejer i ganska varierande ålder. Det var möten kring olika typer av studiematerial, tidningsartiklar, litteratur och en del expertmedverkan. Vi gjorde studiebesök på Stolplyckan och tittade på planeringen där. Lite senare var vi på Hässelby familjehotell, övernattade där och fick lite kontakter. Sammanlagt hade vi 11 möten och 2 studiebesök. Det som var mest uppmärksammat var en paneldebatt med framträdande kommunelpolitiker. Det uppmärksammades en hel del i

pressen. Då fick vi den uppfattningen att dom var ganska positiva men på ett sätt som inte förpliktar till någonting. Man kan väl säga att åtminstone socialdemokraterna var ovanligt positiva. De ifrågasatte naturligtvis behovet, om det verkligen fanns så mycket människor som kunde tänkas vilja bo i ett sådant där hus. Då hade vi ändå inte nämnt någonting om storleken, eftersom vi fortfarande inte har klarat ut hur stort hus vi eftertraktar. Man efterfrågade mer information. Vi fick en del kontakter med stadsplanarkitekten. Senare träffade vi honom och diskuterade olika möjligheter att förlägga ett sådant här hus. Studiecirkeln avslutades i våras. Vi hade bl a gjort i ordning en väldigt anspråkslös utställning, men i lagom stort format, som vi hade ställt ut på stadsbiblioteket. Det var lite kontroverser med kommunen, som lovat oss att få ha den på bostadsförmedlingen. Men då ingrep någon högre tjänsteman och tyckte det var lämpligare att ha den på biblioteket. Bostadsförmedlingen har vi annars haft gott samarbete med. Alla som var intresserade kunde anmäla det på en blankett till bostadsförmedlingen. I dagens läge så har vi drygt 60 anmälningar. Vi har fått kontakter med några andra grupper bl a en grupp på folkhögskolan i Eskilstuna.

I våras så skickade vi in ett yttrande eller ett remissvar till kommunstyrelsen angående ett område som står på tur att byggas ut i Eskilstuna. Det är det enda område där man bygger flerfamiljsbebyggelse av någon större omfattning. Innan remisstiden gick ut så man att man skulle beakta det här med kollektivhus och undersöka möjligheten att få in ett sådant. Det var i tid innan svaren skulle vara inne. Det har inte hänt någonting, skrivelsen är förmodligen undanstoppad någonstans. Det var ett exempel på kommunal demokrati. I somras kom vi in med ytterligare en skrivelse till kommunstyrelsen, där vi menade att man skulle undersöka möjligheterna att få ett kollektivhus till stånd i Eskilstuna. Det har inte hänt någonting ytterligare, men vi har stött på lite. Den skrivelsen har tydligen också stoppats undan någonstans. Nu i höstas satte vi igång på nytt, något färre än i våras. Vi har kommit igång ganska bra. Vi bestämde då att vi skulle gå ut med en enkät till samtliga kommunfullmäktigaledamöter i Eskilstuna. I den frågade vi vilken kunskap dom hade om kollektivhus, vilken information dom hade fått och vilken information dom eventuellt behövde ytterligare för att kunna ta ställning. Om man överhuvudtaget i dagens läge var i stånd att ta någon ställning. Det visade sig att intresset för att besvara enkäten inte var så där väldigt stort. Vi skickade ut 124 frågeformulär och efter fyra veckor har vi fått in 14. Dom som vi har fått in har i huvudsak varit positiva på ett intet förpliktande sätt. Vi har hört under hand att socialdemokraterna är mer och mer positiva till

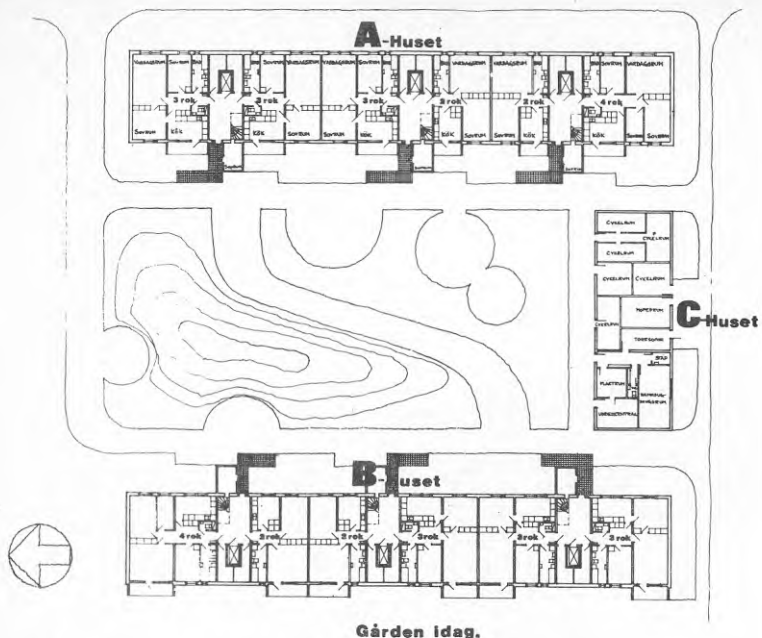
idén. Dom funderar på att ta upp frågan i sitt kommunala bostadsprogram. Det kan kanske innebära någonting. Enkäten skall vi följa upp på något sätt så att vi får in fler svar. Sedan har vi fått löfte av kommunfullmäktiges ordförande att få göra en uppvaktning med utställning på nästa kommunfullmäktigesammanträde, då vi personligen skall finnas där och informera. Det blir i nästa vecka.

MÅRTEN LARSSON OM PROJEKTET STEGVIS KOLLEKTIVISERING

Projektet är ett examensarbete på KTH av Joakim Billing och Göran Olsson. Dom börjar med att beskriva varför dom har tagit upp problemet. Dom redovisar sina synpunkter på samhällsutvecklingen och varför vi har en sådan väldigt dålig bostadsmarknad. Dom skriver så här: "Vi som utgör detta samhälle gemensamt, återskapar vårt fulla människovärde. Vi måste börja tro på våra egna och andras möjligheter att vi kan ta och ge ansvar, att vi inte behöver vara rädda för förändringar. Vi måste gemensamt anamma en grundinställning baserad på insikten att människan är en kännande och unik varelse." Dom skriver att många äldre lever isolerade och att antalet enpersonhushåll ökar för att snart vara 50 % av samtliga hushåll i landet. Det borde vara en väckarklocka. Det är inte genom ensamhet och isolering vi skall bli kvitt misstänksamheten mot och rädslan för varandra. Det måste skapas alternativ till cell- och institutionsboende. Sedan tar dom också upp dom olika typerna av boendekollektiv och skillnaden mellan produktionskollektiv och boendekollektiv. Dom säger att det är viktigt att följa upp den stegvisa kollektiviseringen av arbetslivet, så att man inte stannar i diskussionen om bostäderna. På det viset motiverar dom varför dom vill försöka beskriva hur man skulle kunna åstadkomma stegvis kollektivisering i boendet.

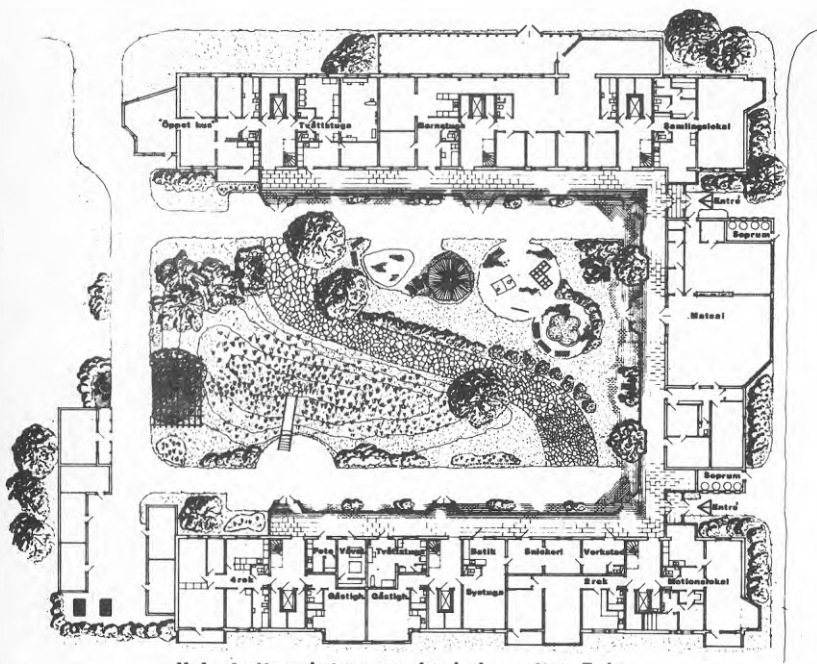
Bygger vi enbart nytt blir det säkert exklusivt, någon annanstans och med okända människor. En av dom stora fördelarna med att gå in i redan byggda områden är just att det finns människor där som är experter på sin egen situation, även om dom kanske aldrig formulerat den. Dom vet bäst vad som är fel och vad som är bra. Det är dom som mest känner behov av förändringar. Det är en viktig utgångspunkt när man diskuterar kollektivisering.

Som objekt har de valt Hallunda, som byggdes i slutet av 60-talet. Hallunda består av ett stort antal likartade 8-våningshus som står formerade mycket strikt mellan parkeringsgårdar och grönska. Vad kan vi göra för att förbättra ett så hårt område? Berättelsen i det här projektet handlar om 250 människor och hur dom förändrade sina hus och sina liv.

Gården idag.

Bild 31. Stegvis kollektivisering, Hallunda.
Gården idag.

Hela bottenvåningen och gården efter 7 år.

Bild 32. Stegvis kollektivisering, Hallunda.
Bottenvåning och gård efter 7 år.

Den har formen av en liten roman om en tänkt situation och hur den utvecklar sig under 7 år. En av förutsättningarna är att HSB köpt området och håller på att bilda bostadsrättsföreningar. Till det har man startat studiecirkel om vad det innebär att vara med i en bostadsrättsförening. Där har dom fått med sig hyresgästerna i mycket stor utsträckning. Frågan är då hur man kan upprätthålla intresset för miljön. Under det första årets arbete iordningställer man sin gård. Det arbetet medförde att en massa människor fick kontakt. Man började känna folk, man ville fortsätta verksamheten. Ett av dom problem som då genast infann sig var att dom inte hade någonstans att vara när det blev vinterkvällar och man inte längre kunde sitta ute i det nybyggda grillhuset. Då hittade man några cykelrum i det låga skjulet mellan dom två höghusen. Där ordnade man två stycken rum för ungdomarna att vara i. Så blev det ett intresse att klara sin tvättsituation på ett annat sätt. När en trerumslägenhet i bottenvåningen blev ledig gjorde man med ganska enkla medel om den till tvättstuga med pentry och ett lekrum. På samma sätt gjorde man en annan friställd lägenhet här till en gemensam samlingslokal med bastu och ett litet kök. Plötsligt var det några familjer som gick sammans i en storfamilj och slog ihop ett par lägenheter. Sedan blev det möjlighet att göra ytterligare en liten tvättstuga i en lägenhet och en gästlägenhet. Så fortsätter dom att berätta hur man successivt kan bygga ut sin gemenskap i huset. Den här boken visar hur man kan börja.

FAKTARUTA

(HALLUNDA)

Lägenheter	typ	storlek	an- tal	för- deln	anm
96 st					
	2 rok		32	33%	
	3 rok		48	50%	
	4 rok		16	17%	

Gemensamhets-
utrymmen
/tillkommande/

Gård med gästhus.
Grupprum 2 st.
Samlingslokal med kök och bastu.
Tvättstuga med lekrum och pentry.
Motionslokal med omklädnings-
kök.
Tvättstuga, hobbyrum, gästlägen-
heter.
Daghem.
Gemensamhetskök för matlag.
Matsal med kök och café.
Förbindelsekorridor.
Nya soprum.
Snickeriverkstad, systuga.
Ungdomslokal, cykelrum

Öppet hus för äldre.
Burspråk, balkonger, loftgångar.
Våningsyta: 1/8 el 12.5% av total-
ytan.

Adm Byggherre: John Mattsson AB.
Förvaltning: HSB.
Förvaltningsform: Bostadsrätt.

Process Successiv ombyggnad med bostads-
rättsföreningens hushåll och dess
250 medlemmar som initiativtagare.
Genomförandet förutsätts ske under
7 år. Men ingenting blir färdigt.

PROJEKTET DET LILLA KOLLEKTIVHUSET
GUNILLA LUNDAHL OCH INGA-LISA SANGREGORIO

Det lilla kollektivhuset existerar bara som en tanke ännu så länge, men vi hoppas att det någon gång inom en inte alltför avlägsen framtid skall existera även i verkligheten. Det kan då se ut på olika sätt. Det skulle kunna passas in i befintlig bebyggelse och det skulle kunna komma till i form av ett nybyggnadsprojekt.

Vi är en grupp på 10 kvinnor som undersöker och diskuterar olika sidor av boendet. Vi har då sagt att vissa förhållanden är absolut väsentliga för att huset skall motsvara våra föreställningar om "att bo i gemenskap". Det är för det första *storleken*. Vi har kallat projektet för det lilla kollektivhuset och för det har vi angett en ram på 20 till 50 hushåll. Man kan väl säga att 18 eller 57 hushåll fortfarande är ett litet kollektivhus, men är det 3 hushåll eller 300 så är det definitivt inte detta utan något annat. Som också kan vara bra men som inte är samma sak. Anledningen till att vi har valt att göra det så pass litet, vilket dom flesta av våra remissinstanser ansåg vara helt orealistiskt, är då dels att dom skall kunna passas in i befintlig bebyggelse, dels att vårt projekt bygger på gemensamt arbete. Vi tror faktiskt då att det inte kan vara en alltför stor och ohanterlig grupp, där man har svårt att känna igen varandra. Sedan har vi också tänkt oss att det i positiv mening skulle bli beroende av omvärlden och alltså inte kunna vara en ö där man levde hela sitt liv. Utan där man skulle ha naturliga kontakter med andra i kvarteret eller omkring.

Det andra förhållandet, som kanske är det allra väsentligaste, är att det skall byggas på *gemensamt arbete*. Då kan man ju fråga sig varför vi inte har gjort ett *produktionskollektiv* som somliga tänker på. Vi skulle kunna säga, att vårt hus om vi nu

skall kalla det ett hus, snarare är ett *reproduktionskollektiv*. I anknytning till boendet finns det fortfarande en massa arbetsuppgifter som är dolda för att dom utförs i hemmen, innanför den egna tröskeln, i allmänhet då av kvinnor. Det är obetalt arbete och det är osynligt arbete. Man vet inte riktigt hur det går till och det finns ju inga ordentliga studier på hur det utförs. Men det är det arbetet vi utgår från plus andra arbetsuppgifter som också är knutna till boendet, fastighetskötsel, trädgårdsskötsel o s v. Det beror ju på var det realiserar. Dessutom vill vi återföra en hel del arbete som genom arbetsdelningen har överförts på socialarbetare och andra, men som inte kallas arbete. En del av dom arbetsuppgifter som utfördes i det gamla samhällets hushåll, är idag kvar hos kärnfamiljen. Andra har flyttats ut på institutioner av olika slag eller på fabriker. Vi vill flytta tillbaka en del av dom uppgifterna. De skulle utgöra en ny social funktion som man på något sätt försöker skapa. Vilka uppgifter det gäller kan man ju diskutera. Det kan gälla vissa vårduppgifter, både äldrevård och en del av barnavården.

Det lilla kollektivhuset skulle alltså bygga på arbetsgemenskap. Bakgrunden är då den erfarenhet, som jag tror alla vuxna människor har, att dom väner man får i vuxen ålder, det är nästan alltid människor man har arbetat tillsammans med. De här arbetsuppgifterna existerar och skall utföras av någon på något sätt. Det är inte ett extra arbete som man skall lägga till sitt arbete ute i förvärvslivet och hela det andra arbetet i hushållet. Det är just detta nödvändiga arbete som vi menar bör ge grunden för arbetsgemenskapen. Mycket av försöken som görs i bostadsområden för gemenskap mellan dom boende går ju ut på att man skall gå ut och sitta på ett speciellt ställe som bara är till för gemenskap. En fritidsgrej som dom flesta varken har tid eller lust till. En annan bidragande orsak är naturligtvis att det är väldigt dyrt att köpa dom här tjänsterna. Det utesluter ändå inte att man kanske kan tänka sig att man avlönar någon person. Det finns alltså inte ett puritanskt inslag, att det är fult att köpa tjänster. Vi köper ju hela tiden tjänster och då kan vi ju inte samtidigt säga att vi inte tycker det är fint att anställa någon som lagar maten åt oss. När vi köper färdigskalad potatis, somliga gör det faktiskt, eller färdiglagad mat, så har det i alla fall gjorts av några, ofta i en dålig miljö och ofta med mycket låga löner. På vägen har det tillsatts konserveringsmedel och förpackats o s v. En massa processer har kommit in och det är ingen som någonsin har kritiserat det och sagt att det är fel. Så vi menar att om man går in för annan mathållning så kan man mycket väl betala en kvalificerad person för att hjälpa till. Det är en sak att laga mat för 10 personer men det är väl ändå en annan sak att planera och laga mat för 250.

Arbetsgemenskapen är liksom den viktigaste biten av det hela tycker vi.

Sedan har vi sagt att det inte skall vara ett kategorihus, utan det skall ha en varierande hushållssammansättning med många olika storlekar på hushållen i olika stadier i familjecykeln. Man måste se till att det inte blir så dyrt så att det inte kan bli en allsidig hushållssammansättning av den anledningen.

Det sista villkoret är också väldigt viktigt. Det gäller *ägandeförhållandena* och det är vårt stora bekymmer. Vi vill då ha sagt att *vi vill ha ägandets fördelar*. Vi har ju sett exempel, t ex Hässelby- och Mariebergshusen, där dom boende inte haft kontrollen över sitt boende, därför dom inte varit ägare. Samtidigt så tror vi inte på bostadsrättsformen sådan den är idag. Egentligen skulle det ju vara en idealisk form för i bostadsrättsföreningen har man verkligen möjlighet att besluta tillsammans. Men som det är idag, åtminstone i Stockholm, så kan detta möjligen gå bra vid inflyttningstillfället. Men om man tänker sig att bostadsrättsföreningen skall fortleva när det blir frågan att byta ut några i det här kollektivet så kanske man inte längre skulle kunna välja dom som bäst skulle behöva det och som var mest motiverade, utan man skulle få in människor som då hade satsat så oerhört mycket pengar för att komma in, att dom kanske överhuvudtaget inte var intresserade av att hålla igång den gemensamma verksamheten. Det finns erfarenheter från bostadsrättsföreningar i Stockholm som har köpt sina hus och själva renoverat dom, att det har varit väldigt konfliktyllt just när någon har flyttat. Man har fått in människor, som plötsligt säger, låt oss hyra ut den här hobbylokalen! Därför utesluter vi bostadsrätten sådan den är idag. Vi måste finna en form som utesluter att någon kan göra vinster på sitt ägande. Vi har talat med HSB och andra om någon form där man inte kan spekulera i bostadsrätter. Men det finns inga lagliga möjligheter att spärra detta. Man kan bilda stiftelser men det finns inga bindande lagar som tar över hyresrätten enligt hyreslagen. Lagstiftningen gör det alltså väldigt svårt att lämna över det här förvaltningsansvaret till kollektivet.

Vi har diskuterat frågan med SABO. Det är nu så dyrt inom nyproduktionen att man måste få tillstånd i någon form av kostnadsutjämnning. En möjlighet skulle vara att dela upp bostadskostnaderna i två skilda ekonomier, en för kapitalkostnaderna och en för drift och underhåll. Den senare ekonomin skulle då en ekonomisk förening i kollektivhuset kunna svara för. Det finns en viktig komplikation till som också SABO drar upp och det är att dom har hyresgästföreningar som motpart. Det hänger helt och hållet på hyresgästföreningens agerande om dom går med på

den här typen av uppdelningar och separeringar i förvaltningen. Det är inte säkert att det ligger i deras intresse. SABO kan då inte agera på egen hand, dom måste hela tiden ha hyresgästföreningen med sig.

En väldigt akut fråga just nu är hur projektet förhåller sig till verkligheten, om det är utopi eller verklighet. Vi har från början sagt att meningen är att förverkliga det. Ju mer vi jobbar med projektet ju mer ser vi sådana här absoluta hinder. Att ändra lagstiftning är ett projekt på 10 år och hur skall vi bete oss. Ibland så känner man att det måste vara ett opinionsprojekt också. Vi ser framför oss i 80-talet en massa problem som måste angripas. Vi tycker att den här typen av boende är medlet att angripa dem, men vi ser också det institutionella motståndet, som är oerhört mycket starkare än vad vi kunde föreställa oss från början. Det kommer att motarbeta alla dom här försöken oerhört kraftigt.

Då står vi där med vår vilja att förändra 80-talet och vår vilja att göra det konkret. Det finns några problem som vi vill föra fram som debattfråga men som vi knappast kan tro oss om att lösa. En är *energifrågan* och en annan är *standardfrågan*. Alla starka intressen i samhället säger att vi skall öka vår standard. Vi säger att det inte är den materiella standarden vi vill öka utan andra typer av standard. Någonting måste vi också minska, t ex bostadsytan. Hur gör man då, det är vårt problem. Genomdriver vi våra önskemål eller inordnar vi oss i verkligheten? Går debatten före förverkligandet och hur långt kan man driva den debatten?

En annan fråga som jag känner starkt för är *matfrågan*. Under 1980-talet så måste man få maten på ett annat sätt än vi får nu. Vi menar att det här gemensamma boendet är en bra utgångspunkt. Det behöver inte bli tyngre och sämre för att man utför arbetet själva, bara man gör det gemensamt och lär varandra. Men det är en lång pedagogisk process att diskutera vad mat är, hur mat framställs. Det finns ingen rimlig anledning till att det skall bli dyrare om man äter tillsammans, om man kan göra storinköp. Man borde kunna få bättre mat för samma kostnad. Jag tror att väldigt få människor vet vad det egentligen kostar så som vi äter idag.

Vi har föreställt oss att hushållen skulle ha enskilda lägenheter, men då diskuterat vad man kan dra in på. Vi hade tänkt oss att det skall vara mindre privat utrustning och mindre privat yta än idag. När man beslutar att man skall dra in på köksutrustning eller man skall ha mindre sovrum, då gör man en förutsägelse om framtiden på något sätt. Man kan ju riskera att man genom att bygga på detta sättet låser fast just det här huset i en lägre standard än vad det övriga samhället kommer att ha t ex om 10-20 år. Å andra sidan kan vi inte

fortsätta att ha mer och mer materiella tillgångar. Andra saker är viktigare. Vi har inte kommit så långt att vi vill uttala oss om ytor. Vi har inte sagt att det är onödigt hög standard idag. Men det är en väldigt ojämn standard mellan olika grupper. Det finns en växande grupp skattefrälse som på andras bekostnad har en groteskt överdriven standard. Det finns andra grupper som fortfarande är ganska trångbodda. I det här fallet gäller det ju inte att man skall sänka standarden. Frågan är om man skall ta en bit av det utrymme och den utrustning som var och en idag har i sin lägenhet och i stället lägga det på gemensamma utrymmen och gemensam utrustning. Det är grundtanken i detta.

FAKTARUTA

Ur projektbeskrivning för Det lilla kollektivhuset (1977)

Målsättning

Att få fram en modell för ett kollektivhus på 20-50 lägenheter där de boende, tillsammans med anställda, deltar med de gemensamma funktionerna. Detaljmålen för kollektivhuset är

- att underlätta det dagliga livet genom förenklat hushållsarbete och minskat avstånd mellan olika funktioner
- att få till stånd arbetsgemenskap mellan olika generationer kring arbetsuppgifter med anknytning till boendet
- att pröva andra former för barnomsorg och åldringsservice
- att ge tillfälle för människor i olika åldrar och familjesituationer att bo tillsammans
- att minska slöseri med energi och resurser i jämförelse med andra boendeformer
- att ge de boende bestämmanderätt över sin boendesituation men förhindra spekulation (exvis krav på höga kontantinsatser, krav på ersättning för värdestegring).

TAGE WIKLUND, PROGRAM FÖR BOSTADSHOTELL I STOCKHOLM

Jag pratar nu som kommunal kollektivhusutredare om den process som har kommit igång. En process som inte borde vara beroende av enskilda personer utan som blev lite av en folkrörelse. Hässelby familjehotell har nämnts här och det är väl inte så konstigt att det finns ett starkt samband just i Stockholm mellan Hässelby familjehotell och kollektiv-

husfrågan i övrigt. Vi har sedan ganska länge sett att hyresgästföreningen på hög nivå var inkopplad i kriserna i Hässelby. Frågan om att trygga kollektivhusets fortsatta existens ledde under våren 1977 till att två socialdemokratiska borgarråd gjorde ett utspel. Det gick ut på att man skulle undersöka om man till dom planerade bostadshotellen för pensionärer kunde ansluta kollektivhus i vilka man då skulle kunna dubbelutnyttja de stora bostadshotellens gemensamhetsanläggningar. Det blev så småningom en kommunal utredning där jag blev stadsbyggnadskontorets representant. Vi kom under vintern 1977 med ett förslag som innebar att i sju av dom här projekten fanns det fysiska och andra möjligheter att klara en samlokalisering med kollektivhus. Det skulle ge sammanlagt 12-1500 kollektivhuslägenheter och ungefär lika många pensionärsbostäder. Vi hade haft rätt hårda direktiv om att vi fick inte störa bostadshotellsutbyggnaden. Vi fick inte börja blanda ihop de båda verksamheterna. Vi respekterade det samtidigt som vi sa att det var lite olyckligt att bygga på det sättet. Läget är idag att tre sådana här anläggningar projekteras. Två har varit ute på parallell projektering. Det är dessutom ytterligare två som tills vidare planeras och det finns ytterligare två fall som alltså inte fanns med i utredningens förslag, där man också skulle undersöka möjligheterna att få till stånd sådana här anläggningar. Det betyder att det projekteras 600-700 lägenheter och att ytterligare 500 planeras. Pensionärernas allmänna attityd till projekten har naturligtvis varit intressant. Från början var socialförvaltningens representant som företrädde pensionärerna väldigt negativa till idén. Man såg som sin främsta uppgift att skydda, vad dom kallade våra pensionärer, mot sådana här vanliga människor, som skulle få tillgång till vissa lokaler i anläggningen. Det ändrade sig så småningom, men fortfarande är den centrala pensionärsorganisationen klart negativ. De pratar om att det är stöjt och om barn som springer i korridorerna och sådana saker. Men samtidigt har det också börjat luckras upp. I remissyttrandena över de konkreta objekten så har de lokala pensionärsorganisationerna tvärt om talat för att de vill ha en större integration. De vill egentligen inte ha en anläggning för pensionärer och de vill slå ihop det hela och få pensionärslägenheterna utspridda i hela anläggningen.

Hur skall man se på frågan om pensionärer i kollektivhus? Dom sociologer som jag har samarbetat med för ganska ofta fram synpunkten att det är ganska omänskligt att i 70-75 års åldern utsätta gamla människor, som har levt ohyggligt individuellt, för ett kollektivt liv. Det är en ren chock för dom. Den här erfarenheten måste de få tidigare i livet med större förmåga till att ställa om sig från det individuella samhället vi har.

De tre kategorier som skulle vara intressenter här är alltså pensionärerna i bostadshotellet, pensionärerna i omgivningen och de boende i kollektivhusdelen. Det kommunala bolag som varit intresserat är medvetet om att förvaltningsfrågorna kanske är det allra viktigaste här. Det har också förklarat sig beredda att ge sig in på experiment.

Det var två saker som blev kontroversiella i utredningen och som vi visste skulle bli ännu mer kontroversiella i den fortsatta politiska behandlingen. Det ena var barnomsorgen där vi menade att det är viktigt att husets barn kan få vara på husets dagis. Det har så småningom blivit för mycket för politikererna. I kommunstyrelsens beslut har man uttalat att eftersom socialförvaltningen nyligen har avskaffat en massa förturer då det gäller barnomsorgen, kan det inte bli fråga om att införa nya sådana. Nu tror jag kanske inte att det gör så mycket i dom här områdena, där det nog inte blir något större problem i barnomsorgen.

Den andra frågan som har varit kontroversiell är hur man skall ta ut hyresgäster till dom här husen. De ligger ganska centralt i Stockholmsregionen, delvis mycket centralt. Det är ingen tvekan att de blir väldigt eftersökta. Bostadsförmedlingen var med på att man skulle gå ut med riktad annonsering och skapa en speciell kö. Men man höll på sin princip att varje tilldelad lägenhet i ett sådant kollektivhus skulle lösa ett annat bostadsförmedlingsfall i samma område. Det betyder för att få plats i kollektivhus på Östermalm måste man alltså kunna erbjuda en annan lägenhet på Östermalm.

Driften av bostadshotellen kan bli billigare för kommunen genom att få in ytterligare en kategori brukare. Ungefär hälften av lokalytan som var tänkt enbart för bostadshotellet för pensionärer kan i de här lösningarna användas dubbelt. Det betyder att det blir vissa lokaler enbart för bostadshotellens användning. Det tillkommer också vissa enbart för kollektivhusets hyresgäster. Det har varit ett sätt att göra dom här bostadshotellen billigare och i viss mån också bemöta den kritik som har riktats mot dem för att vara en väldigt dålig äldreomsorg. Man har rent praktiskt fått in lite av samhällsekonomiskt tänkande. Det finns nu ett stort utredningsmaterial som socialförvaltningen i Stockholm har ute på remiss. Det bygger på stora undersökningar och studier av just äldreomsorgen. De viktiga sakerna är att äldre och pensionärer inte är en homogen grupp med homogena problem, utan dom som har problem som äldre har haft redan som yngre. Pensionärer och äldre människor är mycket väl ställda både ekonomiskt och på annat sätt. Inför 80-talets samhälle vill man överhuvudtaget inte jobba med det här begreppet. Man vill vidga omsorgsbegreppet till att handla om grupper som kan behöva speciell om-

sorg från samhällets sida. Egentligen är det bevis på misslyckanden så länge vi behöver söka sådana här speciallösningar för vissa grupper.

Problemet är ju att det inte bara är ett Stockholmsproblem. Landet runt så håller man på och fun-derar på servicehus för äldre. Dom har lite varierande namn tyvärr. Bostadshotell är ju någonting för att ytterligare öka känslan av att det inte rör sig om det gamla ålderdomshemmet utan att det är någonting annat. Men det som är intressant är ju att det t ex i Göteborg är äldreomsorgen som är högst prioriterad av alla verksamheter. Sättet att öka insatser det är just att bygga servicehus för äldre och sjukhem. Vart man går så finns dom här idéerna. Det som är det intressanta med dem är den oerhört höga standarden i alla avseenden, den mycket höga bostadsstandard. Det här är alltså en fruktansvärt viktig fråga för att det är stora volymer och stora insatser och det är väldigt viktigt att dom här frågeställningarna förs vidare och att man också mjukar upp den här konflikten mellan två grupper. Det fanns ju även bland pensionärerna ett önskemål att bryta den här oerhörda isoleringen i uppbyggnaden av dom här husen.

Egentligen skall det inte finnas särskilda lägenheter som är avsedda för pensionärer, utan varje lägenhet är ett hushåll, man blir ju äldre och bor kvar och sedan blir man pensionär också. Jag tycker det vore synd om man sa som man har gjort i Stolplyckan att man måste acceptera att pensionären bor bredvid en barnfamilj. Det tycker jag skulle bli slutlösningen.

FAKTARUTA	Om Stockholms fastighetskontors utredning om vissa förutsättningar för kollektivhus i KV RIO och IDUN (1977)
Uppgiften	Studie av möjlighet att samlokalisera kollektivhus med planerade bostadshotell för pensionärer.
Resultat	<p>Ungefär hälften av ett pensionärshotells gemensamma ytor kan utnyttjas för ett anslutet kollektivhus om anläggningarna samplaneras och sammanbygges.</p> <p>Pensionärerna använder lokalerna mest dagtid men kollektivhusets hyresgäster använder dem mest kvällstid.</p> <p>Kollektivhuset kräver speciella lokaler för barndaghem och fritidshem om 4-5 m² per lägenhet.</p> <p>Kostnadsfördelningen mellan landsting</p>

socialförvaltning, pensionärer och hyresgäster i kollektivhuset erbjuder vissa problem, som bör lösas genom framräknade schabloner.

INGEGERD ÅGREN OM FREDRIKA BREMERFÖRBUNDETS ARBETE MED BOENDEFRÅGOR

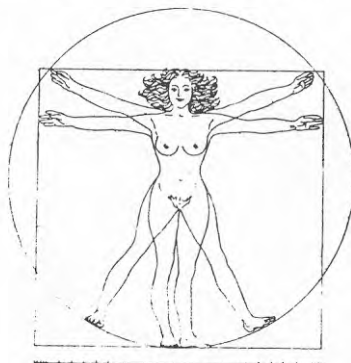
Fredrika Bremerförbundet har kommit in på den här frågan och vill aktivt stötta sådana här projekt. I det handlingsprogram som gjordes 1974 så skrev man att målet för samhällsplaneringen bör formuleras så att nya bostadsområden får ett utbud av samhällsservice. Boendeformer med service ser vi då inte som en kvinnofråga utan det är en jämställdhetsfråga som gäller alla människor. En dålig boendeservice är ett av de största förvärvshindren för många. Det blir allt fler som har en väldigt komplicerad tidsbudget som inte bara fungerar som ett förvärvshinder utan också som en faktor som gör att man förslits hälsomässigt mycket snabbare än man skulle behöva göra annars. Från förbundets sida bildade man en arbetsgrupp som skulle skriva om dom här frågorna för att kunna föra dom till regeringen i en uppvaktning. Vi har jobbat snabbt och skrivit en promemoria. Vi har försökt att för föreningens räkning konkretisera problemet från våra olika kunskapsområden. Vi har tagit upp frågan varför ingenting händer och varför det går så långsamt. Vi tyckte att det fanns skäl i att med en kort återblick visa hur länge man har hållit på med den här frågan i Sverige. Ända sedan Svenska Dagbladet tog upp den 1919 i en tävling om kollektivhus och hur man sedan ideologiskt, politiskt, bostadssocialt och praktiskt arbetat med frågan utan att det ändå har hänt någonting. Vi tyckte också att det fanns anledning att mycket enkelt ge några motiveringar varför det här fortfarande är aktuellt. I promemorian har vi tagit upp gemenskapsmotivet men också hur man skall hushålla med energi och med markresurserna och hur man skall kunna åstadkomma ett större ansvarstagande inte bara för sin egen tillvaro utan ett större ansvarstagande också för andra människor. Vi har skissat lite vad vi hoppas av fortsättningen. De olika kriterier på livskvalitet som är gängse nu försökte vi överföra i vanliga planerartermen eller miljötermen. Det är politiska, sociala och psykologiska motiv som borde tillgodoses. Vi har tagit upp den politiska fattigdomen. I levnadsnivåundersökningen konstaterade man att folk som bor isolerat eller som har svårt att frigöra sig från sina praktiska sysselsättningar också är fattiga när det gäller möjligheter till gemenskap, föreningsliv och politiskt aktivt arbete. Sedan har vi tagit upp kollektiva boendeformer, lokaliseringen av bostäder, dimensioneringen av anläggningar, förvaltningsfrågorna och de ekonomiska frågorna. Vi förde in ett begrepp som vi kallade boendeekonomiska kalkyler.

En sådan kalkyl skulle innehålla mjukdata som beskriver vilka vinster de boende kan göra i tid, vad kortare avstånd betyder osv. Med en ganska enkel beskrivning kan man parallellt med dom företagsekonomiska resonemangen föra en debet- och kreditsida som utgår ifrån invånarnas krav och det sociala ansvar som man har. Sedan ville vi påpeka att trögheten att få fram den här typen av anläggningar beror på att det krävs en lång inlärningstid för folk. Man måste naturligtvis arbeta med den informativa sidan mycket mer än vad man gjort hittills. När det gäller experimentbyggande borde det ställas medel till förfogande för att man dels skulle kunna följa dom projekt som redan finns, dels att också starta nya projekt. Vi har också tagit upp ett resonemang om vilka grupper det är som har behov av kollektivt boende. Vi har inte velat se det som en gruppfråga men för att ändå få konkreta motiveringar för boendeformen så har vi försökt att ge mera direkta argument. Att man har svårt att röra sig det begränsar ju ens möjligheter till gemenskap. Fysiska, psykiska och ekonomiska handikap är därför starka motiv för boendeformer. Vi tänkte att vi skulle försöka sammanfatta diskussionen i ett krav på aktivare medverkan från statsmakternas sida för att få fram sådana här försök men också bättre finansieringsmöjligheter för den här typen av boende.

FAKTARUTA	Fredrika Bremerförbundets motiv för den kollektiva boendeformen
<u>mänskligt behov</u>	<u>miljökrav</u>
samvaro i primärgrupper	gemensamt rum inomhus/utomhus rekreationsområden
struktur	överskådlighet
igenkännlighet	intimitet
förutsägbarhet	eget område
skydd mot överstimulering	personlig påverkan
fysisk/psykisk säkerhet	trafikanpassning skyddade lekområden brandsäkerhet bebyggelsesäkerhet
samvaro med nära vänner	plats för gäster övernattningsmöjligheter aktivitetsmöjligheter transportmöjligheter: offentliga/privata

grannkontakter	gemensamma mötesplatser hobbyrum tvättstuga verkstad osv klubbar underhåll
arbetsgruppsamvaro	gemensam matlagning storstädning planering fritidsaktiviteter lekplatser hobbylokaler samlingslokaler
självrespekt, uppskattning (makt, prestation, kompetens, självtillit, rykte, erkännande, prestige, erkännande)	inflytande och påverkan flexibilitet valfrihet personlig prägel kännetecken kreativ utformning
självförverkligande (isolering, kreativitet, utveckling, estetiska upplevelser, aktiv/passiv)	eget rum tillgång till uteområden/natur plats för eget och gemensamt skapande tillgång till material vägledning/hjälp

BYGGE OG BO PÅ KVINNERS VILKÅR

Bild 33.

BILDFÖRTECKNING

sid

Bild		
	1. Modell för livet i "det nya livets" hus. Bildkälla: Caldenby, Walldén, Kollektivhus.	7
	2. Liljeström, Rita m fl. Roller i omvandling SOU 1976:71. "Målet för jämställdhet."	19
	3. Födelsetal och dödstal under perioden 1750-1975.	22
	4. Summerad fruktsamhet i några västeuro- peiska länder samt USA 1965-75. Antal barn per kvinna i resp årskull.	22
	5. Antal barn som krävs för reproduktion i förhållande till antalet faktiskt födda barn 1870-1970.	24
	6. Antal födda och döda 1925-2025 under förutsättning att det summerade frukt- samhetstalet blir 1.8 (utan migration).	24
	7. Domnarkomfin, Moskva 1928-1930. Ginzburg m fl. Bildkälla: Caldenby, Walldén, Kollektivhus.	43
8-9.	Projekt till kommunhus, Strojkom Baršć, Vladimirov, 1929. Bildkälla: Caldenby, Walldén, Kollektivhus.	43
	10. Det nya levnadssättets hus. Osterman, 1960. Bildkälla: Caldenby, Walldén, Kollektivhus. Situationsplan.	44
	11. Lägenhetsplaner.	44
	12. Foajé-vinterträdgård.	44
	13. Yrkesverksamma kvinnor utom jordbruket 1870-1960. Bildkälla: Kollektivhus, Caldenby, Walldén.	47
	14. Alviksprojektet. Markelius 1932. Bildkälla: Kollektivhus, Caldenby, Walldén.	47
	15. Alviksprojektet. Markelius 1932. Reportage i Stockholmstidningen 32-12-06. Bildkälla: Kollektivhus, Caldenby, Walldén.	47
	16. Service och gemenskap. Tidens förlag 1975. Omslag av Tor Lindmark.	60

Bild	sid
17. Hässelby familjehotell 1954-56. Översiktsplan.	65
18-24. Hässelby familjehotell 1980. Foto: Birgitta Rydbeck.	65-68
25. Stolplyckan, Linköping.	77
26. God Bostad 5. Kollektivhus. Bostadsstyrelsen.	83
27-30. Kvarteret Stolplyckan, Linköping. Ljungqvist och Höjer.	104-105 107
31-32. Stegvis kollektivisering.	114
33. Bygga og bo på kvinners vilkår. Nordiske kvinders bygge- og planform 1979.	126

LITTERATURLISTASeminarium nr 1:

Liljeström, Rita m fl: Roller i omvandling.
SOU1976:71

Seminarium nr 2:

Myrdal, G, Åhrén, U: Bostadsfrågan såsom socialt planläggningsproblem under kriser och på längre sikt. SOU 1933.

Hofsten, Erland: Utredning angående stadsplaner för Gubbängen. 1940-talet.

Hofsten, Erland m fl: Det framtida Stockholm. Stockholm 1946.

Sekretariatet för framtidsstudier: Omsorgen i samhället. En framtidsstudie om vård och vårdbehov. (Bakgrund och redovisning av arbetsläge) Stencil 1978-02-13/14.

Svanborg, Alvar: Hur lever och mår 70-åringar i en tätort? Läkartidningen 12, 1975.

Seminarium nr 3:

Waern-Bugge, I, Göransson-Ljungman, K: Bostad och hushållsorganisation. 1936.

Åkerman, Brita: Familjen som växte ur sitt hem. 1941.

Åhrén, Uno: Arkitektur och demokrati. 1942.

Kommunstyrelsens kommitté för kvinnofrågor: Service och gemenskap där vi bor i Stockholm. Stockholm 1975.

Caldenby, Walldén: Kollektivhus, Sovjet och Sverige omkring 1930. BFR Tll:79.

Seminarium nr 4:

Bostadsstyrelsen: God bostad 5. Kollektivhus. 1977.

Seminarium 5:

Illich, Ivar: Tools for conviviality. 1972.

Schumacher, Kurt: Litet är vackert. 1975 (sv öv).

Hall, Peter: Europe 2000. London 1977.

Birter, v Weizsäcker: Strategien zur Überwindung der Arbeitslosigkeit. Stencil 1977.

Adler-Karlsson, Gunnar: Tankar om den fulla sysselsättningen. Lund 1977.

Gorz, André: Ecologie et liberté. Paris 1977.

Jungen, Britta: En ond saga om landskapet, människorna och husen. Stencil 1977.

Persson-Guillet de Monthoux: Filters - limits to technological choice. Stencil 76. Sekretariatet för framtidsstudier.

SOU 1972:59: Att välja framtid.

Cole, Gershuny, Miles: Scenarios of world development. Futures, Febr 1978.

Ophuls, W: Towards a politics of the steady state, ur Ecology and politics of the steady state. New York 1977.

Marien, Michael: The two visions of Post Industrial society. Futures, Oct 1977.

Meyer, Sörensen, Pedersen: Oprör fra midten. Gyldendals, Köpenhamn 1978.

Holroyd, P: Change and discontinuity forecastings for the 1980-s. Futures, Febr 1978.

Jordbruksdepartementet: Riktlinjer för den framtida naturresurs- och miljöpolitiken. Stockholm 78-01-12.

Tengström, Emin: Behöver vi en sekundärekonomi i Sverige? Stencil 1978.

Galtung, Johan: Achieving peace resp the politics of self-reliance. Stencil.

Seminarium 6:

Arbetsgruppen Bo i Gemenskap, BIG: Det lilla kollektivhuset. Projektbeskrivning. Stencil 77-09-13.

AB Stångåsstaden: Kvarteret Stolplyckan - ett kollektivhus för många. Stencil, Mars 1978.

Billing, J, Olsson, G: Stegvis kollektivisering. Exjobb KTH 1978.

Stockholms Fastighetskontor: Utredning och vissa förutsättningar för kollektivhus i Kv Rio och Idun. Stencil. 1977-12-01.

Larborn, Smitt, Ågren: Tankar kring den kollektiva boendeformen. Fredrika Bremerförbundet, mars 1978. Stencil.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
780560-8 från Statens råd för byggnadsforskning
till Avd. för arkitektur/byggnadsplanering, CTH,
Göteborg.**

R35: 1981

ISBN 91-540-3480-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6700335

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 40 kr exkl moms